MUKIRYANI

ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی

بۆ خوێندنەوە و داگرتنی سەرجەم کتێبەکانی دەزگای

موکریانی سەردانی ماڵپەڕی دەزگای موکریانی بکە...

www.mukiryani.com

بۆ پەیوەندی..

info@mukiryani.com

جیهانی موسڵمانەتی دوای
11ی سپتێمبەری 2001

نووسین و وەرگێڕانی: ئاسۆ کەریم

هەولێر - 2009

ناوی کتێب: جیهانی موسڵمانەتی دوای 11ی سپتێمبەری 2001

- نووسین و وەرگێڕانی: ئاسۆ کەریم
- بابەت: هزری ئیسلامی
- نەخشەسازی ناوەوە: هەردی
- بەرگ: ئاسۆ مامزادە
- ژمارەی سپاردن: (504)
- تیراژ: (750) دانە
- چاپی یەکەم 2009
- نرخ: (2000) دینار
- چاپخانە: چاپخانەی خانی (دهۆك)

زنجیرەی کتێب (43)

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

www.mukiryani.com
asokareem@ maktoob.com
Tel: 2260311

پێرست

جیهانی موسڵمانەتی دوای 11ی سپتێمبەری 2001 7
بەرایی 7
هەڕەشە و (تحدیات) 10
بەلانس راگرتن لە نێوان دیموٚکراسی و سەقامگیریدا 10
شەڕی ئایدیایەکان 12
موسڵمانان و بزاڤگەلی "ئیسلامی" 13
جیاوازی لێکدانەوەی ئایینی لە جیهانی موسڵمانەتیدا 14
جیاوازی نێوان ئوسوڵییەکان 26
سەلەفییەکان و وەهابییەکان 28
فەندەمێنتالیزمی نوێی رادیکاڵ 30
ئەندامگیریی رادیکاڵانە 33
ئوسوڵییەت و توندوتیژی 35
لێکدانەوەو شرۆڤەی تر بۆ ئیسلام 37
نەریتگەری 37
سۆفیگەری 38
مۆدێرنیزم 40
عەلمانییەت 42
ئایین، سیاسەت و دەوڵەت 44
دەوڵەتی ئیسلامی 45
شەریعەت "قانوونی ئیسلامی" 46
دابەشبەندیی سوننە- شیعە 48
عەرەب و موسڵمانی غەیرە عەرەب 51
عەرەب و موسڵمانی غەیرە عەرەب 52
دەوڵەتی - نەتەوە، هۆز و خێڵ 56
سەرچاوەکانی رادیکاڵیزمی ئیسلامی 58
هەلومەرجەکان: 60
دژە- رۆژئاوایبوونی بنیادی 61
بەناوەندی نەکردنی دەسەڵاتی ئایینی لە ئیسلامی سوننەگەرادا 63

بێ دەنگی میانڕۆیەکان 64
پرۆسەکان: 64
رابوونی ئیسلامی 64
بەعەرەبکردنی جیهانی غەیرە نا موسڵمان 65
دپلۆماسیی واقیعی: پارەپێدان و بڵاوبوونەوەی فەندەمێنتالیزم و پەڕگیری 67
نزیکایەتی رادیکالیزمی ئیسلامی و عەشیرەتگەری 70
نەشونماکردنی تۆڕەکانی موسڵمانەتی 72
پەیدابوونی ماس میدیای نوێ: 74
رووداوی کارەساتبار 75
شۆڕشی ئیسلامی ئێران: 75
شەڕی ئەفغانی: 76
شەڕی یەکەمی کەنداو: 77
رووداوی کارەساتباری ناوچەیی تایبەت: 78
کاریگەرییەکانی کێشەی فەلەستین و کشمیر: 79
کاریگەریی 11ی سپتێمبەر و شەڕی دژ بە تیرۆریزم 81
نێوەڕۆك و ماناکانی شەڕ لە عێراقدا 84
ئایندەی عێراق: 84
کاریگەرییەکان بۆ سەر رۆژهەڵاتی ناوینی هەرەگەورە 90
کاریگەرییەکانی لە جیهانی موسڵمانەتیدا 96
دەرەنجام و راسپاردەکان 98
پتەوکردنی پێکهاتەی تۆڕە میانڕەوەکان 98
تێکوپێکدانی تۆڕە رادیکاڵەکان 99
پەروەردەو خوێندن: شەرێکی یەکلاکەرەوە 100
برەودان بە ریفۆرمی مەدرەسە (حوجرە) 101
پتەوکردنی ریفۆرمی مزگەوتان 102
بەرفرەکردنی دەرفەتە ئابوورییەکان: 102
پشتەوانیکردنی "ئیسلامی مەدەنی" 104
بڕینی سەرچاوەکانی داهاتی پەڕگیرەکان 104
بەلانسراگرتن لەنێوان پێداویستییەکانی شەڕی دژ بە تیرۆریزم و سەقامگیری و دیموکراسی لە وڵاتە موسڵمانە میانڕۆیەکاندا 105
هەوڵدان بۆ بەشدارییپێکردنی ئیسلامگەرایەکان لە سیاسەتی خواسایی 106

تێوەخزاندنی دیاسپۆرای موسڵمان.......... 107
بنیاتنانەوەی پێوەندیی توندو نزیکی سەربازی لەگەڵ وڵاتە سەرەکی و بنچینەییەکاندا.......... 107
بنیاتنانی توانای گونجاوو لەباری سەربازی.......... 108
جماعة انصار الاسلام، نموذج اسلامي لم نألفه سابقا في كردستان(*).......... 123
وبناء عليه نقسم الدراسة الى:.......... 124
1-1: المقدمة:.......... 125
1-2: الاسم وخلفية التكوين:.......... 126
1- حركة المقاومة الاسلامية "حماس":.......... 130
2- جماعة التوحيد الإسلامي:.......... 131
3- جبهة التوحيد الإسلامي:.......... 132
4- قوة سوران الثانية:.......... 132
5- جند الإسلام:.......... 133
1-3: ايديولوجية جماعة انصار الاسلام واهدافها:.......... 134
1-4: بناؤها التنظيمي:.......... 136
1-5: علاقاتها.......... 137
1-5-1: مع القاعدة:.......... 137
1-5-2: مع النظام الصدامي قبل السقوط:.......... 140
1-5-3: مع ايران:.......... 141
6- بعد الحرب على العراق:.......... 142
1-6: التجنيد:.......... 143
1-7: مصادرها المالية:.......... 144
1-8: المصطلحات الدارجة:.......... 144
1-9: عملياتها.......... 145
1-10: آفاقها:.......... 146
پەیوەندی لەگەڵ ئیسلامییەکانی کوردستان: پەیوەندی هاوکاری و ململانێ.......... 157
لە سایتی نیقاش لە 20/07/2007 بڵاوکراوەتەوە.......... 157

ئەم کتێبە، ساڵی 2004، دەزگای ڕەند بەناوی The Muslim World after 11/9، بڵاوی کردۆتەوە و ئەم نووسەرانە بەشدارییان تێدا کردووە: شAngel M. Rabasa, Cheryl Bernard, Peter Chalk, C. Christine Fair, Theodore Karasik, Rollie Lal, Ian Lesser, David Thaler. کتێبەکە لە بنەڕەتدا بۆ هێزی ئاسمانیی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئامادەکراوە و لە 500 لاپەرە زێترە. پوختەی ئەم کتێبە بە شێوەی زنجیرە، لە ڕۆژنامەی (هەولێر)ی خۆشەویستدا، بڵاوکرایەوە.

ئاسۆ کەریم

جیهانی موسڵمانەتی دوای 11ی سپتێمبەری 2001

Angel M. Rabasa

بەرایی

لە 11ی سپتێمبەری 2001-ەوە، ڕووداوو پێشهاتەکان بەشێوەیەکی دراماتیکی ژینگەی سیاسییان لە جیهانی موسڵمانەتیدا گۆڕیوە. ئەم جیهانە برێتییە لە ناوچەیەکی هەراو و هەمەجۆر کە چەندین وڵاتی موسڵماننشینن بە نفووس گەورەی لە خۆگرتووە، کە لە ئەفریقیای ڕۆژئاواوە تا باشووری فلیپین درێژ دەبێتەوە، ئەمە سەرباری کۆڕو کۆمەڵەو دیاسپۆرای موسڵمان کە لە هەر چوار گۆشەو کەناری دنیادا پەرت و بڵاوبوونەوتەوە[1]. وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا- لە ڕێگەی وەڵامدانەوەی پەلامارە تیرۆریستییەکانی 11 سپتێمبەرەوە، شەڕی بەرودوای دژە تیرۆریزم، لەسەرکار لادانی تاڵیبان لە ئەفغانستان و ڕووخاندنی سەدام حسێن و ڕژێمەکەی لە عێراقدا- بە قووڵی کەوتۆتە ناو کاروباری دنیای موسڵمانەتی کە تیایدا ئاین، سیاسەت و کولتوور بەشێوەیەکی ئاڵۆزو چڕوپڕ تێکهاڵقاون و لەگەڵ بەرژەوەندە جیۆ- سیاسییەکانی زلهێزاندا بەریەك دەکەون.

ئەم کتێبە ئەو فاکتەرە بزوێنەرانە دەداتە بەر باس و لێکۆڵینەوە کە گۆڕانکاریی سیاسی و ئایینییان لە جیهانی موسڵمانەتیدا لێدەکەوێتەوە، نەمازە ڕووە "ئایینییە- سیاسییە"کەی ئەم جیهانە کە پێوەندییەکان لەگەڵ خوادا، شێوە و مانا بە کرداری سیاسی و خۆگونجان دەدەن (Green, 1985)، هەروا واتاو نێوەڕۆکی ئەو پەرەسەندنانە سەبارەت بە بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا و ڕۆژئاوا چ دەگەیەنن. ئێمە بەهۆی ئەم لێوەکۆڵینەوە بە ڕووە هەرە گرینگەکانی جیهانی موسڵمانەتی سەبارەت بە بەرژەوەندە هەنوکەییەکانی ئەمریکا دادەچینەوە. هەروا خستنەڕووی ئەو بۆچوون و تێڕوانینانەی کە لە دیمانەی

کارناسان و سەرکردەکانی تردا کۆکراونەتەوە لە سەرانسەری ناوچەکانی جیهانی موسڵمانەتیدا. ئارمانجەکانی ئێمە ئەوانەن: 1- پوختەی ئەو ڕووداوو سەمت و ئاڕاستانەی ناو جیهانی موسڵمانەتی کە بە شێمانەی زۆرەوە کار دەکەنە سەر تەناهی و بەرژەوەندەکانی ئەمریکا، بخەینە بەردەست بڕیارسازان، کۆڕ و کۆمەڵەی فرەتری ئاکادیمیك و سیاسی، 2- لە فەسڵەکانی بەرودوادا شیکردنەوەیەکی تێرو تەسەل بخەینە بەرچاو لەگەڵ گرنگیدانێکی تایبەت بە تاکی وڵاتەکان یان ناوچەکان.

ئەم لێوەکۆڵینە، ئەو هۆکارە بزوێنەرانە دەخاتە بەرباس و لێدوان کە لە بواری سیاسی- ئایینیی جیهانی موسڵمانەتیدا گۆڕانکارییان لێدەکەوێتەوە و پاشان لەسەر بنەمای ئەم شیکردنەوەیە، ستراتیجێك یان توخمگەلی ستراتیجێك دابنێین کە یارمەتی چاکردنەوەی ئەو هەلومەرجانە بدا کە سەرەڕۆیی ئایینی و سیاسی و هەڵویست و بۆچوونی ئەنتی- ئەمریکایی بەرهەم دەهێنن. میتۆدۆلۆجی ئێمە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

1- تایپۆلۆجییەك بۆ ئاراستەی ئایدیۆلۆجی لە دەڤەرە جیا- جیاکانی جیهانی موسڵمانەتی، بێنینە کایەوە کە لەسەر هەڵویستی گشتیی شوێنکەوتوانیان لەمەڕ حەفت ئاقار، یان پرسی دیاریکەری سەرەکی دامەزراوە. ئەم میتۆدۆلۆجییە ڕێگەمان پێ دەدا ریزبەندییەکی زۆر وردتری گروپ و کۆڕو کۆمەڵەکان و بەراوردی ناوچەکان بکەین. هەروا دەرفەتی ئەوەشمان پێدەدا کە بەشێوەیەکی سیستماتیك ئەو توێژ و کەرتانە دەستنیشان بکەین کە ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی دەکارن زەوینەی هاوبەشیان لەگەڵدا بدۆزنەوە بۆ برەودان بە دیمۆکراسی و سەقامگیری و پشتەوشارکردنەوەی نفووزو کاریگەریی گروپ و کۆمەڵەی سەرڕەق و سەرەڕۆ.

2- قامك لەسەر ئەو درزو کەلێنە بنەڕەتییانە دابنێین کە لەنێوان هێڵگەلی مەزەبی، تایەفی، ئیتنی، ناوچەیی و نەتەوەییدا هەن و ئاخۆ چۆن ئەو درزو کەلێنانە، هەم ئاریشەو گرفت بۆ ئەمریکا دەنێنەوەو هەم هەل و دەرفەت.

3- لەو فاکتەرانە دەکۆڵینەوە کە سەرەڕۆیی ئایینی و زەبروزەنگ بەرهەم دێنن.
ئەم شرۆڤەیە، تیشکۆ دەخاتە سەر هەلومەرج، پرۆسە و رووداوە کارەساتهێنەکان کە رادیکاڵیزمی ئیسلامییان تێدا هاتۆتە گۆڕێ. لە فەسڵەکانی بەرودوادا، ئێمە بەتێری لە کاری ئەو فاکتەرانەو شوێنەواریان دەکۆڵینەوە لەسەر نەشونماکردنی بزاڤگەلی سەرەڕۆ و توندوتیژ لە ناوچە جیا-جیاکانی جیهانی موسڵمانەتیدا.

4- ئێمە ستراتیجگەل و کۆمەڵێ ڕێگەچارەی سیاسی و سەربازی لەبەردەم ئەمریکا دادەنێین بۆ بەرەنگاربوونەوەی هەڕەشەکان و قۆزتنەوەی ئەو هەل و دەرفەتانەی بەهۆی هەلومەرجە گۆڕاوەکانی جیهانی موسڵمانەتی هاتوونەتە ئاراوە.

ئەم پوختەیە، گەشتێکی ئاسۆییە بەناو ئەم کتێبەدا. دەسپێکێکە بۆ ناو جیهانی هاوچەرخی موسڵمانەتی، چوارچێوەیەکی شیکارییە بۆ ئەم لێکۆڵینەوەیە، خاڵە سەرەکییەکانی ئەم یان ئەو فەسڵی کتێبەکە چڕو پوخت دەکاتەوە و بەهەڤرا کرۆك، دەرەنجامەکانی باس و راسپاردەکان هەڵدێنجێ. ئەم فەسلانەی جەستەی ئەم راپۆرتە پێکدێنن، ئەم چوارچێوەیە بەسەر دەڤەرەکانی جیهانی موسڵمانەتی پەیڕەو دەکەن: وەکو رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی عەرەب، مەغریب، تورکیا، ئێران، خوارووی ئاسیا، ئاسیای ناوەڕاست، خوارووی رۆژهەڵاتی ئاسیا، رۆژئاوای ئەفریقیا، دیاسپورای موسڵمان و تۆڕە پەرت و بڵاوەکان لە سەرانسەری جیهاندا.

بنیادی ناوچەیی ئەم راپۆرتە، لە کاتێکدا ئەوە ساغ دەکاتەوە کە رووداوەکانی دوای 11ی سپتێمبەر کاریان لە پێوەندییەکانی ئەمریکا و سەرجەم ناوچەکانی جیهانی موسڵمانەتی کردووە، لێ ئەم رووداوانە بەشێوەی جیا-جیاش کاریان لە خودی ناوچەکان کردووە. لە سۆنگەی قەوارە و هەمەجۆریی حەشیمەتگەلی موسڵمان، هیچ گفتوگۆیەکی گشتی ناشێ بەتەواوی ئاڵۆزو پاڵۆزیی ئاقاری موسڵمانەتی بگرێتەوە. لە سۆنگەی ئەمەوە، ئێمە ئەم کارە بە دەسپێکی هەوڵ و کۆششێك دادەنێین کە بە رەخنە و شیکردنەوەی بەردەوام، پوخت و تێرو تەسەلتر دەبێ.

هەڕەشە و (تحديات)

ئێمە لێرەدا لەگەڵ سێ هەڕەشە و تەحەددی بۆ سەر بەرژەوەندەکانی ئەمریکا بەرەو روو دەبینەوە:

1- هەڕەشەی راستەوخۆی فیزیکی بۆ سەر هاووڵات و دامەزراوەی ئەمریکایی.
2- سەقامگیریی دەوڵەتگەلی دۆست.
3- نەشونمای ئایدیۆلۆجیای ئەنتی ئەمریکایی، ئەنتی رۆژئاوایی و ئەنتی دیموکراسی.

رێگەگرتن لە هەڕەشەی راستەوخۆ بۆ سەر بەرژەوەندەکانی ئەمریکا، ئارمانجی شەڕی ئێستای ئەمریکایە دژی تیرۆریزم. لەڕەگەوە دەرهێنانی ئەلقاعیدە و تۆڕە تیرۆریستییە وابەستەکانی، لە رێزی هەرەپێشەوەی تەناهیی ئەمریکایە. هاریکاری ئەمریکا لە شەڕی دژە تیرۆریزم، توخمێکی یەکلاکەرەوەیە لە پێوەندیی ئەمریکا بە وڵاتانی جیهانی موسڵمانەتی، بەڵام تاکە توخمیش نییە. لەودیو گرفتی تیرۆریزم، پرسی شێوەی ئایندەیی جیهانی موسڵمانەتی هەیە کە داخوا تا چەند ئەم جیهانە جێگەیەکی لەبار و دروستە بۆ بەها و بەرژەوەندەکانی ئەمریکا.

بەلانس راگرتن لەنێوان دیموکراسی و سەقامگیریدا

جێ لەقکردن بە دەوڵەتگەلی دۆست، لێ ستەمکار، کۆمەڵە تەحەددییەکی ئاڵۆز دەنێتەوە: دەوڵەتدارانی قوتابخانەی واقیعی، کە لە باری مێژووییەوە ئەوان سیاسەتگەلی ئەمریکایان لە هەمبەر جیهانی موسڵمانەتیدا بەڕێوەبردووە، سەقامگیریی رژێمیان، پێ لەسەرووی هەموو شتێکی ترەوەیە. لە پاش شەڕی 1991ی کەنداو، ترس و بیم لە دەرەنجامەکانی نا-سەقامگیریی عیراق وای لە ئیدارەی ئەمریکا کرد کە جارێ واز لە رووخانی سەدام حوسێن بهێنێ و رێگەی سەدام بدا یاخیبوونی کوردو شیعەکان تێکبهاڕێ. بۆ دەیەی دواتریش، دەبوایە ئەمریکا لەگەڵ دەرەنجامەکانی ئەم بڕیارەی خۆی، هەڵبکات. بەهۆی ئەم ئەزموونەوە، هەنووکە هەندێ لە بڕیارسازان دەڵێن هەندێ جار دەکرێ لە رێگەی

گۆڕینی رژێمەوە لە دەوڵەتگەلێکی ستەمکاری دژمندا، باشتر خزمەتی بەرژەوەندەکانی ئەمریکا بکرێ. لە هەندێ باردا، پشتەوانیکردن لە گۆڕینی رژێم، روون و ئاشکرا کارێکی هەرە پێشەنگە. پرسیارێکی گچکە هەیە، بۆ نموونە، زۆربەی ئەلتەرناتیڤەکان بۆ تیۆکراسیی ئێستای ئێران، لەوانەیە حکوومەتێکیان لێبکەوێتەوە کە زۆر باشتر رێز لە مافە سیاسییەکانی گەلی ئێران و مافەکانی مرۆڤ بگرێ، کەمتر رێی تێ دەچێ پەرە بە بەرهەمهێنانی چەکی ناوکی بدات، یان پشتەوانی لە گروپ و کۆمەڵەی تیرۆریستی بکا، زۆرتر بەلای هاوکاری ئەمریکا و دەوڵەتگەلی دیموکراتی تردا بێت. سیاسەتی پرسگەلی پێوەندیدار بە هەق و حسێبی "نرخ- قازانج" لە هەر کۆمەڵە کردارێکی ئەمریکادا جێگەی خۆی هەیە کە بۆ هێنانەئارای گۆڕانکاریی دیموکراتی دابرێژرێ.

بەراوردکردن لە نێوان ئەو گۆڕانکارییانەی کە چاوەڕوان دەکرێ زێتر سیستمگەلی سیاسیی دیموکراتی و پلورالیستییان لێبکەوێتەوە و ئەوەی کە دەشێ رژێمگەلی داپڵۆسێنەرترو شەڕانگێزتریان بەدواوە بێ، زۆر سەخت و زەحمەتترە لە باری رژێمگەلی ستەمکاری دۆستدا. ئەمە شرۆڤەیەکی وردی هێزی رێژەیی و ئامانجگەلی درێژخایەنی هێزە سیاسییەکانی گۆڕەپانی گەرەکە.

سیناریۆی هەرە رێك لە بە دیموکراتیزەکردنی دەوڵەتگەلی ستەمکاری دۆستدا وا دەخوازێ، گواستنەوە لە سەرەڕۆیی و ستەمکارییەوە، وێرای ئەوەی کە لە دەسپێکدا پڕ کۆسپ و بە ژان و ژوورە، لە مەودای دووردا ژینگەیەکی دیموکراتیتر و چێتر بەرهەمبێنێ. لەم تێڕوانینەوە، جیهانی دیموکراتیکی موسڵمانەتی، یان بە دیموکراتیزەکردن، هەندێ لە هۆکارە بنیادییەکانی سەرەڕۆیی و ئەنتی ئەمریکایی کەم دەکاتەوە یان لا دەبات.

بەهەرحاڵ، برەودان بە گۆڕانکاریی سیاسی لە دەوڵەتگەلی ستەمکاری دۆستدا بە تەواوی لە مەودای نزیکدا نا-جێگیری لێدەکەوێتەوە، بە تایبەتی ئەگەر ئالتەرناتیڤی سیاسیی دیموکراتی و دامەزراوەی بەهێزی کۆمەڵگەی مەدەنی لە ئارادا نەبن. رووخانی شا [مەبەست شای ئێرانە]، مەسەلەیەکە

جێگەی هەڵوەستەو بەهۆشهاتنەوەیە. هەقایەتیی راگواستنەوەی دیموکراتیانە لە جەزایردا زۆرینەیەکی "ئینتیخابی" ئیسلامی لێکەوتەوە، لێ لە جیاتی ئەوەی کە وڵات بەرەو سیاسەتێکی هێورو هەمەگرتر ببات، رەقەکاریی سەربازی و یاخیگەرییەکی ئیسلامیی رادیکاڵیی بێ وێنە توندوتیژی بەرهەمهێنا. لە میسر، کە بەردی بناخەیە لە پشتەوانیکردنی نیزامە جیهانییەکەی ئەمریکا لە جیهانی عەرەبیدا، رێوشوێنی ستەمکارانەی حکوومەتی موبارەك، ئۆپۆزیسیۆنی سیاسی لەو وڵاتەدا ناچار کرد پەنا بۆ کاری ژێرزەمینی و نهێنی، تا رادەیەکی زۆریش بۆ کەناڵی سەرەڕۆ، ببەن و دەرفەت و بوارێکی کەم بۆ هاتنەئارای ئەلتەرناتیڤێکی دیموکرات ماوەتەوە. لە عەرەبستانی سعودی، هەرەشەی هەرە جیددی بۆ سەر ئەو رژێمە، لەو رادیکاڵە ئایینییانەوە دێ کە دیدێکی پەرگیرانەیان بۆ خودی ئایدیۆلۆجیای رەسمیی هەیە. لە پاکستان، کە شەریکێکی سەرەکی ئەمریکایە لە ستراتیجیی دژە تیرۆردا، کزی و پەرپوتیی حکوومەتی موشەرەف، ژینگەی لەرزۆکی سیاسیی ئەو وڵاتە بەرەو دارمان و خراپتربوون دەچێ، بێ سەروبەری و هەڵچوونی سیاسی لە پاکستان لەوانەیە لەرادەبەدەر خەتەرناك بێت، چونکە پاکستان خودان چەکی نەوەوییە و شیمانەی ئەوە دێتە گۆڕێ کە ئەو چەکانە بکەونە دەست تیرۆریستان یان رژێمێکی رادیکاڵ.

شەڕی ئایدیایەکان

ئاسان نییە پێشبینیی دەرەنجامەکانی گۆڕینی رژێمێك بکرێ، ئەمەش لەوەوە سەرچاوە هەڵدەگرێ کە بە دروستی لە نەشونماکردنی ئەو ئایدیۆلۆجیانە نەگەین کە دژایەتی بەرژەوەندی، بەهاو سیاسەتەکانی ئەمریکا دەکەن. لێکدانەوەی رادیکاڵانەو رەقەکارانەی ئیسلام لەبەر چەند هۆیەك کە لەم کتێبەدا شوێنپێیان هەڵدەگرین، لە چەند کۆمەڵگەیەکی موسڵماننشیندا، برەوی پەیدا کردووە. ئیسلامگەرا رادیکاڵەکان تۆمەتی لە دین وەرگەڕان دەدەنە پاڵ موسڵمانە لیبراڵەکان. ئەوانە لە ماس میدیاو بواری سیاسیدا شەڕی خۆیان دەکەن، هەندێ

جار ئیسلامگەراکان دەچنە دادگا و بە بیانووی پێشێلکردنی شەریعەتی ئیسلام، دەعوا لەسەر نەیارانی خۆیان قەید دەکەن و دادوەر و قازی کۆنەپارێزی واش دەبیننەوە کە نەیارانیان بۆ گوناهبار بکەن و سزای دیاریکراوی پێشوەختەیان بۆ ببڕنەوە[2]. هەندێ جار، هەروەکو لە میسر، ئێران و سوودان روویداوە، روناکبیرە موسڵمانە لیبراڵەکان زیندانیکراون، کوژراون یان ناچارکراون هەڵوەدای ئەوبەری دەریاکان بن [واتە ببنە پەناهەندە لە ئەوروپا].

بەرهەمی ئەو "شەڕە ئایدیا"یەی کە ئەمڕۆ لە سەرانسەری جیهانی موسڵماننشیندا لەئارادایە، وێدەچێ دەرەنجامی گەورەی بۆ سەر بەرژەوەندەکانی ئەمریکا لە ناوچەکەدا هەبێ، لێ بۆ ئەمریکا زۆر سەخت بووە کاریگەریی خۆی بنوێنێ. تەنانەت حکوومەتگەلی دۆستیش کە گەرەکیانە سەبارەت بە پرسگەلی تەناهیی هەرێمایەتی هاوکاری ئەمریکا بکەن، لەبەر هەست و سۆزی ناوخۆی وڵاتەکانیان دەست و پێیان بەستراوە. لە بنەڕەتدا زەحمەتە خەڵکی نا- موسڵمان بکارن کار لە هەست و نەست و سۆزی موسڵمانان بکەن دەربارەی ئایینەکەیان. تەنیا موسڵمانان خۆیان راستوێژییان هەیە لە بەرەنگاربوونەوەی خراپ بەکارهێنانی ئیسلام لە لایەن رادیکاڵەکانەوە. بەهەرحاڵ، هەروەکو پاشان دەبینین، چۆن هەوڵ و تەقەلای موسڵمانە میانڕۆ و هێورەکان، لەبەر فاکتەری جۆراو جۆری سیاسی و دەروونی، شەل و گۆد بووە.

موسڵمانان و بزاڤگەلی "ئیسلامی"

زۆرجاران، لە وتووێژان لەبارەی ئیسلام، هەردوو زاراوەی " موسڵمان" و "ئیسلامی" لەباتی یەکتر بەکاردەهێنرێن. بەهەرحاڵ، لە شیکردنەوەی کۆمەڵایەتی و سیاسیدا، جیاوازی گرنگ لەنێوان ئەو دووانەدا هەیە (Denoeux, 2002). موسڵمان ئاماژەیە بۆ واقیعێکی ئایینی و کولتووری، هەرچی ئیسلامییە هێمایە بۆ مەرام و نیازێکی سیاسی. بۆ نموونە، وڵاتێکی موسڵمان، ئەو وڵاتەیە کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی موسڵمان بن، لە کاتێکدا دەوڵەتێکی ئیسلامی، دەوڵەتێکە کە ڕەوایی خۆی لەسەر ئایینی ئیسلام بنیات بنێ.

بناوانخوازی ئیسلامی "فەندەمێنتالیزمی ئیسلامی" دیاردی بۆ گەڕانەوە بۆ بنەماکانی باوەڕ دەکا، ئیدی لە سۆنگەی ئەمەوە، لە ئایینەکانی تریشدا، شێوەی جیا- جیای فەندەمێنتالیزم هەیە[3]. لەگەڵ ئەوەشدا، شوێنکەوتووانی هەر ئایینێك، تا رادەیەك، دەکرێ وەکو "فەندەمێنتالیست- ئوسوڵی" چاویان لێ بکرێ لە داخوازیی ئەواندا بۆ پێڕەویکردن لە مەبەست و نیازی ئوسوڵیانەی باوەڕەکانیاندا، لەبەرئەوەی بانگەشەی رادیکاڵە "ئوسوڵییەکان" بۆ گەڕانەوە بۆ مانای ئەسڵیی ئایین لە راستیدا مۆبالیزەکردنێکی بێ ئومێدانەی مۆدێرنەیە، هەندێ لە کارناسان، زاراوەی دیکە بە باش دەزانن وەکو "زیندووکەرەوەی ئیسلامی" بەگشتی بۆ ئەوانەی وەکو فەندەمێنتالیستی ئیسلامی ئاماژەیان بۆ دەکرێ.

سەرباری ئەوەش، "زیندووکەرەوەی ئیسلامی" و "فەندەمێنتالیستی ئیسلامی" ئاقارێکی هەراوی شوێنکەوتەی ئایینی و لێکدانەوەو راڤەکردن دەگرێتەوە، هەم لە بواری ئایینی و هەم یەکتربڕینی ئاین و سیاسەتدا، کە ئەم لێکۆڵینەوەیەی ئێمە تیشکۆی دەخاتەسەر. هەندێ لە ئوسوڵییەکان، تێڕوانینێکی بەسیاسیکراویان بۆ ئیسلام هەیە، هی دیکەشیان هەن بانگەشان دەکەن کە ئەوان هەرگیز بەرنامەیەکی سیاسییان نییە. بە لای هەندێ فوقەهاوە، هەروا بۆ مەبەستی ئەم کارەی ئێمەش، جیاوازی بنەڕەتی لەنێوان ئەوانەی کە ئامانجی سیاسییان هەیە- هەروا بە ئیسلامگەراش ئاماژەیان بۆ دەکرێ- و ئایینی ئیسلام بۆ دەسەڵات وەرگرتن بەکاردێنن، ئەوانەشیان کە جەخت لەسەر بەرفەرمانبوونی ئایینی و تەقواو خواپەرستی تاکەکەسی دەکەنەوە.

جیاوازی لێکدانەوەی ئایینی لە جیهانی موسڵمانەتیدا

لەبەرئەوەی ئیسلام لەم لێوەکۆڵینەدا، جێگەیەکی گشتی هەیە، ئێمە بە گفتوگۆ لەبارەی دیمەن و ئاقاری ئایینی-سیاسیی جیهانی موسڵمانەتی دەست پێ دەکەین. ئیسلام، دووەم ئایینی گەورەی جیهانە و 1.2 بلیۆن ئەندام و شوێنکەوتەی هەیە یان 1/5ی دانیشتوانی سەرجەم جیهان. (سەیری خشتەی 0-

1 بکە). زۆربەی موسڵمانان لە پشتێنە وڵاتێکدا دەژین کە لە ئەفریقیای ڕۆژئاواوە دەست پێ دەکا تا فلیپینی باشوور. لە زۆربەی ئەو وڵاتانەدا، نەك لە هەموویان، موسڵمانان زۆرینەن. بەهەرحاڵ، دووەم جێگە لە جیهاندا، هیندستانە کە ژمارەیەکی زۆر موسڵمانی تێدا دەژی، کەچی لە دەوڵەتی باڵادەست و زۆرینە هیندۆس دا، موسڵمانان کەمینەن. هەروا کۆڕو کۆمەڵەی موسڵمان لە سەرانسەری دنیاشدا، بە پەرت و بڵاوی هەن بە تایبەتی لە ئەورووپای ڕۆژئاوا، باکوورو باشووری ئەمریکا. ئەمانە دیاسپۆرای موسڵمان-یشیان پێ دەگوترێ کە دەورێکی بنەڕەتییان لە هاتنەئاراو نەشونمای تۆڕو بزاڤگەلی ئیسلامیدا هەیە.

خشتەی (0-1) ژمارەی مەزەندەکراوی شوێنکەوتوانی ئایینەکان لە سەرانسەری دنیادا (بەملیۆن)

ئایین	1997	2002	٪ ی زیادە 2002-1997	٪ ی سەرجەم 2002
موسڵمان	1.147	1.226	6.9	19.8
هیندۆس	747	828	10.9	13.3
خەڵکی تری نا مەسیحیی	1.118	1.185	6.1	19.1
کاتۆلیك	1.040	1.077	3.5	17.4
مەسیحیی دیکە	890	962	8.1	15.5
دینسز	907	925	2.0	14.9

* سەرچاوە: ئینسکلۆپیدیای بەریتانی، 2003.

خشتەی (0-2) سیماو ئەدگاری سەمت و ئاقارە سەرەکییەکانی ناو جیهانی موسڵمانەتی

فەندەمێنتالیسی ڕادیکاڵ	فەندەمێنتالیسی دەقخواز	نەریتخوازان	مۆدێرنیستان	عەلمانیی لیبراڵ	عەلمانیی ستەمکار
(بۆ نموونە: گروپگەلی جیهادیی سەلەفیی سعودی)	(بۆ نموونە: جەماعەتی تەبلیغ)	(بۆ نموونە: سەمت و تەوژمی باڵادەستی شیعە: حەوزەی نەجەف لە عیراقدا	(بۆ نموونە: محەمەدییە لە ئەندەنووسیا)	(بۆ نموونە: حزبە عەلمانییەکانی تورکیا، ئەندەنووسیا)	(بۆ نموونە: حزبی بەعس)
ئەجێندا					
بەشێوەیەکی سەرەکی سیاسییە: مۆبالیزەکردنی ئیسلام بۆ بەدیهێنانی ئامانجگەلی سیاسی.	بەشێوەیەکی سەرەکی ئایینییە.	دەکرێ لەباری سیاسییەوە چالاك بێ، لێ بەشێوەیەکی سەرەکی، ئەجێنداکەی ئایینی، کۆمەڵایەتی و کولتوورییە.	دەکرێ لەباری سیاسییەوە چالاك بێ، لێ ئەجێنداکەی ئایینی، کۆمەڵایەتی، پەروەردەیی و فێرکارییە.	تیشك دەخاتە سەر سیاسەتێکی دیموکراتی و کۆمەڵگەی مەدەنی.	سەمتێکی دەسەڵاتخوازانەی هەیە.
ئایدیۆلۆجیا					
لێکدانەوەی "حەرفی"یانەی دەقە پیرۆزەکانی ئیسلام، لێ بەهەندێ ناواخن و مەبەستی سیاسی، جەختکردنەوە لەسەر پابەندبوون بە جیهاد.	لێکدانەوەی "حەرفی"یانەی دەقە پیرۆزەکانی ئیسلام.	تێکەڵکردنی بیروباوەڕی ئیسلامەتی بە بەندوباوی خۆجێی.	گەڕانەوە بۆ بەهایە جەوهەرییەکانی ئیسلام، وا چاویشیان لێ دەکرێ کە لەگەڵ دنیای مۆدێرندا تەبا و لەبارن.	بەهاگەلی دیموکراتیی کۆمەڵایەتی یان دیموکراتیی لیبراڵی، جەوهەری "ئایینی مەدەنی" پێکدێنن.	سەرکردە بەرگی نەتەوەپەرستی، یان سۆسیالیستی یان لە دنیای عەرەبدا، پان-عەرەبیزم لەبەر خۆی دەکا.

شەرعییەتی سیاسی					
شۆرشگێرانەیەو دژی باری ئارایە، دەیەوێ دەوڵەت لەسەر بنەمای شەریعەت دابمەزرێنێ.	لەرووی سیاسییەوە کۆنەپارێزە، جەخت لەسەر لەپێشەوەبوون و باڵاتربوونی شەریعەتی ئیسلامی دەکاتەوە و لە هەموو لایەنەکانی ژیاندا دەقاودەق لێکیدەداتەوە.	لەرووی سیاسییەوە، سەردەمخوازە، پتر جەخت لەسەر لایەنە کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکانی ئیسلام دەکاتەوە تا جەختکردنەوە لەسەر لایەنە سیاسییەکان. سەبارەت بە بەجێگەیاندنی شەریعەتی ئیسلامی، نەرمە.	لەرووی سیاسییەوە سەردەمخوازە، تیشك دەخاتە سەر پابەندبوون بە حوکمی قانوون، بڕوای وایە کە شەریعەتی ئیسلامی دەبێ لەگەڵ هەلومەرجی سەردەمدا هەڵبکاو بگونجێ.	پشتی قانوونی عەلمانی و دامەزراوەکان دەگرێ لەچوارچێوە و پێڤاژۆی کۆمەڵێکی دیموکرات و سیستەمێکی سیاسیدا.	پشت بە بنیادی ستەمکارانە و داپڵۆسینی کۆمەڵگەی مەدەنی، ئیسلامی یان هەر شتێکی تر دەبەستێ.
حکوومەت					
دیموکراسی "کوفرێکی ئایینی"یە. شەرعییەتی سیاسی لە خواوەیە. حکوومەت دەبێ بەدەست شارەزایانی ئایینییەوە بێ و تەنیا لەبەرانبەر خوادا بەرپرسیارن. دوو مۆدێل هەیە: مۆدێلی ئێرانی و	شەرعییەتی سیاسی لە خواوەیە. لێ دەکرێ هەندێ توخمی دیموکراتی هەبێ. فەرمانڕەوایی سەرکردە سیاسییەکانیان پێ پەسندە بەراوێژ لەگەڵ دەستەی زانایانی ئیسلامی (عولەما). بەڵام	شەرعییەتی سیاسی هەم لە فاکتەرگەلی ئایینی و هەم لە فاکتەرگەلی نا-ئایینی سەرچاوە دەگرێ (بۆ نموونە: خواستی خەڵك). حوکمڕانان پێویستیان بەوە نییە هەموو لایەنەکانی شەریعەتی	شەرعییەتی سیاسی سەرچاوە لە ئیرادەی خەڵك لە ڕێگەی هەڵبژاردنی گشتیی ئازادەوە، وەردەگرێ.	شەرعییەتی سیاسی سەرچاوە لە ئیرادەی خەڵك لە ڕێگەی هەڵبژاردنی گشتیی ئازادەوە، وەردەگرێ.	شەرعییەتی سیاسی لە ئایدیۆلۆجیای دەوڵەتەوە سەرچاوە هەڵدەگرێ. حوکمی قانوون بەرفەرمانی دەوڵەت یان بەرژەوەندییەکانی حزبە.

مۆدێلی سوننی. هەندێ گروپ هەوڵ بۆ دامەزراندنی خەلیفایەتێکی پان و پۆڕی ئیسلامی دەدەن.	دەبێ حوکمڕان شەریعەتی ئیسلامی جێبەجێ بکا.	ئیسلامەتی جێبەجێ بکەن، لێ دەبێ ڕێز لە بەها سەرەکییەکانی ئیسلام بگرن.			
مافەکانی مرۆڤ					
چەمکی ڕۆژئاوایی بۆ مافەکانی مرۆڤ و ئازادییەکانی تاك ڕەتدەکاتەوە. بڕوای وایە کە تەواو بەجێگەیاندنی شەریعەت، کۆمەڵگەیەکی دادپەروەرانەی لێدەکەوێتەوە. نکوڵی لە مافەکانی کەمە ئایینییەکانی تر و ئەو موسڵمانانەی کە لەگەڵ تێڕوانینی ئەواندا نین، دەکا.	تا ڕادەیەکی زۆر وەك ئەوەی پێشووە، لێ باری ئارای ئەهلی (الذمە) و کۆمەڵەی نا موسڵمانی تر دەپارێزێ.	بەشێوەیەکی دروست ئەو گەرەنتییانەی ئیسلام ڕاڤە دەکا کە بۆ مافەکانی مرۆڤ و ئازادییەکانی دابینکردووە. لەگەڵ خەڵکی نا موسڵمان لێبوردەیە، هەندێکیان بڕوایان وایە کە هەموو هاووڵاتیان لەبەرانبەر قانووندا وەکیەکن.	ئیسلام چەمکە بنەڕەتییەکانی مافی مرۆڤ و ئازادییەکانی تاکی تێدایە. لەگەڵ خەڵکی نا موسڵمان لێبوردەیە، هەندێکیان بڕوایان وایە کە هەموو هاووڵاتیان لەبەرانبەر قانووندا وەکیەکن.	مافە مەدەنی و سیاسییەکانی تاك بەرترییان بەسەر دەوڵەت و بەرژەوەندی کۆڕو کۆمەڵەکانەوە هەیە. بڕوای وایە کە هەموو هاووڵاتیان لەبەرانبەر قانووندا وەکیەکن.	بڕوای وایە کە دەوڵەت و حزب و بەرژەوەندییە دەستە جەمعییەکان لەپێش مافەکانی تاکەوەن.
ئەجێندای کۆمەڵایەتی					
بەگشتی کۆنەپەرستن. بەزەبری هێزو زۆر دەیەوێ	کۆنەپەرست، بەتایبەتی سەبارەت بە جلوبەرگ و	کۆنەپارێز، لێ هەندێ بەهای نائایینی لە پەروەردەو	بەگشتی پێشکەوتوانەن. بەهای نا ئایینی لە پەروەردەدا	لە پەروەردە و فێرکردن و مافەکانی ژناندا پێشکەوتنخوان.	ناجۆرن، لەهەندێ باردا، عەلمانییە ستەمکارەکان پشتەوانی لە

چەمکگەلی ئیسلامی جل لەبەرکردن و رەوتار بەسەر کۆمەڵگەدا جێبەجێ بکا. بەهەرحاڵ، هەندێ کەرت و توێژی ئوسولێەتی نوێ رێگە بە جۆرە سەرکردایەتییەکی ژنان دەدەن.	کۆدەکانی رەوتاری ژنان. ئەمە پیاوانیش دەگرێتەوە بەس بە سنوورێکی بەرتەسکتر.	فێرکردندا جێی خۆیان کردۆتەوە. ژنان دەبێ جلوبەرگی ماقوڵ لەبەر بکەن، بەڵام بەشێوەیەك کە لەگەڵ دابونەریتی خۆجێی گونجاو بێ. زۆرینە دژی ئەوەن کە بەزەبری هێز جلوبەرگ و کۆدەکانی رەوتار بێنە جێبەجێ کردن.	جێی خۆیان کردۆتەوە. بڕوایان بەوە نییە کە ئایینی ئیسلام دەخوازێ ئافرەتان جلوبەرگێکی تایبەتی لەبەر بکەن. پشتەوانی لە خوێندن و پێشکەوتنی ئافرەتان دەکەن.	هیچ کۆت و بەندێك لەسەر جلوبەرگی ئافرەتان و کۆدەکانی رەوتار نییە مەگەر قانوون بخوازێ.	خوێندن و فێربوون و هاتنەگۆڕێی ژنان دەکەن، لێ رێگە لە کۆمەڵگە مەدەنی دەگرن و دایدەپڵۆسن.
پێوەندی بە تیرۆریزم					
راستەوخۆیە. زۆربەی گروپە تیرۆریستەکان دەکەونە ناو چوارچێوەی ئەم جۆرەیانەوە.	بەگشتی ناراستەوخۆیە. لێ لە زۆر ئاستدا لینك لەنێوان هەندێ گروپی ئوسولی و سەرەڕۆیاندا هەیە.	وەك شتێکی باو نییانە. زۆرینەیان دژایەتی تیرۆریزم و توندوتیژی دەکەن.	وەك شتێکی باو نییانە. زۆرینەیان دژایەتی تیرۆریزم و توندوتیژی دەکەن.	وەك شتێکی باو نییانە. دژایەتی تیرۆریزم و توندوتیژی دەکەن.	دەکرێ تیرۆریزم ببێتە ئامرازێکی سیاسەتی دەوڵەت. هەندێ گروپ هاوپەیمانێتیەکی هەلپەرستانەیان پێ باشە لەگەڵ تیرۆریستگەلی ئیسلامیدا.
مەیل و خولیای توندوتیژی					
بەرز	بەپێی هەلومەرج	نزم	نزم	نزم	بەرز

موسڵمانانی جیهان تێکەڵە و هەمەجۆرن، ئەوان نەك هەر تەنیا لەباری تێڕوانین و دیدی ئایینییەوە جیاوازییان لەنێواندا هەیە، بەڵکە لە رووی سیاسی و کۆمەڵایەتیشەوە. ئەم راستییە فیکرو ئەندێشەی ئەوان لەمەڕ حکوومەت، مافەکانی مرۆڤ، ئەجێندای کۆمەڵایەتی (بەتایبەتی مافەکانی ژنان، ناوەڕۆکی پەروەردەو پێگەیاندن و خوێندن)، رایەڵکەو پێوەندیی بە کۆڕو کۆمەڵەی تیرۆریستیی نێودەوڵەتی و خولیای توندوتیژی دەگرێتەوە. رووکارە ناسراوەکانی ئاراستەو تەوژمە سەرەکییەکانی ئیسلام لە خشتەی ژمارە (0-2) پوخت کراوەنەتەوە[4].

هەمان ئەو ئاراستەو تەوژمانە لە شەبەنگی دیموکراسی بۆ نا- دیموکراسی (شێوەی 0-1) و لە شەبەنگی ناتوندوتیژ بۆ توندوتیژ جێگەیان بۆ کراوەتەوە (شێوەی 0-2). پێوەری توندوتیژی دوو توخم دەگرێتەوە: ئارەزووی ئەو گروپگەلە بۆ 1- تێوگلان لە تیرۆریزم یان شێوەکانی تری توندوتیژی دژ بە کەسان و موڵك وماڵی خەڵك یان 2- پاکانەکردن یان چاوپۆشین لە زەبروزەنگێکی ئاوایی. پێناسەی ئێمە بۆ دیموکراسی بە تەنیا پرۆسەگەلی شکڵیانەی هەڵبژاردنی حکوومەت نییە، بەڵکە بریتیشە لە ئازادیی رادەربڕین، ئازادیی کۆبوونەوە و ئایین و دادوەرییەکی سەربەخۆ- بەکورتی، ژێرخانی پرۆسەگەلێکی دیموکراتیی سیاسی.

Figure O.1
Muslim Tendencies on a Spectrum of Democracy to Nondemocracy

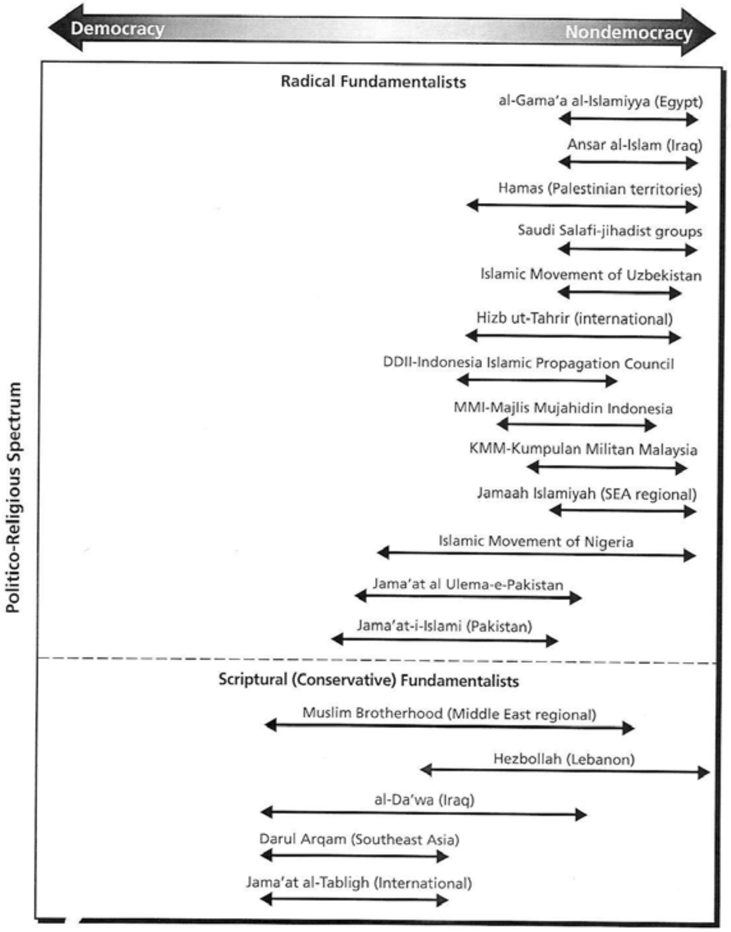

Figure O.2
Muslim Tendencies on a Spectrum of Nonviolence to Violence

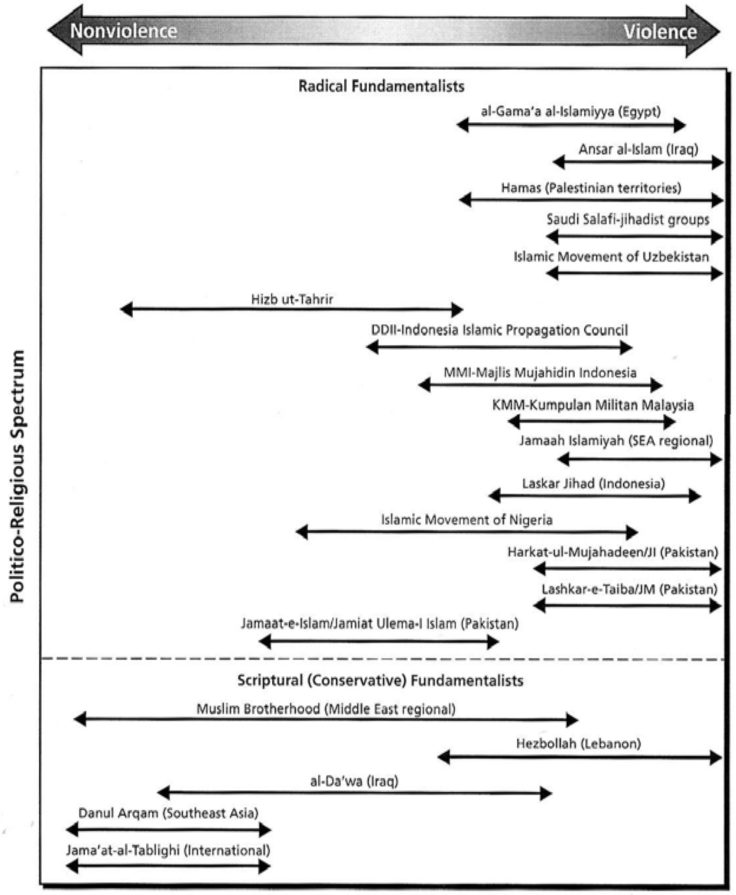

Figure O.1—continued

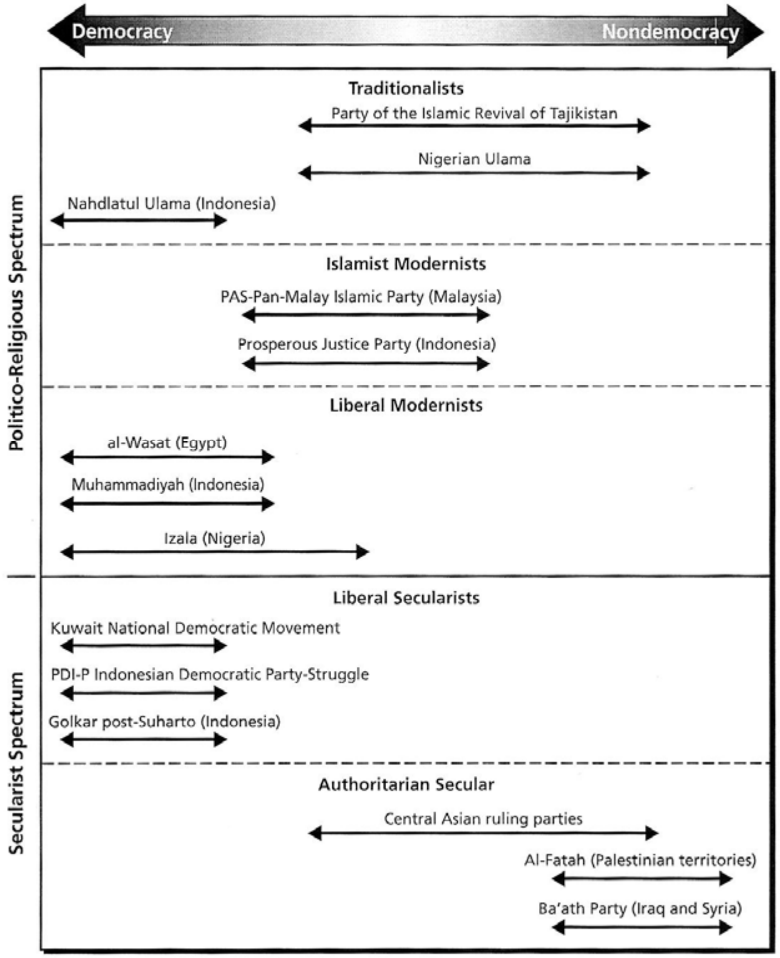

Figure O.2—

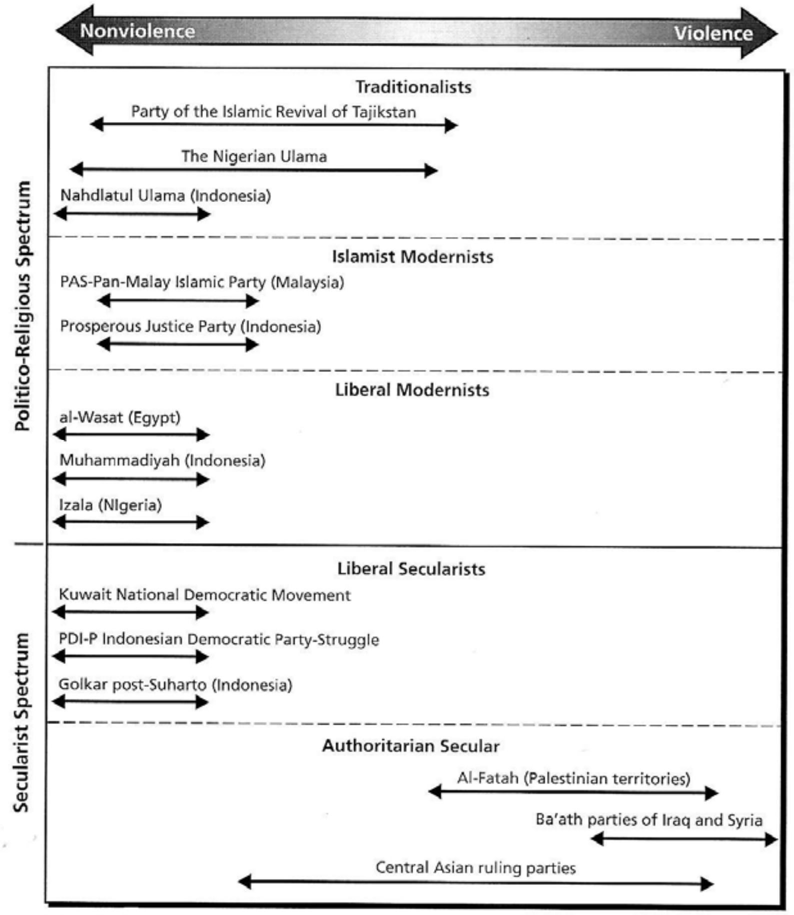

ئەو کۆڕ و کۆمەڵ و بزاڤانەی لە هەردوو شێوەی (0-1 و 0-2) دانراون، سەرچاوەیان لە ئاراستەو بۆچوونی سەرکردایەتییەکانیان و جەماوەری شوێنکەوتوویان، وەرگرتووە. بەهەرحاڵ، سەبارەت بە هەر کۆمەڵ و گروپێك کە ناوی لێرە هاتبێ، کەمینەیەکی ئەو گروپە، سەرەکەی تری شەبەنگەکەی گرتووە. بۆ نموونە، زۆرینەی هەرە زۆری شوێنکەوتووانی بزووتنەوەی "جەماعەتی تەبلیغ"ی جیهانی بێ زەڕ و نا- توندوتیژن، هەرچەندە ژمارەیەکی ئێکجار کەمی بزووتنەوەکە دابوویانە پاڵ میلیشیای تالیبان و بڕوایەکی واش هەیە کە کەناڵێکی ئەندام پەیداکردن بووبن بۆ گروپگەلی تیرۆریستی.

وەك چاوەڕوان دەکرێ، ئەو ئاراستە و تەوژمانەی هاوڕێن لەگەڵ میانڕەویی ئایینی سەروکارێکی زۆرتریان لەگەڵ دیموکراسیدا هەیەو دیسان کەمتر خولیاو مەیلی توندوتیژییان هەیە. بەپێچەوانەوە، ئوسوڵییە رادیکاڵەکان، هەم ئەنتی دیموکراتن و هەم رەقەکارو توندوتیژ. جیاوازی سەرەکیی لەنێوان ئەم دوو سەرەی شەبەنگەکە ئەوەیە کە هەندێ کۆڕو کۆمەڵەی ئوسوڵی، لە کاتێکدا لە باری ئایدیۆلۆجییەوە رادیکاڵن، لەگەڵ ئەوەشدا لەوانەیە لە میتۆدو شێوازی کارکردندا ناتوندوتیژ بن. ئیدی ئا ئاوا، هەردوو سەرەکە بەیەکەوە سەرجەم ئاراستەو خولیای تەوژمەکانیان گرتووەو ئاستی ئەو هەڕەشەیەی کە ئەوان لەباری سیاسی و دیدی تەناهییەوە دەشێ بیکەن.

فەندەمێنتالیستە رادیکاڵەکان و عەلمانییەکان هەردوو سەری شەبەنگەکەیان گرتووە، تەوژمگەلی میانڕۆی موسڵمانەتیش لەنێوان هەردووکیان دان. پوختەی قسە، پۆلی عەلمانی ناکەوێتە ناو زنجیرەی ئایینی- سیاسییەوە، چونکە فەلسەفەی سیاسیی عەلمانی نێوەڕۆکێکی ئایینی نییە. لەگەڵ ئەوەشدا، عەلمانییەکان نوێنەرایەتی تەوژمێکی گرنگ دەکەن لە زۆر وڵاتی زۆرینە- موسڵماننشیندا هەر ئەمەش وایان لێ دەکات نوێنەرایەتی ئاقارێکی فرەوانی بیرورای سیاسی لە جیهانی موسڵمانەتیدا بکەن.

هەروا، دەبێ تێبینی ئەوەش بکرێ کە ناکرێ سوك و سانا ناو لە هەندێ بزاڤی ئیسلامی بندرێ رادیکاڵ یان میانڕۆ، بەڵکە دەبینین رووکارو ئەدگاری

هەردووکیان هەیە. چونکە هەردوو لابالی رادیکاڵ و میانڕۆ لەنێو هەمان بزاڤدا بەیەکەوە دەژین، یان ئایدیۆلۆجیای بزاڤەکە یان سەرکردایەتی بە تێپەڕبوونی کات دەکرێ وەکو خۆی نەمێنێ و بجولێ. بزاڤگەلی سەرەڕۆ دەکرێ ببێتە بزاڤێکی میانڕۆ و بەپێچەوانەشەوە هەر راستە. بۆ نموونە، ئیخوانولموسلمین، لە سەردەمی هەرەزووی هاتنە مەیدانەدا، تۆمارێکی میلیشیایی، پیلانگێڕی، غافلکوژی هەبوو، لە کەرتی غەززەو کەناری رۆژئاوادا، حەماس-ی هەڵێنا. لە لایەکی دیکەوە، ئیخوانەکان لە چەند وڵاتێکی عەرەبیدا بوونەتە بزاڤگەلی گەورەی ناتوندوتیژ (بەڵام هێشتا لە باری سیاسییەوە رادیکاڵن). لەدوا پەرەسەندندا، ئیخوانەکانی میسر، پشتەوانی پاڵێوراوێکی مەسیحی (قیبتی)یان کرد بۆ پەرلەمانی میسری کە تا ئێستا هەنگاوی وا بەبیری هیچ رێکخراوێکی موسڵمانی ئوسوڵی دانەهاتووە. "الجماعة الاسلامية المصرية" لە پرۆسەیەکی گواستنەوە دایە لە رێکخراوێکی تیرۆریستییەوە بۆ گروپێکی کاری سیاسی، هەروەکو باڵێکی جەماعەتی ئیسلامی لە خوارووی رۆژهەڵاتی ئاسیا بەم ئاقارەدا هاتووە. پەرەسەندنی شیاوی لەمبابەتەی گروپ و کۆڕو کۆمەڵەی رادیکاڵی ئیسلامی، ئەو پرسە گرنگ و سەرنجڕاکێشە دێنێتە پێشەوە کە چۆن لە پێڤاژۆی پرۆسەی بنیاتنانی دامەزراوەی دیموکراتیدا، دەکرێ یان دەشێ ئەم گروپانە خۆیان بگونجێنن و بسازێن.

جیاوازی نێوان ئوسوڵییەکان

ئوسوڵییەکان، هەروەکو تێبینی کراوە، بە تایبەتی لێکدانەوەی خۆیان بۆ ئیسلام لەسەر دەقە پیرۆزەکانی ئیسلام: قورئان و سوننەت بنیات دەنێن «سوننەت: ئەو نموونە مۆراڵییەی پێغەمبەر محەمەد (د.خ) پێشکەشی کردووە وەك لە فەرموودەکانیدا تۆمار کراوە، تۆماری فەرموودەو کردەوەکانی». شیعەکان، ترادیسیۆن و بەندوباوی ئیمامەکانی خۆشیان خستۆتە پاڵ قورئان و سوننەتەوە. بەگشتی ئوسوڵییەکان پشتیوانی بەڕێوەبردن و جێبەجێکردنی تەواوی

شەریعەتی ئیسلامی دەکەن. هەروا لێکدانەوەی قانوونیش دەبێ پشت بە ترادیسیۆن و بەندووباوی شەریعەتی باڵادەست ببەستێ.

ئوسوڵییە ئیسلامگەراکان، لە هەوڵی پتەوکردن و بەهێزکردنی ئۆمەتی ئیسلامی دان لە جیاتی بەهێزکردنی ئەم یان ئەو دەوڵەت. ناسیۆنالیزم، بە دەمارگیریی دەزاندرێ کە بە عەلمانیەتی رۆژئاوایی ژەهراوی بووەو جێگەی دڵسۆزی و پابەندبوون بە خودای گرتۆتەوە. ئەم چەمکەی یەکیەتیی باوەڕ تایبەت نییە بە ئایینی ئیسلام. لە ئەوروپای رۆژئاوادا، چەمکی مەسیحیایەتی، Res Publica Christina ی بیرمەندە مەسیحییەکانی سەدەکانی ناوەڕاست، چەمکێکی بێ سەروبەر بوو لە تیوریی سیاسیی ئەورووپیدا پێش ئەوەی یەکیەتیی کلێسای رۆژئاوایی لە لایەن چاکسازی و سەرهەڵدانی دەوڵەتگەلی- نەتەوەیی لە سەدەی شازدەمدا بێتەئاراوە. جیاوازی پراکتیکی ئەوەیە: هیچ یەکێك نەبووە گرنگی و سەنگێکی سیاسی هەبووبێ لە رۆژئاوا بە جیددی باسی لە یەکیەتی مەسیحیایەتی بۆ چەندین سەدە کردبێ. لەکاتێکدا ئوممەی ئیسلامی بەردەوام دەنگ و سەداو ئاوازێکی قووڵی لە جیهانی موسڵمانەتیدا هەبووەو هەیە[5].

بەکردەوە، ئوسوڵییەکان، وەکو زۆربەی موسڵمانان، زەحمەتێکی ئەوتۆ ناکێشن لە سازان و خۆگونجاندن لەگەڵ دەوڵەتگەلی نەتەوەییدا کە هەنوکە جیهانی موسڵماننشینیان لێ پێکدێ. وێرای ئەوەی کە ئوسوڵییەکان هەڵویستی جیا- جیایان لە بەرانبەر دەسەڵاتی سیاسیدا هەیە. ئوسوڵییە رادیکاڵەکان، دەیانەوێ ببنە میلیشیای ئایینی و سیاسی و رەخنەی توند لە عولەمایان دەگرن و پێیانوایە ئەوانە خۆیان بە دەسەڵات فرۆشتووە. ئوسوڵییە دەقخوازەکان، زێتر بەکاری تیۆلۆجی و پرسی مۆراڵی و رەوتاری تاکەکەسییەوە خەریکن تا کاری سیاسەت، خۆ لەچوونە ناو سیاسەت و سەرجەم کۆمەڵگەش بە دوور دەگرن[6]. لە زۆر وڵاتدا، ئوسوڵییەکان، لەناو ئەو دەزگا ئایینییانەی دەوڵەت پشتیان دەگرێ و کۆمەکیان دەکا، گۆشەو میحرابێکیان دەستکەوتووەو بەرانگاری ئەو دەزگا سیاسییانە نابنەوە کە ستاتۆ و داهاتێکی بۆ دابین کردوون. زۆرێك لەو بزاڤانە بە تەواوی خۆیان سازاندووە.

هەندێکیان رەنگدانەوەی ئەو نموونە بەربڵاوەی بێباکی سیاسییە ئیسلامییەن کە لەگەڵ ترادیسیۆنی دیموکراتی و لیبراڵیدا دەگونجێ (Metcalf, 2000).

سەلەفییەکان و وەهابییەکان

بزاڤگەلی ئوسوڵی «لە سەلەفی صالح —ەوە هاتووەو ئاماژە بۆ هەردوو نەوەی یەکەمی ئیسلام دەکا»، کە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەمدا سەریانهەڵداوە، دەیانەوێ وەڵامی تەحەددییە سەربازی، کولتووری و سیاسییەکانی رۆژئاوا بدەنەوە. سەلەفییەکان گەرەکیانە ئیسلام «پاکژ» بکەنەوە بەهۆی گەڕانەوە بۆ ئەو شێوە پوخت و ناگەندەڵەی ئیسلام کە بڕوایان وایە لە سەردەمی پێغەمبەر محەمەد (د.خ) و یارانیدا بەڕێوەبردراوە. لەسەرانسەری جیهانی موسڵمانەتیدا، بزاڤی سەلەفی هەن. هەندێکیان ئەجێندایەکی تەواو ئایینی و نا- سیاسییان هەیە. هەندێکی تریشیان خزاونەتە ناو تەوژمی نوێی ئیسلامەتی، یان کاریان لێ دەکەن. هی واشیان هەن بوونەتە پشت و پەنای کۆڕو کۆمەڵی تیرۆریست و توندوتیژ.

سەلەفییەکان، بە کۆنەپارێزیی پەڕگیر دەناسرێنەوەو جەخت لەسەر خۆنیشاندانی رواڵەتکارانەی خواپەرستی دەکەنەوە: ریش بەردانەوە، پۆشینی جلوبەرگی ئیسلامی و لێکهەڵاواردنی نێرو مێ بنیات دەنێن «ژن و پیاو». سەلەفییەکان هەوڵ بۆ پێکهێنانی کۆمەڵگەیەکی ئیسلامی تر لەوەی هەیە دەدەن، بەڵام هەر لەرێگەی سیاسەتگەلی نەریتخوازانەوە نا. تەکفیرو هیجرە، لە خۆنیشاندانە پەڕگیرەکانی سەلەفیزم-ە. شوێنکەوتووانی ئەم گروپە ویستیان ئوسامە بن لادن بکوژن، چونکە پێیانوابوو ئوسامە نەرم و سازشکارو خۆگر نییە[7]. وەهابییەکان لەنێو ئەم پۆلەدان (هەرچەندە وەهابیزم 150 ساڵ بەر لە بزاڤی سەلەفیی مۆدێرن هەبووە). ناوی وەهابیزم لە ناوی دامەزرێنەرەکەیەوە هاتووە: محەمەد ئیبن عەبدولوەهاب. ئەم پیاوە چاکسازێکی ئایینی سەدەی هەژدەهەم بووە لە نەجد کە دەکەوێتە ناوەڕاستی عەرەبستانی سعودییە. لەراستیدا، وەهابییەکان خۆیان ئەم زاراوەیە بەقێزەون دەزانن و زاراوەی

«الموحدون» یان «اهل التوحید» بەچاکتر دەزانن، واتە «ئەوانەی دان بە تاك و تەنیایی خوادا دەنێن ». لە رێگەی ئەم زاراوانەوە، وەهابییەکان پێیانوایە بەتەنیا ئەوان بانگەشە بۆ تەوحید، تاك و تەنیایی خوا، کە پرەنسیپی بنەڕەتی ئیسلامە، دەکەن (Algar, 2002). وەهابییەکان، چەمکگەلی خۆیان هەیە: هیجرەت (راکردن لە ترادیسیۆنی غەیرە وەهابی)، تەکفیر (بەخوانەناس دانانی موسڵمانانی دی)، جیهادی چەکدارانە، نەك هەر بە ئەرکێکی رێگەپێدراو دەزانن، بەڵکە بەئەرکێکی پابەندکار دژی خوانەناس و موسڵمانی نا وەهابی کە مۆری «موشریك» و بتپەرستیان بەنێوچەوانەوە دەنێن[8].

وەهابیزم، نفووزو کاریگەریی خۆی بۆ ئەو هەڤالبەندییە سیاسی و کەسایەتییە دەگێڕێتەوە کە ئیبن عەبدولوەهاب لەگەڵ محەمەد ئیبن سعود-ی فەرمانڕەوای «درعیە» لە نەجد کردبووی. ئیبن سعود پشتەوانی خۆی بۆ عەبدولوەهاب دەربڕی کە جیهاد دژی هەموو ئەوانە بکا کە لە رێبازی وەهابی لایانداوە، لە بەرانبەردا عەبدولوەهاب لەباری ئایینییەوە پاکانە بۆ شالاّوە سەربازییەکانی ئیبن سعود بکاو بەڕاستیان بزانێ. لەگەڵ ئەوەشدا، وەهابیزم وەکو رێچکەو ئاراستەو سەمتێکی پەراوێزکەوتەو هەرتەقەو لەڕێ لادەری ناو ئیسلام چاوی لێ دەکرا تا ئەو دەمەی عەبدولعەزیز ئیبن سعود توانی هاشمییەکان لە حیجاز، واتە ئەو ناوچەیەی کە شارە پیرۆزەکانی مەککەو مەدینەی لێیە، بکاتە دەرەوە و لە ساڵی 1932دا شانشینی عەرەبستانی سعودی پێکبهێنێ. ئێستا دەوڵەتی نوێی سعودی، تووشی رەوشێکی گرژو دژوار بووە، لەنێوان ئایدیۆلۆجیای رەسمیی، کە خۆی لە رێچکە توندو پەڕگیرەکانی خۆی بەری ناکا، و نێوان پێداویستییە ئابووری و تەناهییەکانی، دەوڵەت دۆش داماوە کە 50 ساڵە سعودیە وەکو هاوپەیمانێکی لەبار، سەروکاری لەگەڵ ولاّتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا هەیە. لە 11ی سپتێمبەری 2001-ەوە، ناسازی و نالەباری تیوری و پراکتیکیی سعودیە، ناسازی پێوەندیی ئەمریکاو سعودیە، ناکرێ بەهەند وەرنەگیرێن.

فەندەمێنتالیزمی نوێی رادیکاڵ

وەهابیزم، ئوسوڵییەتێکی بەبنەچەکە خێڵەکییە. بزاڤگەلی ئوسوڵی دیکە، بزاوت و چالاکی سیاسیی بەرفرەتریان هەیە. ئەو ئوسوڵییەتە نوێیەی لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا لە میسر سەریهەڵدا، باوەڕو ئاقیدەی ئایینیی ئوسوڵی لەگەڵ هەندێ ئاکارو خەسڵەتی بزاڤگەلی فاشیستی تێکەڵکرد، لەوانە سوکایەتیکردن لەبابەتی «دارمانی رۆژئاوا، ئەنتی-سامیبوون»[9]، ئارەزووی هێنانەدی کۆمەڵگەیەکی ئایینی و ئیتنیی «پاك و بێگەرد »ی نموونەیی، دیسپلینی توند، رۆڵی ناوەندی و سەرەکی سەرکردەو رابەری کاریزمایی، بەرنامەی سیاسیی شۆرشگێرانە. ئوسوڵییە نوێیەکان رەگ و ریشەیان لە کۆمەڵگەی مۆدێرندا کە ئەوانی بەرهەمهێناوەو پێگەیاندووە، هەیە نەك لەناو گوندو دێهاتی کۆنەپارێزو نەریتخوازو دەڤەری دێهاتنشین. ئەوانە رووی دەمیان لەو خەڵکانەیە کە لە ژینگەی نەریتیی خۆیان هەڵقەنیون و هاتوونەتە ناو ژینگەیەکی غەوارەو نادیار و کەس بەکەس نەبوو، واتە خەڵکی ناو شارە لە تەنەکە دروستکراوەکانی جیهانی موسڵماننشین و رۆژئاوا. هەروا رووی دەمیان لەو کەسانەشە کە ئاستێکی بالاّی خوێندنیان تەواوکردووە، لەوانە دەرچووی کۆلیجەکانی ئەندازیاری و پەیمانگاکانی تەکنەلۆجی[10].

رێکخراوی هەرە رەسەنی ئوسوڵییەتی نوێ، ئیخوانولموسلمینی میسرە، کە ساڵی 1928، حەسەن ئەلبەننا دایمەزراند. واتە چوار ساڵ دوای هەڵوەشانەوەی خەلافەت لە لایەن مستەفا کەمال-ەوە. لەسایەی خەلافەتدا، ژیانی ئایینی و سیاسیی موسڵمانان بەناو یەکگرتووانە بوو. ئیخوانەکانی میسر، نموونەی سەرمەشق بوون بۆ رێکخراوگەلی هاوشێوەی خۆیان لە ولاّتانی ترداو، ستراکتورو بنیادێکی رێکخراوەیی ئالۆزیان دامەزراند کە هەر کەرت و توێژێکی جیاوازی کۆمەڵایەتی (قوتابیان، کرێکاران، خاوەن پیشەکان) و وەزیفەگەلێکی وەك (پرۆپاگندە، پێوەندی بە جیهانی موسڵمانەتی، دارایی، پرسەکانی شەریعەت) بەش و رێکخراوی خۆیان هەیە. تەبای بزاڤگەلی فاشیستی ئەوروپایی، لاباڵی سەربازی لە بابەتی «کراس رەشەکانی مۆسۆلینی»، ئیخوانەکانیش، گروپێکی

چەکداریی نهێنییان هەبوو بەناوی «جیهازی سری». لە دیسێمبەری 1948دا، ئیخوانەکان، سەرۆك وەزیرانی میسر، نیقراشی پاشا-یان تیرۆرکرد، دوو مانگ دواتر، وەك تۆڵەساندنەوە، کرێگرتەکانی حکوومەتی میسر، حەسەن ئەلبەننایان لەجێ کوشتەوە.

ئەمرۆ، ئیخوانولموسلمین، لە هەموو وڵاتانی عەرەب و لە هەندێ وڵاتی غەیرە عەرەبیشدا، لقی خۆی هەیە. ئیخوان، چ بە قانوونی بێ چ بەنهێنیێ بەهێزترین رێکخراوی ئیسلامییە لە چەند وڵاتێکی وەك: میسر، ئەردەن و کوێت. تاکتیك و ستراتیجی ئەم رێکخراوە وەك جاری جاران نەماوەو فرەوان بووە. هەندێ لقی ئیخوان، سەریان لەکاری توندوتیژی دەخورێ و لە هەندێ وڵاتیشدا، بۆ نموونە لە ئەردەن، تا رادەیەك بوونەتە بەشێکی خواسایی پرۆسەی سیاسی. لەگەڵ ئەوەشدا، دوا ئامانجی ئەوان هەروەکو خۆی ماوەتەوە کە برێتییە لە هێنانەدی تێڕوانینی خۆیان بۆ دەوڵەتی ئیسلامی لەو وڵاتانەی کاریان تێدا دەکەن[11].

پاش حەسەن ئەلبەننا، کەسی هەرە دیارو بەنێوبانگ کە دەورێکی لە پەرەدان بە ئوسولییەت و ئوسولیەتی نوێ هەبووبێ، ئایدیۆلۆجیستی میسری، سەیید قوتب بووە. وەختێك سەیید قوتب لە زینداندا بووەو دواتر حکوومەتی ناسر لە سێدارەی دا، کتێبە هەرە بەناوبانگەکەی "معالم في الطريق"ی نووسیوە، کە لە لێکدانەوە چەند بەرگیەکەی "في ظلال القرآن" هەڵێنجدراوە. سەیید قوتب پێیوابوو، کۆمەڵگەی موسڵمانەتی لە جاهلیەتدا دەژی، واتە ئەو رەوشەی بەر لە "بعثة"ی محەمەد لە نیمچە دورگەی عەرەب باو بووە[12]، سەیید قوتب بەپێچەوانەی رێبازی بەرە-بەرەی ئەلبەننا بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی لە میسر، بڕوای بە دەسەڵات گرتنە دەست هەبووە لەرێگەی پێشەنگێکی شۆڕشگێرانەوە کە لە سەرێ ڕا کۆمەڵگە بە ئیسلام بکاتەوە. حوکمڕانان، موسڵمان بن یان نا، ئەگەر بوونە کۆسپ لەبەردەم ئەم ئەرکەدا، ئەوا پاساوی لەسەرکارلادانیان بەهەموو دەستاوێژێك لە ئارادایە. پاش مردنی سەیید قوتب، نووسینەکانی بوونە بەشێك لە کانوونی ئیسلامی سیاسیی رادیکاڵ. رێبەری هەرە باڵای ئێران، ئایەتوڵڵا عەلی خامنەئی، کتێبەکانی سەیید

قوتبی بۆ فارسی وەرگێڕاون (Erikson, 2002). هێڵێکی پەرەسەندن لە سەیید قوتب-ەوە، بۆ ئەلقاعیدە هەیە لە رێگەی ئەیمەن زەواهیری، کە قوتابی رێنوێنییەکانی سەیید قوتب و رابەری رێکخراوی ئەلجیهادە کە لە ساڵی 1998دا لەگەڵ ئەلقاعیدە یەکیگرتووە.

Giles Kepel لە شیکاری رەتکردنەوەی کولتوورو ئایدیای رۆژئاوایی لەلایەن ئیسلامییەکانی میسرەوە، ئاماژە بۆ چوار پۆلی رەتکراوە دەکا: جووەکان، خاچپەرستەکان، کۆمۆنیست و عەلمانییەکان و (Kepel, 1985)[13].

زاراوەی خاچپەرست لە بنەڕەتدا بۆ قیبتییەکانی میسر بەکار دەهێندرا، لێ لەم ساڵانەی دواییدا، ئیسلامییە رادیکاڵەکان ئەم زاراوەیان بەگشتی کردووەو مەبەستیشیان بە شەیتان لەقەڵەمدانی بوون و ئامادەیی رۆژئاوایە لە جیهانی موسڵمانەتیدا. کۆمۆنیستەکانیش بە دوژمنی خوا دادەنرێن. عەلمانییەکان، بەوانە دەگوترێ کە وەك موسڵمان هاتوونەتە دنیا، بەڵام لە دین وەرگەڕاون و لەسەرینی ئەمەوە سزای ئەوان، مردنە. هیچ کام لەو گروپانە لە دیدی ئەو ئیسلامییە رادیکاڵانەوە، جێگەیەکیان لەم دنیایە بۆ نامێنێتەوە. هەروا رادیکاڵەکان هیچ گوێ بە بەندوباو و ترادیسیۆنی لێبوردەیی موسڵمانان نادەن سەبارەت بە خەڵکی غەیرە- موسڵمان کە لە ناوچە موسڵماننشینەکان [دار الاسلام]دا دەژین و پێیان دەگوترێ "الذمي"[14] هەروەکو لە پەلاماری دڕندانە بۆ سەر قیبتییەکانی میسر و دیانەکانی پاکستان و بەزۆر راگواستن لە ناوچەکانی پێکدادانداندا لە ئەندەنوسیا دەردەکەوێ.

ئوسولییە رادیکاڵەکان، دیموکراسی وەکو ئایدیۆلۆجیایەکی بێگانان، رەتدەکەنەوە- واتە پێیان ئایینێکی ئیلحادییە. دەنگدانیان پێ لە پرۆسەکانی هەڵبژاردندا، بیدعەیە. ئیسلامیش بیدعەی حەرام کردووە. چونکە ئیسلام بە تێڕوانینی ئەوان، تاکە شێوەیەکی حوکمڕانیی دەخاتە روو کە ئەویش خەلافەتی ئیسلامی و دامەزراوەکانی خەلافەتە.

هەندێ گروپ، وەکو حزبی تەحریر-ی جیهانی، بانگەشە بۆ دامەزراندنەوەی خەلافەت دەکەن. ستراتیجیی هەرێمایەتی ئەم گروپانە لە هەندێ رووەوە لێکدی جیان. حزبی تەحریر بانگەشەی ئەوە دەکا کە جیهادی ئاشتیخوازانەی پێ باشە. واتە بڵاوکردنەوەی ئایینی ئیسلام لە رێگەی بڕواپێهێنان و گفتوگۆوە نەك زەبروزەنگ بەکارهێنان. لێ ئەوانەی دەڵێن کە ئەمە هەڕەشەیەك دەگرێتە خۆ، ئاماژە بۆ دوو خاڵ دەکەن: بنیادی کادیر لەو رێکخراوەدا خەسڵەتی بزاڤگەلی پەڕگیرانەی هەیە: حەماسەتی زیاد لە پێویست. حکومەتان، هەڵوێستی جیا-جیایان لەمبارەوە هەیەو زۆرێکیشیان بڕیاری قەدەخەکردنی حزبی تەحریریان داوە. ئەم رێکخراوە لە ئاسیای ناوەراست، هەروا لە میسریش، قەدەخەیەو هەر کەسێ بڵاوکراوەی ئەم حزبەی پێ بگیرێ و بڵاوبکاتەوە، سزای زیندانی بۆ دەبڕێتەوە. لەوەش گرنگتر، پاش چەند ساڵ چاوەدێری، ئەلمانیا لە ساڵی 2003دا ئەم رێکخراوەی قەدەخەکرد، وەزیری ناوخۆی ئەلمانیا ئۆتۆ شیلی دەڵێ لە بڕیاری دادگای ئەلمانیا دا هاتووە: ئەم رێکخراوە بۆ بەدیهێنانی ئامانجە سیاسییەکانی خۆی، پەنا بۆ بەکارهێنانی زەبروزەنگ دەباو دەیەوێ کاری توندوتیژ بکا[15].

ئەندامگیریی رادیکالانە

سەرکەوتنی گروپە تیرۆریست و رادیکاڵەکان دەگەڕێتەوە بۆ تەکنیکە پەرەسەندوو ئاڵۆزو پاڵۆزەکانی خەڵك وەرگرتن لە ریزەکانی خۆیاندا. توێژە بە ئارمانجکراوەکان، سەرچاوەی پەنهانی لێکجیای ئەندام لێ وەرگرتنن. هەر توێژێك، شێوازی جودای ئەندام لێ وەرگرتن و پێوەری رەوتارو مامەڵەی خۆی گەرەکە. شێوازی بنەڕەتی ئەندام پەیداکردن، بریتییە لە مزگەوت، سەنتەری کولتووری، قوتابخانە، زانکۆ، رێکخراوی گەنجان، رێکخراوی تەندروستی و خۆشگوزەرانی بە رێکخراوە خێرخوازەکانیشەوە، سازمانگەلی کۆمەڵایەتیی تر. لە توێژێك بۆ توێژێکی تر، میتۆدۆلۆجی ئەندام وەرگرتن دەگۆڕێ. بۆ نموونە، لە زانکۆکان، جیایە لەوەی کە لە ناوچە پەراوێزکراوە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان

پێڕەو دەکرێ. ئەندام وەرگرتن لەناو ئەمانەی دوایی، وەکو hittiste-ەی جەزایری[16]، لەوانەیە حەزی چوونە ناو گروپگەلی تیرۆریستی، لەبەر وەڕس بوون و نائومێدی و قورتاربوون لەو شێوە ژیانە بێ.

بەپێی سەرچاوەیەکی کوێتی، هەندێ لە ئیخوانەکان، یان گروپی سەلەفی بە خۆنزیك کردنەوە لە کوڕو کچە گەنجی 12 و 13 ساڵی دەست پێ دەکەن. هەرزەکارێکی بەتەمەنتر، خۆی دەکاتە دۆست و برادەریان و بەهەڤرا وەرزش و چالاکی گەنجانەی دیکە دەکەن. ئەو هەرزەکارە بەتەمەنترە، داوایان لێ دەکا دوای کلاس و وانە خوێندن، بەیەکەوە لە مزگەوت بە جەماعەت نوێژ بکەن. پاشان وانەو دنیابینی ئیسلامیان فێردەکاو هەقایەتی بەسۆزو فرمێسکرێژو بەترسی دوای مردن و رۆژی سەلا «رۆژی لێپرسینەوەو هەق و حیساب»یان بۆ دەگێڕێتەوە. وەختێکی ئەو کوڕانە بالق دەبن، فێریان دەکەن کە حەرامە ردێن و سمێڵی خۆیان بتاشن. ئیدی بەچەند ساڵێکی کەم، دەبنە سۆزداری تەواو، ئامادە دەبن بۆ خزمەتکردن بە دۆزی ئیسلام، کاری توندوتیژیش ئەنجام بدەن و تەنانەت هەندێکیان وایان لێ دێ بڕیاری ئەوە بدەن ئیخوانەکان، یان راوێژکارە سەلەفییەکەی، ئیسلامی تەواو نین و دەچنە ریزی گروپی تیرۆریستی دیکەی توندوتیژترەوە. چاودێرێکی تر دەڵێ: خزمایەتی وەکو میکانیزمێکی ئەندام پەیداکردن سوودی لێ وەرگیراوە. چاودێرێکی سێیەمیش پێیوایە بۆ ئەندام پەیداکردن لە ریزی هەرزەکاراندا چەند قۆناخێك هەیە: هاندانی خەڵك بۆ نوێژی بەجەماعەت و تەکنیکی کاری بەکۆمەڵ (کۆکردنەوەی پارە بۆ جێبەجێکردنی پێداویستی ئەم یان ئەو تاکە کەس) وەکو میکانیزمێك بۆ پێوەندیکردنی خەڵك پێیانەوە، پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری جڤاکی، قەناعەت هێنان بەخەڵك بۆ بوونە ئەندامێکی چالاك و هەڵسوڕاوی گروپ. وەك سەرنج دەدرێ، ئەم تەکنیکانە زۆر تا کەم پێوەندییان بە سیاسەتەوە هەیە. ئەم تەکنیکانە، فشاری لەملان خۆش، دنەدانی ئابووری، دەسگرتنی گەنجی بێ ئومێدی وەڕسبوو، بێ کارو بێ بەندوباری کۆمەڵایەتی دەگرنەخۆ[17].

ئوسولییەت و توندوتیژی

دەنگدان و داتاو زانیاری تر، وەکو ئەنجامەکانی هەڵبژاردن لەو وڵاتانەی هەڵبژاردنی بەماناو راست و دروستیان تێدا کراوە، نیشان دەدەن کە گروپێکی کەم لەناو ئوسولییە موسڵمانەکان، پشتیوانی گروپگەلی تیرۆریست و توندوتیژ دەکەن. ئەو ژمارە ناجۆرەی تیرۆریستان، یان پەرگیرە رەقەکارەکان لەناو کۆڕو ژینگەی ئوسولییە نوێیەکان/ ئوسولییە رادیکاڵەکانەوە هاتوون. ئەمە بۆ وایە؟ جوت بوونی ئوسولییە رادیکاڵەکان و توندوتیژی لەوەوە دێ کە هەندێ لەو گروپانە، جیهادی بەچەك-یان بردۆتە ریزی هەر (5) کۆڵەکەکەی ئایین: شەهادەتهێنان، 5 فەرزە نوێژکردن، بەرۆژووبوون، حەجکردن یان چوونە ماڵی خودا لە مەککە. (محەمەد فەرەج-ی ئایدیۆلۆجیستی ئەلجیهاد، کتێبێکی بەناوی «الجهاد: الفریضة الغائبة» نووسیوە، کە تیایدا جەخت لەسەر جیهاد وەکو ئەرکی تاکە کەس دەکاتەوە و ئەو راڤەی جیهاد، بە رووبەرووبونەوەی توندوتیژانەی دوژمن، دەکا).

وشەی جیهاد لە قورئاندا، بە مانای جەنگ بەکارنەهاتووە، بەڵکە بۆ ئاماژەکردن بە خەباتی ناوەکی (دەروونی) تاکەکەس بەکارهاتووە. رێبازی جیهاد لە سەدەی یەکەمی ئیسلامدا وەك خەباتێکی سەربازی هێنرایە گۆڕێ بۆ رەواییدان بە بەرفراوانبوونی دەوڵەتی ئیسلامی. لە کاتێکدا دەسپێشکەری لە پەنابردن بۆ هێز پاساو نادرێتەوە. چونکە جیهاد مەرج و شەرتی خۆی هەیە. فەقیهەکانی سەردەمی هەرەزووی عەبباسی (لە ئاخیرو ئۆخری سەدەی هەشتەم و سەرەتای سەدەی نۆیەمی زایین) باسیان لە دوو چەمکی جیهادی بەچەك کردووە: شەڕ بۆ دیفاعکردن لە خۆ و بڵاوکردنەوەی باوەڕی ئیسلامی. ئەو شێوەی دوایی جیهاد بەکۆمەڵ لە لایەن ئوممەوە بەرپا دەکرێ. ئوممەش، وەکو جەستەیەك، دەبێ لەژێر سایەی حوکمڕانێکی شەرعی- خەلیفە بێت لە ترادیسیۆنی ئەهلی سوننەدا. لێ مادام خەلیفە نەماوە، یان ئوممە سەرۆکێکی دانپیانراوی نییە، ئەم شێوە جیهادە چیدیکە مومکن نییە بەرپا بکرێ. ئیدی لە گوتاری نوێی

ئیسلامیدا گرنگی زێتر، بەشێوەی جیهاد بۆ دیفاع لە خۆکردن دەدرێ[18]. لەباری تیورییەوە، دەبێ جیهادی دیفاع لەخۆکردن، شەڕێك بێت بۆ پاراستنی موسڵمانان لە دەستدرێژیکاران و دەبێ لە شەڕدا، سنوورە پێوانەییەکان ڕێزیان لێ بگیرێ، وەکو بەکارهێنانی کەمترین هێزی خوازراوو پێویست، ڕێزگرتن لە ژیانی خەڵکی شەڕنەکەر، خۆ لە بۆسەنەنان و غافڵکوژی، بەهەرحاڵ، لێکدانەوەی رادیکاڵانەی هاوچەرخ، لە چەمکی نەریتیی جیهاد بۆ دیفاع لە خۆکردنی تێپەڕاندووە بە ئاراستەی شۆڕشێکی جیهانیی ئیسلامی. ئەم چەمکە نوێیەی جیهاد لەسەر هەستی بە قوربانیبوون ڕۆنراوە کە لە جیهانی موسڵمانەتیدا باوە لە پێوەندی لەگەڵ ڕۆژئاوادا. هەروابێتەوە، لێکدانەوەی رادیکاڵانەی جیهاد، هەموو کۆت و بەندێك لەسەر شەڕ هەڵدەگرێ. ئەوەتا بن لادن لە فەتوایەکی خۆیدا لە شوباتی 1998دا رێنوێنی موسڵمانان دەکا و دەڵێ تا پێتان دەکرێ ئەمریکایی و هاوپەیمانەکانیان، مەدەنی بن یان سەربازی، بکوژن[19]. ئیسلامگەرا رادیکاڵەکان کە جێگەیەکی ناوەندی لە سیستەمی باوەڕی خۆیاندا، بە چەمکی جیهادی بەچەك دەدەن، ئەو پێوەندییە تیۆلۆجیە دەپارێزن کە پاش شەڕوشۆڕە ئایینییەکانی سەدەی حەڤدەم لە ئەورووپادا مۆدیان نەماوە. ئا ئاوا، وەکو زۆر لە زانایان سەرنجیان داوە، شتێك نییە لەناو باوەڕە جەوهەرییەکانی ئیسلامدا، کە ئەو ئایینە لە هەر ئایینێکی تر زێتر بەرەو شەڕانگێزی پاڵ بنێ. ئەرك و فەرزی شەڕی ئایینی کە رادیکاڵەکان پەسندی دەکەن، بێ شك کلیلێکە بەرەو توندوتیژی.

گرنگە تێبینی ئەوەش بکرێ کە زۆرینەی موسڵمانان لە رووی ئەم لێکدانەوەیە بۆ جیهاد، دەوەستن و پێیانوایە "جیهادی گەورە"، خەباتێکی تاکەکەسیە بۆ خۆپاکژکردنەوە. هەرچی جیهادە لە شەڕگە، جیهادی گچکەیە. دامەزراوەی ئایینی خەڵکی سوننەمەزەب کە خۆی لە فێرگەی زانکۆی ئەزهەردا دەبینێتەوە کە کۆنترین و بەشکۆترین ئەنیستیتۆی ئەکادیمیی ئیسلامییە، ئەو فیکرەیە رەتدەکاتەوە کە پێیوایە شەڕ دەستاوێژێکی راست و دروستە بۆ بەجێگەیاندنی ئەرك و فەرزی بڵاوکردنەوەی ئایینی ئیسلام، بێ لە هەندێ ناوازە،

ئەزهەر جیهادی بەچەك بە ئەركی موسڵمانان نـازانێ لـە سـەردەمی ئـەمڕۆدا و ستاتۆ و پلەو پایەی خەباتی چەكداری بۆ "قتال" دادەبەزێنێ، لەكاتێكدا جەخت لەسەر ئەركی ناسەربازیی جیهـاد دەكاتـەوە دژی خراپـەو بـەڵای وەك: نـەزانی، هەژاری و نەداری، نەساغی[20].

لێكدانەوەو شرۆڤەی تر بۆ ئیسلام

موسـڵمانانی دی، جیـا لـە قورئـان و سـوننە، دان بـە راسـت و دروسـتی سەرچاوەكانی تـری مەعریفـەی ئیسلامی دا دەنـێن و تەنانـەت سـەبارەت بـە لێكدانەوەو پراكتیزەكردنی باوەڕ، زۆر لێكتر جودان.

نەریتگەری

نەریتخوازان، بە شـیمانەی زۆرەوە، زۆرینـەی موسـڵمانان پێكـدێنن. "نهضة العلماء الاندنوسیة" كـە گـەورەترین رێكخـراوی كۆمەڵایـەتیی موسـڵمانێتیە لـە جیهانـدا و نزیكـەی (35) ملیـۆن ئەنـدامی هەیـە، نوێنەرایـەتی جیهـانبینیی نـەریتخوازی دەكـا. نـەریتخوازان بەگـشتی كۆنـەپارێزن و دەسـت بـەو نـەریت و بیروباوەڕانەوە دەگرن كە لە سەدەكانی پێشووترەوە بۆیـان ماوەتـەوە. ئـەم نـەریت و بەندوباوانە بەزۆری لە باوەڕو پراكتیكی خۆجێیی هاتوون كە هەمیشە لەسەر بنـەمای ئیسلامی سەختگر دانەمەزراون و بە تێپەڕبوونی كات وەك بەشێكی جەوهەریی ئاین بەئەژمار هاتوون. نەریتخوازان بەشـكۆوە پـا لـە مەزارگـەی پـیرو ئـەولیاو چـاكان دەنێنەوەو لێیان دەپاڕێنەوە كە شەفاعەتیان بۆ بخـوازن. بڕوایـان بـە رۆح و مـوجیزە هەیە، نوشتەو كشتەكان دەكەن — بەكورتی كۆمەڵە بڕواو نەریت و بەندوباوێك كە بە تـەواوەتی لـە وەهابیـەتی دەمـارگیر و سـەختگردا وەلا نـراون[21]. نـەریتخوازان، زۆرێكیان، چەند لایەنێكی باوەڕو مومارەسەی سۆفیانەیان وەرگرتووە كە لە خوارەوە باسیان لێ كراوە. لەباری سیاسیشەوە، زۆریـان خوخـدەی لێبوردەییـان هەیـەو لـە زەبروزەنگ و تیرۆریزم خۆش نابن. پرۆفیسۆر R. William Liddle كە فـەقیهێكی

ئیـسلامیی ئەندەنووسـیە، پێیوایـە تاكـە شـێوازێكی ترادیـسیۆنالیزم لـە ئەندەنووسـیادا، ترادیـسیۆنی درێژخایـەنی بێبـاكی سیاسـییە لـە ئیـسلامدا. نەریتخوازان حەزدەكەن حەدیس و فەرموودەی پێغەمبـەر محەمـەد (د.خ) بەبەڵگـە بێننەوە دژی رووخاندنی تەنانەت فەرمانڕەوایەكی فاسـق و نادادپـەروەریش. ئەمـە یارمەتیمان دەدا، كە بۆچی لەنێو نەریتخوازانی ئەندەنووسیادا، مەیل و خولیایەكی كـەم بـەرەو ئوسـوڵییەت هەیـە (لەراسـتیدا هـیچ مـەیلێك نییـە)[22]. بەگـشتی نەریتخوازان لە هەموو جێیەكدا هەروان، وێـڕای ئـەوە نەریتگـەریی ئەندەنووسـی، میانڕەوی و هەمەگیریی خۆی هەیە. نەریتخوازان، پتر لە موسڵمانانی دی، خـەڵكی غەیرە دین بەسەرچاوەی گیروگرفتی موسڵمانان نازانن و سـەبارەت بـە هاوكـاری و دیـالۆگی نێـوان ئایینـەكان كراوەتـرن. هەرچـەندە، نـەریتخوازان، وەك هـەموو موسڵمانانی دی، كە دێنە ناو سیاسەتەوە، بازنەو ئاقاری سەرەكیی چالاكیی ئـەوان بریتییە لـە ئاقـارو بازنـەی كولتـووری و كۆمەڵایـەتی و بـەرەودان بـە پـەروەردەی ئیسلامی و پاراستنی بەهاو بنەماگەلی نەریتخوازانەی ئیسلامی. ئەوانە پێیانوایـە هیچ ناسازگاری و دژایەتیەك لەنێوان باوەڕی ئایینیی خۆیان و دڵسۆزی بۆ دەوڵـەت و قانوونەكانی نییە.

سۆفیگەری

سۆفیگەری، بەندوباوی رۆحانیەتیی ئیسلامی، بریتییە لە شێوەیەكی دیكەی جیهانی ناوەكیی ئیسلام كە جـەخت لەسـەر تەجرەبـەی سـۆزەكی و كەسـایەتیی سۆفی دەكاتەوە. بەزۆری بە "ئیسلامی میللی" ناودەبرێ و شوێنكەوتووی زۆری هەیـەو لـە رێگـەی زنجـیرەی تەریقەتـەوە، بناخەیـەكی گـرنگ بـۆ سـتراكتوری كۆمەڵایەتی دادەنێ. سەركردایەتیی كاریزمایی توخمێكی پێكهێنـەری ناوەنـدیی پراكتیكی سۆفیانەیە و بەزۆر شێخی تەریقەتەكان جێگـەو رێگەیـەك بـۆ خۆیـان لەناو توێژو تاقمی سیاسی دەكەنەوە. سۆفیگەری بەندوباوێكی بەهێزە لە ئاسیای ناوەڕاست، توركیا، باكورو رۆژئاوای ئـەفریقیا، خـواروو و خـوارووی رۆژهـەڵاتی

ئاسیاو تا بە ئەمڕۆش دەگات تەریقەتگەلی سۆفی لەپاڵ ڕۆڵی ئایینیی خۆیاندا، ڕۆڵی سیاسیش دەگێڕن[23]. بیروباوەڕی نەریتخوازی و سۆفیگەری، لە کەشوهەوای هەژان و ئاڵوگۆڕەکانی سەدەی بیستەمدا، جێگەی خۆیان لەناو جیهانی ئیسلامیی میللیدا گرتووە، لێ لەم ساڵانەی دواییدا، لەبەر کاریگەریی و نفووزی عەلمانیەت و مۆدێرنیزم و ئوسوڵییەتی نوێ، لەناو ریزی هەندێ ئیلیت و کۆڕو کۆمەڵی موسڵماناندا لە کورتییان داوە. سەلەفییەکان و وەهابییەکان، سۆفیزم بە دژمنێکی سەرسەختی خۆیان و بە لەلادانێکی گەندەڵانەی لە ئیسلام دەزانن. ڕەتکردنەوەی سۆفیگەری لەلایەن ئوسوڵییە سوننە مەزەبە رادیکاڵەکانەوە دەگەڕێتەوە بۆ نووسینەکانی (ئیبن تیمیە) لە سەدەی سێزدەمدا کە شوێنکەوتە مۆدێرنەکانی ئیسلامی رادیکاڵ وەکو قەوان دەیڵێنەوە. بنکەی سعودیەی دامەزراوەی "الحرمین" لیستێکی دوورودرێژی تایبەتمەندی دژ بە سۆفییەکان بڵاوکردۆتەوەو سۆفییەکان بەوە تاوانبار دەکەن کە دەڵێن هەموو ئایینەکان راست و دروستن و، دیدو تێڕوانینی پاسیڤانە بڵاودەکەنەوە. سۆفییەکان، بەقسەی دامەزراوەی "الحرمین" وایان لە موسڵمانان کردووە بڕوا بەوە بکەن کە "کارو خێزان گەورەترین جیهادە، لە جیاتی ئەوەی بە شیر ئایینی خوا لەسەر زەوی پیادە بکەن"[24]. لە هەر جێیەکدا، بزاڤگەلی ئیسلامی رادیکاڵی دەسەڵاتیان گرتبێتە دەست، ئەوا ڕێگەی پراکتیکی سۆفیانەیان نەداوە. دوای گرتنی کابول لە 1996، تاڵیبان هەندێ لە رابەرە بەنێوبانگەکانی سۆفیانیان گرت و ڕێوڕەسمی سۆفیگەرانەی زیکرکردن و وتنەوەی سرودی ئایینی و خۆهەژاندن و حاڵ لێهاتن و جەزبەگرتن بۆ زێتر لەخوا نزیکبوونەوەیان، لێ حەرام کردن[25].

نەریتخوازو سۆفییەکان، کە بوونەتە قوربانی دەستی سەلەفی و وەهابییان، وایان لێهاتووە ببنە هاوپەیمانی ڕۆژئاوا لە خەبات دژی رادیکاڵەکان و بۆ دەستنیشانکردنی شوێنی ئیسلام لە جیهانی نوێدا[26]. لە لوبنان، "جمعیة المشاریع الخیریة الاسلامیة" کە بزووتنەوەیەکی سۆفیگەرییە، ئایدیۆلۆجیایەکی داکۆکیکارانەیان پەسند کردووە و پێڕەوی دەکەن دژ بە ئایدیۆلۆجیستە

ئیسلامییە رادیکاڵەکان لە ئیبن تیمیەوە بگرە تا مەودودی، سەیید قوتب و فەتحی یکن-ی "الجمعیة الاسلامیة اللبنانیة". ئایدیۆلۆجیای الاحباش جەخت لەسەر میانڕۆیی و لێبوردەیی دەکاتەوە، سەرباری دژایەتیکردنی چالاکی سیاسی و زەبروزەنگ نواندن[27]. لە پاکستان، ئیسلامی سیاسیی رادیکاڵ، لە لایەن بزاڤێکی سۆفیگەرییانەی چوست و چالاکەوە بەرەنگاری دەکرێ[28]. وێڕای ئەوەی کە بەگشتی ناکۆکی و هەندێ جار بەرانبەر یەك وەستان باڵی بەسەر پێوەندیی نێوان سۆفییەکان و ئیسلامییە رادیکاڵەکاندا کێشاوە، هەندێ جاریش سۆفییەکان پشتەوانی لە رادیکاڵەکان دەکەن. بۆ نموونە، هەندێ تۆڕی سەربازیی ئیسلامی سیاسی لەناو هەندێ لقی تەریقەتی نەقشبەندی لە ئاسیای ناوەڕاست و لە عێراقدا دامەزراوە[29].

مۆدێرنیزم

موسڵمانە مۆدێرنەکان، بەشێکی ئەو بزاڤەن کە سەدەیەك لەمەو پێش بۆ بەرەنگاربوونەوەی «نەزانی و خورافات» و هەندێ ڕێورەسمی ئیسلامی نەریتخواز دەستی پێکردووە نەمازە: پیرۆزراگرتنی گۆڕو مەزاری پیرو چاك و ئەولیایان و نزاو پاڕانەوە لێیان. لەهەمانکاتدا، کار بۆ بەهارمۆنیکردنی توخمگەلێکی ناو ئایینی ئیسلام دەکەن لەگەڵ دنیای ئەمڕۆدا. مۆدێرنیستەکان، ڕەگ و ریشەی سەلەفییانەیان هەیە، بەڵام سنوورە تیۆلۆجییە بەرتەسکەکانی سەلەفیزمیان بەزاندووە. مۆدێرنیستەکان پێیانوایە، ئەگەر ئیسلام بەراست و دروستی راڤە بکرێ، ئەوا بەتەواوی لەگەڵ مۆدێرنیتەدا دەگونجێ و بەهۆی عەقڵ و ئاوەزەوە پێناسە دەکرێ و روون دەکرێتەوە. مۆدێرنیزمی ئیسلامی، زۆر قەرداری بیرمەندەکانی سەدەی نۆزدەیە لە بابەتی ریفۆرمیستی پەروەردەیی میسری، محەمەد عەبدەو هەڵسوڕاوی سیاسیی ئێرانی، جەمالەدینی ئەفغانی. هەردوو وەك مەتەرێزێك لە رووی دەسەڵاتی ڕۆژئاوادا، جاڕیان بۆ یەکێتیی موسڵمانان و ریفۆرم داوە. محەمەد عەبدە، بە بزووتنەوەکەی خۆی گوتووە سەلەفی، بەڵام

داخوازی لە هاوسەردەمەکانی خۆشی ئەوەبووە کە دەرس لە پێوەندی بە گەلانی ڕۆژئاواوە وەربگرن و لەوانەیە شتێکیان لێ فێر بن. جەمالەدینی ئەفغانیش، ئاماژەی بۆ موفارەقەی مێژوویی و پەڕپووتیی فەلسەفەی ئیسلامی کردووە لە سەردەمی زانستی نوێ و تەکنەلۆجیادا (Choueri, 1990). بیروباوەڕی ئەو دووانە یارمەتی خەملێن و گوانی بیری مۆدێرنیتەی داوە و لە لایەن ڕێکخراوگەلێکی سەرەتای سەدەی بیستەمدا وەك "المحمدیة" و "جمعیة علماء الجزائر" پەسندکراوە.

هەندێ لە مۆدێرنیستەکان پشتەوانی لە جێبەجێکردنی شەریعەتی ئیسلامی دەکەن، بەڵام ئەو شەریعەتە بە بنیادێکی مرۆڤکردی دەزانن کە پێویستی بە هەموارکردن و دەسکاری هەیە تا لەگەڵ هەلومەرجی نوێدا هەڵبکاو بگونجێت. مۆدێرنیستەکان، لەگەڵ پرەنسیپی ئیجتیهادی[30] سەربەخۆ دان و وەکو مەسیحییە پرۆتستانەکانی ڕۆژئاوا، بڕوایان بە ئاگایی و ویژدانی تاکەکەسی هەیە لە هەمبەر ملکەچی کوێرانە بۆ دەسەڵات و نفووزی عولەمایان. ترادیسیۆنی Abduhist ی سەدەی بیستەم، هەردوو لابالی لیبرالی و ئیسلامی لێ بۆوە[31]. مۆدێرنیستەکان دەیانەوێ ئیسلام و بەهاگەلی دیموکراسیی لیبرالی ڕۆژئاوایی ئاشت بن. جەختکردنەوە پێ داگرتنی مۆدێرنیستەکان لەسەر حوکمی قانوون و عەقلانییەت وای لێکردوون، چەمکگەلی ڕۆژئاوایی وەك: دیموکراسی، پلورالیزم و مافەکانی مرۆڤ پەسند بکەن. مۆدێرنیستە لیبراڵەکان، پارێزگاری لە هەندێ نۆبەرە تۆخمی ئیسلامەتی دەکەن وەك پرەنسیپی شوورا، کە لە پێش دیموکراسیی مۆدێرندا، لە ئیسلامدا هەبووە. هەروا ئەوان جیاوازی لەنێوان ئەحکامەکانی شەریعەتدا دەکەن کە لەبارەی خواپەرستییەوەن و تەواو ورد نین، لەگەڵ ئەو ئەحکامەی لەبارەی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوەن و کەمتر وردن. لەئەنجامدا، ئەوانە دەکارن، شەریعەت لەگەڵ قانوونی عەلمانی و پراکتیکی مۆدێرندا بسازێنن (Mondal, 2002). سەرۆکی محەمەدیە لە ئەندەنووسیا ئەحمەدی صەفی مارف، فەقیە و هەڵسوڕاوی بواری مافەکانی مرۆڤ وەك چاندرا

موزەفەری مالیزی و عەبدوڵڵا ئەحمەد ئەلنەعیمی سوودان، لە مۆدێرنیستە لیبراڵەکان بەئەژماردێن.

ئەو مۆدێرنیستانەی مەیل و خولیایەکی ئیسلامییانەیان هەیە، لەو ئوسوڵییانە نزیکترن کە بانگەشە بۆ دامەزراندنی حکوومەت لەسەر بنەمای شەریعەت دەکەن. تێکهەڵکێشێکی بەرچاو لە نێوان مۆدێرنیستەکان و ئوسوڵییەکاندا هەیە، لێ بەگشتی مۆدێرنیستەکان گیانی دەمارگیرانەیان تێدا نییەو حەز بە توندوتیژی ناکەن کە سیماو خەسڵەتی هەندێ گرووپی رادیکاڵی ئوسوڵییە. حزبی ئیسلامی مالیزی و حزبی عەدالەتی پەرەسەندوو لە ئەندەنووسیا، توێژێکی ناو بزووتنەوەی موحەمەدی ئەندەنووسی، حەسەن ئەلتورابی لە سوودان، نوێنەرایەتی مۆدێرنیزمی ئیسلامی دەکەن.

عەلمانییەت

موسڵمانان ژمارەیەکی زۆریان، تەنانەت زۆرینەی هەندێ نەتەوەی موسڵمان، عەلمانین، ئەوانە لە ژیانی تایبەتی خۆیاندا، بەدینن، بەڵام پشتەوانی لێکجیاکردنەوەی ئایین و دەوڵەت-یش دەکەن و قانوونی عەلمانی دەخەنە پێش شەریعەتەوە. هەڵبەت عەلمانیەت لە ڕۆژئاوا دیرۆکێکی درێژی هەیە، پشتەوان و لایەنگرانی عەلمانیەت، ئاقارێکی بەرفرەوانی بیروڕایان هەیە. لەجیهانی موسڵمانەتیشدا، وەکو ئەورووپای پێش مۆدێرن، لە مێژە گرژی لە نێوان پێداویستیی پراگماتیکی حوکمڕانان و داخوازییەکانی ئاییندا هەیە (Mondal, 2002) لەسایەی سەلجوقییەکان و سەردەمی هەرە زووی عوسمانلییەکاندا، سەرکردایەتیی سیاسیی گەلی تورك و سەرکردایەتیی ئایینی، لێکجودا بوون، سوڵتان، دەسەڵاتی سیاسی هەڵدەسوڕاندو خەلیفەش تەنیا وەزیفەو ئەرکی ئایینی. ئەم لێکجوداییە ڕەسمییە لە سەردەمی سوڵتان سەلیمی یەکەم لە ساڵی 1517دا بە کۆتاهات و ئۆفیسی سوڵتانی و خەلیفایەتی بوونە یەك. لە ئیسلامی شیعەگەردا، ئەم لێکجوداییەی نێوان هەردوو بواری دەوڵەت و ئایین، تۆختر بوو،

ئاخونده شیعەکانی عیراق له سەردەمی عوسمانلییاندا، خۆیان له کاروباری دنیایی نەدەگەیاندو رێگەشیان به دەوڵەت نەدەدا خۆی لە کاروباری ئایینی بگەیەنێ (Cole, 2002). کۆماری تورکیا تاقیکردنەوەیەکی هەمەگیری له بەعەلمانیکردن له جیهانی موسڵماننشیندا هەیە. دامەزرێنەرانی کۆمار لە تورکیا، وەکو ئەنتی-ئەکلیرکییەکانی کۆماری سێیەمی فەرەنسا، کۆت و بەندیان بۆ چالاکییە ئایینییەکان و دەرکەوتنی رەمزو سیمبولی ئایینی دانا. ئەرێ مۆدێلی تورکیا دەتوانێ له سەردەمی رابوون (صحوه)ی ئیسلامی خۆی بەپێوە بگرێ، ئەمە پرسیارێکەو هەروا بە ئاواڵەیی دەمێنێتەوەو لەم لێکۆڵینەوەیەدا دەیخەینە بەرباس و لێدوان.

دەکرێ عەلمانییەکان، دابەش بکەین بۆ: عەلمانییە لیبراڵەکان، واتە ئەوانەی هاوپەیمانێکی سروشتیی جیهانی دیموکراتین و ئاراستەو بەها سیاسییەکانیان لەگەڵ موسڵمانه لیبراڵەکاندا دەسازێ، بۆ ئەوانەش کە عەلمانیی ستەمکارن یان ئەنتی-دیموکراتین: لەبابەتی مارکسیستەکان، "سۆسیالیستە عەرەبەکان"، ناسیۆنالیستە توندڕەوەکان بە هەموو تەوژمەکانیانەوە. هەندێ رژێم و بزووتنەوەی عەلمانیی ستەمکار، وەك ئەندەنووسیای دوای سۆهارتۆ، توانیان بەرەو دیموکراسیی لیبراڵی گەشە بکەن. ئەوانەی دی وەکو حزبی بەعس له سوریا و عیراق، بوونه تاقمێکی هەڵپەرست و پشتەوانی ئیستیبداد، بەبێ ئەوەی یان کەمێك بەرەو دیموکراسی گەشە بکەن. هەرچەند لەباری تیورییەوە ئەو رژێمە ستەمکارانە، عەلمانی بوون، بەڵام هەندێ جار پێیان باش بووە پەنا بۆ سروت و رەمزی ئیسلامی ببەن و هاوپەیمانی لەگەڵ تیرۆریست و توندڕەوە ئیسلامییەکاندا بکەن. پێوەندیی نێوان رژێمی سەدام حوسێن و ئەنسارولئیسلام کە گروپێکی تیرۆریستە له عیراق و تان و پۆ و رایەڵکەی لەگەڵ ئەلقاعیدەدا لەو بابەتەیە[32].

ئایین، سیاسەت و دەوڵەت

ئوسوڵییە رادیکاڵەکان، بڕوایان وایە، رێنوێنییەکانی ئیسلام پتەو و یەکگرتوون و هەموو لایەنەکانی ژیانی بەرەی مرۆڤ دەگرنەوە. هەروەکو، حەسەن ئەلبەننای دامەزرێنەری ئیخوانولموسلمین له پێناسە وەرگیراوە چەندبارەکراوەکەی بۆ ئیسلام دەڵێ «ئیسلام، ئاقیدەو دەوڵەتە، کتێب و شیرە، شێوازێکی ژیانە». لەبەرئەوەی سیاسەت و ئایین بە قووڵی تێکەڵی یەك بوونە، لەکۆتادا، هەموو گرفتەکان ئایینین و هەموو کێشەیەکی سیاسییش رەهایە. لەبەر ئەوە، وەهابییەکان و هەندێ سەلەفیی تری توندڕۆ، بێ دڵ لە دڵ دان، موسڵمانانی دیکە کە هاوئاقیدەی ئەوان نەبن، بە «کافرو خوانەناس»یان دادەنێن.

هەرچی موسڵمانی نا ئوسوڵییە، پێیوایە ئایین رۆڵێکی له سیاسەتدا هەیە، بەڵام ئایین ناچێتە ژێرباری سیاسەت یان نایسرێتەوە. میانڕۆیەکان پێیانوایە، ئیسلام و دیمۆکراسی بەیەکەوە دەسازێن. تا ئەو رادەی کە پلورالیزم لە جیهانی موسڵمانەتیدا رەگ دادەکوتێ، لەوانەیە موسڵمانە میانڕۆیەکان تەریبی هەڵسوڕاوانی ئیسلامی سیاسی، وەکو دیموکراتخوازە مەسیحییەکانی ئەورووپا جێگەیەك بۆ خۆیان بکەنەوەو وەك سەمتێکی ئایینی نەك دادوەرێکی لێزانی ئاسمانی کاروباری مرۆڤ، بەشداری پرۆسەی سیاسیی عەلمانی بکەن[33].

هەڵبەت، پرسیاری یەکلاکەرەوە ئەوەیە، داخوا ئێمە دڵنیاین کە «ئیسلامێکی سیاسیی میانڕۆ» هەیە —یان دەتوانێ هەبێ- لە جیهانی هاوچەرخی موسڵماننشیندا؟ جیاوازی واقیعی لە نێوان سیاسەتی ئایینیی ئیسلامی و ئەورووپاییدا، پێڤاژۆیە. له رۆژئاوادا، پێشکەوتنی سیاسی لە دوو سەدەی رابردوودا، ئایینی وەکو هێزێکی سیاسی، دەستەمۆ کردووە و بواری بە دەوڵەتی مۆدێرنی رۆژئاوایی داوە درێژە بە پرۆسەیەکی سیاسیی عەلمانی بدا و ئەو حزبانەش کە بنەمایەکی ئایینیان هەیە، نفووز و کاریگەری خۆیان هەبێ، لێ نەك سەردەست و خۆسەپێن. پرۆسەیەکی هاوشێوەی سیاسی له زۆربەی وڵاتانی

موسڵماننشیندا رووی نەداوە. ئەری دەوڵەت دەتوانێ لەم بەشەی جیهاندا، سەرکەوتووانە دەسەڵاتی دەست لێ نەدراوی سیاسیی ئایین، بێنێتە ژێر باری خۆی و سەقامگیری خۆی لە پرۆسەی بینراودا لەدەست نەدا؟[34]

دەوڵەتی ئیسلامی

پێوەندیی لەبارو گونجاوی نێوان ئایین و دەوڵەت، پرسێکی چارەسەرنەکراوی سەرەکییە لە گەشەکردنی سیاسیی دەوڵەتە موسڵمانە مۆدێرنەکان و دۆزێکی دیاریکەرە کە هێڵ و داوە جیا-جیاکانی فیکری سیاسیی ئیسلامی لێکدەکاتەوە. ئیسلامییە رادیکاڵەکان لە هەوڵی ئەوەدان نیزامێکی ئابووری، کۆمەڵایەتی و سیاسیی ئیسلامی دابمەزرێنن. هەرچەندە لە واقیعدا، گروپە رادیکاڵەکان لەناو خۆیاندا، سەبارەت بە سروشتی وردو راستەقینەی دەوڵەتێکی ئیسلامی، ناکۆکی زۆریان لەنێواندا هەیە. ئەم چەمکە بۆ خۆی لەراستیدا داهێنانێکی سەدەی بیستەمە. دەقە هەرە پیرۆزەکانی ئیسلام: قورئان و سوننەت، تەنیا پرەنسیپگەلێکی گشتی لەبارەی حوکمڕانی دەخەنە بەرچاو نەك نەخشەیەکی تێروتەسەلی تایبەتمەند[35].

ئەگەر ئێمە ئەو دەوڵەتە مۆدێرنانەی بەخۆیان دەڵێن ئیسلامی لەبەرچاو بگرین، دەبینین جیاوازی گرنگ لەنێوانیاندا هەیە. بۆ نموونە، لە مۆدێلی سیاسیی ئێراندا، پرەنسیپی سیادەی ئەکلیرکی بەسەر دەسەڵاتی سیاسیدا خۆی باش دامەزراندووە، بەڵام مۆدێلی عەرەبستانی سعودی یان سوودان، پێڕەوی لە نەریتێکی حوکمڕانیی سوننە دەکا کە راوێژ و پرس بە دامەزراوەی ئایینی دەکەن لێ مل کەچیان نابن. لە مۆدێلی تالیباندا، دەسەڵاتی فیقهی و ئایینی و سیاسی هەریەك بوون. لەکاتێکدا لە پاکستان کە خۆی بە دەوڵەتێکی ئیسلامی دەزانێ، سوپا، بە فرتوفێڵی دەستوورییانەی شێوە- رۆژئاواییی، حکوومەتی کۆنترۆڵ کردووە[36].

مۆدێلەکە هەر چییەك بێ، خەسڵەتی جیاکەرەوەی دەوڵەتی ئیسلامی بریتییە لەو ئایدیایە:"حاکمیەت" بۆ خوایە نەك بۆ خەڵك، دەبێ شەریعەت دەسەڵاتی

قانوونیی هەرە باڵای وڵات بێ. ئەمەش پرسیارێکی بنەڕەتی دێنێتە گۆڕێ: داخوا ئەم چەمکەی ئیسلام لەگەڵ چەمکە نوێیەکانی دیمۆکراسی دەسازێ و ڕێك دێتەوە؟ هیچ کام لەو دەوڵەتە خۆ بە ئیسلامیزانانە (بێ لە مالیزیا، کە خۆی وەکو وڵاتێکی ئیسلامی ناساندووە، بەڵام لە راستیدا خۆی لەسەر پرەنسیپە سیاسییەکانی رۆژئاوا رێکخستووەو دامەزراندووە)، ناکرێ بە دەوڵەتی دیموکراتی دابنرێن، بەڵام داخوا ئەمە لە مۆرکی ئیسلامییانەی دەستووری ئەو وڵاتانەدا هاتووە، یان لە فاکتەرە سۆسیۆ- سیاسییەکانی تردا؟ تاقیکردنەوەی کۆماری ئیسلامی ئێران کێسێکی سەرنجراکێشە بۆ دانە بەرباس و لێکۆڵینەوە. رێوشوێنە دەستورییە لەك و پۆپدارەکانی کۆماری ئیسلامیی ئێران، بوارو دەرفەتی بۆ نەشونمای شێوەیەکی سنووورداری دیمۆکراسی کردۆتەوە، لێ هێشتا ئەم پرسە یەکلا نەبۆتەوە کە داخوا دەشێ پێشکەوتنی زێتر لەسایەی سیستەمی ئێستای سەروەری ئایینیی ئاخوندەکان بێتە دی؟ یان دەبێ سەرخانی ئایینی- سیاسی رامالدرێ تا رێگەو دەرفەت بۆ هاتنەئارای دەوڵەتێکی دیموکراتیی راستەقینە بکرێتەوە؟

شەریعەت "قانوونی ئیسلامی"

بەشێکی کێشەساز لەو گفتوگۆیەی لەبارەی ئیسلام و دیمۆکراسییەوە دەکرێ، لە دەوری پرسی شەریعەت دەخولێتەوە. شەریعەت جێبەجێکردن بەتەواوی، قانوونی سزادان "حدود" و مۆرك و خەسڵەتی فیزیکی سزاکانیش دەگرێتەوە، بۆ نموونە رەجمکردنی زیناکار، دەستبڕین..تاد، کۆت و بەندنانان لەسەر مافەکانی ژنان، بەشێکی ناوەندییە لە بەرنامەی سیاسیی ئوسولییەکان. لە دەرەوەی هەندێ بازنەی ئیسلامی، ئەم پراکتیکانە بەگشتی لەگەڵ پراکتیکی عورفی ناسازێن نەك لەبەر پێوەرو ستانداردە هاوچەرخەکانی مافی مرۆڤ، بگرە لە هەر وڵاتێکی موسڵمان، بێ لە ئێران و سعودیە، جێبەجێکردنی شەریعەت تەنیا پێوەندی بە میرات و باری خێزانییەوە هەیە.

هەندێ لەو پرسانەی کە لەنێوان ئایین و سیاسەتدا هەیەو کێشە دەنێنەوە، ئەو حوکمانەن کە لە لایەن دادگەکانی ئیسلامییەوە لە پاکستان و نایجیریا

دەرچوون کە تیایدا دەبێ ئەو ژنەی لە دەرەوەی ژن و مێردایەتی (بەبێ شووکردن) منداڵی بووە، تا مردن، رەجم بکرێ. دیارە بەبۆچوونی دادگاش، ئەمە بەڵگەیەکی روونە لەسەر زیناکردن، ئەگەر ژنەش بڵێ بەزۆر پڕی دراوەتی. لە ساڵی 2001دا لە ناوچەی ئامبۆن لە ئەندەنووسیا کە میلیشیای لاسکاری رادیکاڵ کۆنترۆڵی کردووە، یەکەمین رەجم، هەڵبەت ناقانوونی، لە مێژووی ئەندەنوسیا ئەنجامدرا. جێبەجێکردنی سزاگەلی جینایی ئیسلامی بۆ ئەو بوارو بازنانەی کە پێشتر تیایدا بەرێوەنەچوون، دەکرێ بە هیمایەکی بەهێز دابندرێ بۆ نەشونمای نفووزی ئیسلامی سیاسیی رادیکاڵ.

نابێ بزووتنەوە تەنیا بەیەك سەمت و ئاقاردا بڕوا. زاناو فەقیهەکانی ئیسلام دادنیان بە مۆدێرنیزەکردنی شەریعەتی ئیسلام دا ناوە. قورئان و سوننەتی لێ دەرچێ، دەنا موسڵمانان، شەریعەت بە دەسکردو زادەی بیری مرۆڤ دەزانن و لەسۆنگەی ئەمەوە مایەی راڤەو لێکدانەوەیە. هەندێ مەزهەبی ئیسلامی وەك: حەنەفی، شافیعی، مالیکی و حەنبەلی لە ئیسلامی سوننەگەر و مەزهەبی جەعفەری لە ئیسلامی شیعەگەر، سەبارەت بە پێناسەو کێشی رێژەیی هەندێ پرەنسیپی شەرعیی ئیسلامی لێکجیاوازن، بەتایبەتی لەبارەی میتۆدو سنوورەکانی ئیجتیهادەوە (Hourani,1991). لە سەردەمە جیا-جیاکانی پەرەسەندنی ترادیسیۆنی شەریعەتی ئیسلامی، خیلاف و جیاوازی لە بیروڕا نەك هەر رێگەی پێ دراوە، بەڵکە هان و دنەش دراوە. لەمبارەوە دەبێ تێبینی ئەوە بکرێ، کە هەندێ پراکتیکی کۆمەڵایەتیی ستەمکارانە لەناو هەندێ کۆمەڵگەی موسڵماننشیندا هەن، بەتایبەتی لەبارەی رەفتار لەگەڵ ژناندا، ئەو پراکتیکانە هەندەی پێوەندییان بە داب و نەریتی خێڵەکی و عورف و عادەتەوە هەیە ئەوەندە پێوەندییان بە ئیسلام و شەریعەتی ئیسلامەوە نییە یان کەمە[37].

دابەشبەندیی سوننە- شیعە

زۆرینەی جیهانی موسڵماننشین بە مەزەب سوننەن، لێ کەمینەیەکی بەرچاوی موسڵمانانیش شیعە مەزهەبن. کۆڕو کۆمەڵە جیاجیاکانی شیعەگەری- هەڵبەت دوانزە ئیمامی هەرە گرینگەکەیانە- 15٪ی سەرجەم دانیشتوانی موسڵمانانی دنیا دەبن. دوو مەزەبە سەرەکییەکەی تری جیهانی ئیسلامی، زەیدیەت و ئیسماعیلیەت بە مامناوەنجی لە پراکتیکیی ئیسلامدا بەئەژمار دێن. شیعەکان لە ئێران، عیراق، بەحرێن و ئازەربایجان زۆرینەن. هەروا ئێستا لە لبنان-یش، بە کۆمیونیتەی هەرە مەزن حیساب دەکرێن. هەروا کەمینەیەکی بەرچاویشن لە پاکستان، یەمەن، تورکیا و لەنێو موسڵمانەکانی هیندستاندا، سەیری شکڵی ژمارە (3) بکە.

لێکدابڕانی موسڵمانی سوننە و موسڵمانی شیعە دەگەڕێتەوە بۆ کێشەو ئاریشەی نێوان موسڵمانان سەبارەت بە خەلیفەی پێغەمبەر محەمەد (د.خ). شیعەکان هەر سێ خەلیفە: ئەبو بەکر و عومەر و عوسمانییان قەبوڵ نییە، عەلی زاوای محەمەد(د.خ) و حوسێنی کوڕی بە جێگرەوەی شەرعی پێغەمبەر دەزانن. عەلی، خەلیفەی چوارەم، لە ساڵی 656زدا (وەکو دوو خەلیفەکەی پێشە خۆی، عوسمان و عومەر) غافڵکوژ کرا. حوسێن لە شەڕدا لە نزیك کەربەلا کە ئەمڕۆ لە عیراقیّیە، لە لایەن هێزەکانی خەلیفە یەزیدی کوڕی مەعاویەوە: کە شیعەکان بە ستەمکارو زەوتکەری دەسەڵاتی لەقەڵەم دەدەن، کوژرا. شیعەکان لە رۆژی عاشورا، کە رۆژێکی هەرە پیرۆزو بەخەمە لە رۆژژمێری شیعەدا، بەکۆمەڵ یادی کوژرانی حوسێن، دەکەنەوە.

شیعەکان بەندوباوێکی ئایینی هەرە بەسۆزیان سەبارەت بە شەهادەتی عەلی و حوسێن و بەشکۆ سەیرکردنی مەزارو مەرقەدی جێگرەوە: ئیمامەکان پەرەپێداوە. بەندوباوێکی میللییانەی شیعەی دوازدە ئیمامی دەڵێ رۆژێك دادێ ئیمامی دوازدەم کە لە سەدەی نۆیەمدا لەبەرچاوان پێوارو غەیب بووە، وەکو مەهدی لەو غەیببوونە

پەیدا دەبێتەوە "رێنیشاندەر" و حوکمێکی عادیلانەی جیهانی دەست پێ دەکا. لەبەر هەستکردنی شیعەکان بە ناعەدالەتی و گەندەڵیی جیهان، زۆر لە شیعەکان لە مێژوودا، بە ئارەزووی خۆیان لە هاتنە ناو سیاسەت خۆیان بواردووە بە کارێکی نالەبار، ئەگەر نەڵێین کارو بارێکی نا خواپەرستانەی، دادەنێن.

ئیسلامی شیعی، ئایینی رەسمییە لە ئێراندا و لە سەرووی 90٪ی دانیشتوانی ئێران شیعە مەزهەبن. سوننەکان 5-8٪ی دانیشتوان دەبن (سوننەکانی ئێران بەشێوەیەکی سەرەکی کوردە ئێتنیەکانی کوردستانن)، لەگەڵ ژمارەیەکی ئێکجار کەمی ئەرمەنی و مەسیحیی ئاسووری، لەگەڵ هەندێ جولەکە، بەهاییە ستەملێکراوەکان و زەردەشتییەکان. تا ئێستا بەتەواوی ئەوە هەڵنەسەنگێندراوە کە حکوومەتی ئەکلیرکی (ئایینی) داهێنانێکی خومەینیانەیە؟ خومەینی و جێگرەوەکانی توانیان تەنیا دەسەڵات بەدەستەوە بگرن، پاش ئەوەی بەشێوەیەکی بنەڕەتی، مەزهەبی مێژوویی شیعەی دوازدە ئیمامییان شێواند کە پێیوایە تا گەڕانەوەی ئیمامی دوازدەم دەبێ ئیمانداران دژایەتی دەسەڵاتی جیهانی بکەن. زۆربەی ئەندامە بەرچاوە بەرودواکانی شیعەی ئێران، فیکرەو بۆچوونە ئایینییەکانی خومەینیان لەبارەی شۆرش رەتکردەوە، لێ خومەینی و لایەنگرانی توانیان بە کۆنترۆڵکردنی دامەزراوە ئایینی و دەوڵەتییەکان ئەم رەخنانە دەمکوت بکەنەوە. هەروا شیعە لە عیراقیشدا، زۆرینەن، لە روانگەی ئایینییەوە ئەمە بۆ شیعەکان گرینگە. دوو شوێنی هەرە گرینگی «عتبات»ی پیرۆزی شیعە- کەربەلا، مەزاری ئیمامی عەلی و حوسێنی کوڕی، نەجەف- کەوتوونەتە ناو عیراق و بۆ ماوەیەکی درێژ سەنتەری تەفویزی ئایینیی شیعەگەری بوون. تا رووخانی رژێمی سەدام حوسێن، نوخبەی سیاسیی عیراقی لە کۆمیونیتەی عەرەبیی سوننە بووە کە نزیکەی 16٪ی دانیشتوانی عیراق پێکدێنن (19٪-ەکەی تر کوردن و نزیکەی هەر هەموو سوننە مەزهەبن)[38]. پاشایەتی لەسەر کارلابراوی عیراقی لە 1958دا سوننی مەزهەب بوو، لێ بالادەستیی سوننەکان لە دوای هاتنەسەرکاری بەعس لە 1968 زەقتر

بۆوە. بە شیمانەی زۆرەوە سیمای رەهاو زەبروزەنگ ئاسای سیاسەتگەلی عیراقی لە دوای رووخانی پاشایەتی پەیوەندی هەبووە بە بنیادێکی سیاسی کە رێگەی داوە ئۆلیگارشیی سوننە فەرمانڕەوایی بەسەر زۆرینەیەکی شیعەی بندەست و دوورخراوەدا بکا[39].

ئەمڕۆ شیعە لە لبنان گەورەترین کۆمیونیتەی ئایینییە، بەڵام چەند گەورەیە بەوردی نازاندرێ، چونکە لە ساڵی 1970-ەوە سەرژمێری لە لبنان نەکراوە. هەروا لە پاکستان-یشدا، شیعە کەمینەیەکی بەرچاوەو بەردەوام کێشەو هەرایان لەگەڵ زۆرینەی سوننەدا هەیەو هەمیشە بوونەتە ئامانج و نیشانەی پەلاماری تیرۆریستی. هەروا پۆرگی تا رادەیەك بالادەستی شیعە لە پەنجاب-ی پاکستان، لە دەوروبەری Avadh لە باکووری گەنج لە هیندستان و لە حەیدەرئاباد لە ناوەراستی Deccanو، لە کشمیر هەن.

شیعەکان نزیکەی یەك لەسەر سێی (هەندێ دەڵێن زۆرینە)ی دانیشتوانی پارێزگایەکانی رۆژهەڵاتی سعودیە پێکدێنن[40] کە ئایدیۆلۆجیای بالادەستی وەهابی مۆری «شەریك بۆ خوا پەیاکردن»یان دەداتە پاڵ. لەم دوو دەیەی دواییدا، هەڵسوڕاوانی شیعە لەم پارێزگایانەدا لەلایەن کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە پشتەوانی دەکرێن و هان دەدرێن. بەهەرحاڵ، لەگەڵ جولە بەئاقاری نزیکبوونەوەی تاران و ریاز، بەپێی راپۆرتەکان شیعەکانی عارەبی سعودیە ئێستا روویان لە ئێران وەرگێراوەو هەموو هیواو ئومێدێکیان بە ئەمریکایە. چاوەڕوانی ئەوانە ئەوەیە کە هەنگاونانەوە بەرەو دیموکراسی لە عیراق، رێگە بە شیعەی ئەو وڵاتە کە زۆرینەن دەدا دەستیان زێتر لە سیاسەتی ئەو وڵاتەدا بڕواو ئیدی توانایان زێتر ببێ بۆ یارمەتیدانی براکانیان لە سعودیە[41]. ئەم چاوەڕوانیانە دەرفەتێك بە ئەمریکا دەدەن کە سیاسەتی خۆی لەگەڵ ئاواتەکانی شیعەدا یەکبخات بۆ ئازادیی گەورەتری ئایینیی و ئازادیی قسەکردن و بیروڕادەربڕین لە کاروباری خۆیاندا لەو وڵاتانەی کە لەلایەن خەڵکانی دییەوە کۆنترۆڵکراون. ئەگەر ئەم یەکخستنە بێتە دی، ئەوا دەبێتە بەربەستێکی بەهێز لەبەردەم نفوزی ئێرانی رادیکاڵ و، هۆکارێك بۆ دامەزرانی پێگەیەکی چەسپاوی ئەمریکی لە ناوچەکەدا. هەڵبەت، ئەم

لەتەک یەک وەستانە بە ئاسانی نایەتە دی. بەڵێنشکێنی ئەمریکا سەبارەت بە لەرەگەوەدەرهێنانی بەعس، یان سیاسەتێکی ئەمریکی پرو-سوننە، متمانە بە قەول و بەڵێنی ئەمریکا نامێنێ بۆ بە دیموکراسیکردن و تەنانەت شیعە میانڕۆیەکانیش دەخاتە باوەشی ئێرانەوە. خاڵی سلبی ئەم سیاسەتە ئەوەیە کە سعودییەکان و سوننەکانی تر بەتایبەتی لە پێڤاژۆی عیراقیدا، تورە دەکات. هەروا ئەم سیاسەتە هەموو شیعەکانیش پێشوازی لێ ناکەن- بەتایبەتی توندڕۆیەکانی ئێران و حزب الله ی لبنان. لەوەش گرینگتر وێستان لەگەڵ شیعەکان کە لە وڵاتانی عەرەبیدا کەمینەن، خۆی لە خۆیدا بنکەیەکی بەهێزی تێرۆپڕ نییە بۆ پاراستنی بەرژەوەندییە بەرفرەوانەکانی ئەمریکا لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. لە لایەکی دییەوە، دەکرێ رێژەی نرخ- قازانجی ئەم لەتەک وێستانە، ببرێتە سەر ئەگەر تۆخمێک یان بەرەنجامێکی پرۆسەی دیموکراتیزەکردن ئەو گروپانە بەهێز بکات کە لەباری مێژووییەوە چەوساونەتەوە.

Figure O.3—Sunni and Shi'a Populations in the Greater Middle East

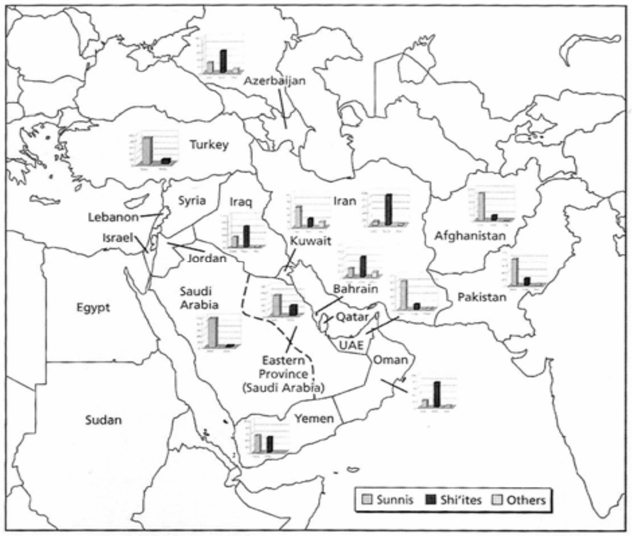

SOURCE: Central Intelligence Agency, *The World Factbook 2002*; Library of Congress Country Studies Azerbaijan (1994) and Iraq (1988).

عەرەب و موسڵمانی غەیرە عەرەب

رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بەشێوەیەکی سەرەکی ناوچەیەکی عەرەبنشین و بێشکەی موسڵمانەتییە: هەموو دەوڵەتانی کەنداو بەرەو باکور، عیراق و سوریا، بەرەو رۆژئاوا، میسرو سوودان. ئا لەم ناوچەیەدا پێغەمبەر محەمەد (د.خ) سەری هەڵداو "رێنوێنینییە"کانی خۆی بۆ ناوچەکانی دی بڵاوکردەوە. شوێنە پیرۆزەکانی ئیسلام، بە مەککەو مەدینەشەوە، کەوتوونەتە ئێرە وەک کۆنترین جێگەی دامەزراوەکانی فێربوونی ئیسلامی. هەروا موسڵمانەکانی ئەم ناوچەیە تەنیا دەوروبەری 20%ی موسڵمانانی جیهان پێکدێنن، لێکدانەوەکانی ئیسلام، چ سیاسی و چ غەیرە سیاسی، بەزۆری بەفیلتەری عەرەب و هاوێنەی عەرەبدا تێپەر دەبن. قسەو باسێکی زۆر لەمەڕ پرس و دۆزەکانی ئیسلام و سکالاکانەوە، قسەو باس بووە لە دۆزو سکالای عارەبان. بۆ نموونە: رێکخراوی کۆنگرەی ئیسلامی لە کۆبوونەوەی لوتکەی خۆیدا لەساڵی 1981، جیهادی راگەیاند بۆ رزگارکردنی قودس و فەلەستین، لێ کۆنگرە رەتیکردەوە هەمان شت بۆ ئەفغانستان بکا.(Kepel, 2002) زۆر لە موسڵمانان لە ناوچەگەلی غەیرە — عەرەبیدا لەگەڵ ئەم تێڕوانینە جیهانییە ناوەندییەی عەرەبدا نین. وەک ئاماژەیەک بۆ ئەم ئاراستەی تێکەڵکردنی بەرژەوەندی و هەست و نەستی عەرەب لەگەڵ ئیسلامدا، سەرۆکی پێشووی ئەندەنوسیا: عەبدولرەحمان وەحید تێبینی کردووە کە"سعودییە لە جیاوازی نێوان ئیسلام و کولتووری تایبەت بە خۆی ناگات"[42].

جیهانی عەرەبی بەهەر شێوازێک بۆی بچی هەمەچەشن نییە. هەست و نەستی میسرییان، رەگی رۆچووە بەناو بەندوباوی یەکێ لەهەرە کۆنترین شارستانێتیی جیهان، زۆر جیاوازی لەگەڵ وشک و برینگیی بیابانی قاقر بەقاقڕی عەرەبیدا هەیە. فەتحی عەرەبی لە سەدەی هەشتەمدا، کولتووری کەونارای رۆژهەڵاتی ناڤینی نەسڕیەوە. دانیشتوانێکی بەرچاوی بەربەر لە باکووری ئەفریقیادا هەن کە زمان و کولتووری خۆیان هەس. کۆمیونیتە کریستیانەکانی بەر لە ئیسلام لە سەرانسەری ناوچەکەدا بوونی خۆیان پاراستووە. کریستیانە

قیبتیەکانی میسر لە سەدا 8-15٪ی دانیشتوانی میسر پێکدێنن. کۆمیونیتەی مارۆنی لە لبنان کە لەباری سیاسییەوە تا روخانی ولات و بلاوبوونەوەی بێ سەروبەری و پشێوی لە هەشتاکاندا، بالادەست بوون. کوردو تورکمانە ناعەرەبەکان زۆرینەی دانیشتوانی باکووری عیراق کە یەك لەسەر سێی عیراقە، پێکدێنن. هەروا لە سوریا کە ولاتێکی زۆرینە سوننەیە، رژێمی ئەسەد فیرقەیەکی بچوکی بە ناوی عەلەویەت بەسەردا سەپاندوون کە لە لایەن موسلمانانەوە بە لە رێ لادەر و هەرتەقە ناودەبرێن.

لەگەڵ ئەوەشدا، ئەم ناوچەیە لە مەغریبەوە بگرە تا عیراق یەك زمان، توخمەکانی مێژوو، بەندوباو و کولتووری هاوبەشیان هەیە کە یەك ناسنامەی جیا لە ناوچەکانی تری موسلمانانیان جودا دەکاتەوە. زمانی عەرەبی، هۆکاری یەکخستنی سەرەکییە، کە زمانی قورئان و پرستیگی بێ وێنەی ئایینی و دەسەلاتە. زمانی هاوبەش و پێڤاژۆی کولتووری، ئاسانکاری بۆ گواستنەوەی بەهاو کولتوور و سەرهەلدانی میدیایەکی ناوچەیی کردووە. کێشەگەلێك لە پارچەیەکی جیهانی عەرەبدا- لەهەمووان بەرچاوتر کێشەی فەلەستینی- تەنانەت لەو ناوچانەشدا کە زۆر دوورن لە دەڤەری کێشەی ئیسرائیل- فەلەستین نارەزاییەکی زۆر دەنێنەوە. دووەمین هۆکاری یەکخەر، خۆناسینی تاك و نەتەوەکانە وەك "عەرەب".

مەبەستی ئەم لێکهەلاواردنەی عەرەب و موسلمانانی تری ناعەرەب لە جیهاندا ئەوەیە کە داخوا ئەو هۆکارانەی پەرگیری ئیسلامی بەرهەمدێنن تەنیا تایبەت و خاسیەتێکی ژینگەی سۆسیۆ —سیاسیی عەرەبن نەك هی جیهانی موسلمانێتی سەرانسەر؟ شایانی باسە، جیهانی عەرەب رووداو و پێشهاتی بێ نیزامیی زۆرتری لێکەوتۆتەوە بەبەراورد لە گەڵ پارچەکانی تری ئەو جیهانەی کە جیهانی پەرەئەستێنی پێ دەگوترێ. بەپێی راپۆرتی سالی 2002ی "بوژانەوەی مرۆڤی عەرەبی سەر بە پرۆگرامی بوژانەوەی نەتەوە یەکگرتووەکان، بەلگەنامەیەکی بەرچاو کە تیمێك زانای عەرەب نووسیویانە، دان بەوەدا دەنێ

کە خاسیەتێکی سەرەکی واقیعی عەرەبی ئەوەیە کە "کەموکورییەکی رەگئاژۆ لە بنیادی دامەزراوەیی عەرەبدا هەن. بەپێی ئەم راپۆرتە دۆکیومێنتیانە، کێماسیەکی یەکلاکەرەوە هەیە لە ئازادی، توانا و دەسەلاتداری ئافرەت و مەعریفەدا. لە حەوت ناوچەی جیهاندا، جیهانی عەرەبی لە هەموویان کەمتر خالی لەبارەی ئازادییەوە هەیە. (شکلی 4). ئەم لێوەکۆلینە پشتراستکراوەتەوە بە چەندین میلی "دەنگ و بەرپرسیارەتی" کە لە داتابێسی جیا-جیاوە وەرگیراون (شکلی 5).

لەگەڵ هەلبواردنێکی کەمدا، سیستەمگەلی سیاسیی ئۆتۆریتەی ستەمکار بەسەر دیمەنی سیاسیی عەرەبدا زالە. کەچی لە ئەمریکای لاتین، ئاسیا، ئەورووپای رۆژهەلات و تەنانەت هەندێ ناوچەی بیابانی ئەفریقیا ئاراستەیەکی بەهێزی دیموکراسیان لە 1980-یەکان و نۆهەدەکاندا تاقیکردۆتەوە. ولاتانی عەرەبی تا رادەیەکی زۆر لە ناو دیکتاتۆریەت و سیاسەتگەلی توندوتیژ و یەکتر رەتکردنەوەو یەکدی قبوڵ نەکردن دامەزراون. ئەم پێڤاژۆیە بەشێوەیەکی سروشتی بزووتنەوەی پەرگیری سیاسیی لێدەکەوێتەوە کە پەیامێکی پێیە بە زۆری زمانی ئیسلامی سیاسیی بەکاردێنێ. بەهەرحاڵ رۆژهەلاتی ناوەراستی عەرەبی تەنیا سەرچاوەی رادیکالیزمی ئیسلامی نییە، هەندێ توخمی ئیسلامی لە خوارووی ئاسیا وەها توندو پەرگیرن وەك بلێی لە رۆژهەلاتی ناڤین هەلقولاون و پەژیون. بزووتنەوەی دیوباندی لە سەدەی نۆزدەمدا لە هیندستان، فەندەمێنتالیزمی وەهابیان بلاوکردەوەو لاسایی رەفتاری کولتووری عەرەبیان دەکردەوە: نەوەو نەتیژە ئایدیۆلۆجییەکانی لە پاکستان، هان و دنەی تالیبانی ئەفغانستانیان دەدا[43]. (Upadhyay, 2003).

بەپێچەوانەوە، بەشە نا عەرەبەکانی جیهانی موسلمانەتی لەباری سیاسییەوە گشتگیرترن، زێتر لافی دیموکراتی، یان حکوومەتی نیمچە دیموکراتی لێدەدەن. لە جیهانبینیاندا زێتر عەلمانین. وەك لە فەسلی سێیەمدا دیاری کراوە، پرسی ئیسلامی سیاسی لە تورکیا زێتر نموونەیەکی رۆژئاواییە تا رۆژهەلاتی ناڤین.

تورکیا لە ناو رۆژئاوا لەباری دامەزراوەیی، ئابووری، ستراتیجی و تا رادەیەك کولتوورییشەوە جێگیر بووە. تورکیا ئەندامی ناتۆیەو پاڵێوراوە بۆ یەکیەتی ئەوروپی (EU). لەدوو دەیەی رابردوودا، بە تایبەتی، تورکیا بە شێوەیەکی بەرچاو لەگەڵ رێساو بنەمای ئەوروپیانە یەکیگرتووە لە بوارو ئاقاری وەك: خۆشگوزەرانی، دیموکراسی، خیاراتی رۆژبەرۆژدا. ئائاوا، سیاسەتگەلی ئیسلامی لە تورکیا شەفافانەتر و تا رادەیەکی گەورە بە هۆی پێڤاژۆی نێونەتەوەیی پێوانەیی لە باقی ناوچەکانی تری رۆژهەلاتی ناڤین کاری لێکراوە. هەرچەندە لەمەدا تورکیا جیایە لە زۆربەی ولاتانی عەرەبی و لەوانەیە لە ئاسیاش، ئەم بەیەکگەیشتنە لەگەڵ بنەماو نۆرمەکانی جیهانی نوێ دیسان لە خوارووی رۆژهەلاتی ئاسیا جێگەی خۆیان گرتووە.

لەمبارەوە، دکتۆر ئازیومەردی ئەزرا، سەرۆکی زانکۆی ئیسلامیی دەوڵەتی ئەندەنووسیا، کە دامەزراوەیەکی دیراساتی ئیسلامی و جێگەی ریزە لەو ولاتەدا، تێبینی کردووە کە ولاتە موسڵمانە هەرە دیموکراتەکان، وەکو لە لیستێکدا Freedom House ریزی کردوون، ئەوانەن کە کەمتر عارەبایەتیان تێدا کراوە[44]. هەرچەندە رۆژهەلاتی ناڤین وەکو کاکڵەی جیهانی موسڵمانەتی چاوی لێ دەکرێ (ئەوان خۆشیان هەروا دەبینن). کاری هاوچەرخانەی هەرە نوێکەرەوەو داهێنەرانە و پەرەگرتوو لەبارەی ئیسلام لە سەر سنوورو کەوشەنان کراوە، واتە لەو ولاتانەی وەك ئەندەنووسیا و کیومینتەی موسڵمانان لە رۆژئاوا، وایان لە چەند زانایەك کردووە بپرسن کە داخوا ناوەندی قورسایی ئیسلام ئێستا بەرەو ناوچەگەلی زۆر دینامیکی تر نەخزاوە[45]. لە فەسڵەکانی تردا کە کاکڵەی ئەم کتێبە پێکدێنن، زۆر بەدرێژتر دەچینە ناو وردەکارییەکانی ئەو هۆکارانەی کە ئیسلام و تەعبیرە سیاسییەکەی ئەم خەسڵەت و سیمایانەیان پێ داون لە ناوچەی جیا-جیای جیهانی موسڵمانەتیدا.

دەوڵەتی - نەتەوە، هۆز و خێڵ

هەر ولاتێ لە جیهانی موسڵمانەتیدا بگریت بەهۆی دابڕانی نێوان کۆمیونیتە ئیتنییەکان، خێڵەسات، هۆزەکان کە زۆر جاران بنکەی سەرەکیی پێناسەی تاکەکەس پێکدێنن و ماشێنێکی سەرەکی رەوتاری سیاسین، درزو کەلەبەری تێدایە. هەندێ بێ چارەیی دەوڵەت لە رۆژهەلاتی ناوەڕاست بۆ ئەم راستییە دەگێڕنەوە کە سەرپۆشە دامەزراوەیی و بیروکراتییەکانی دەوڵەتی مۆدێرن بەسەر هەرەمی کۆمەلایەتیدا لەسەرەوە سەپێنراون کە پێکهاتەی بەهێزی هۆزەکی و خێڵەکی دەپارێزن[46].

لە عیراقدا، بۆ نموونە، نزیکەی 150 خێڵەساتی بەبنەچەکەماڵبات هەیە، کە هەندێکیان دەیان هەزار ئەندامیان هەیە. رژێمی سەدام تا رادەیەکی گەورە لە ئاستی هەرە بالاو کاربەدەستدا لە لایەن خزم و کەسوکارەکانی سەدام و ئەندامانی گروپێکی هۆزەکی- کە بە تکریتییەکان ئاماژەیان بۆ دەکرێ- کە خێڵی ئەلبوناسرەو سەدام خۆی لەوانە، کۆنترۆڵکراوە. لەپشت هۆزەکانی تکریت، زۆرێك لە خێڵەکانی تری سوننەی عیراق لەسایەی سەدامدا موچەی سەرباریان هەبووەو دڵسۆزییان بۆ رژێم نواندووە. سەرکردەی هۆزەکان زەوی، پارە و چەك و دەسەلاتیان بەسەر خێڵ و هۆزەکانیان پێ درا. گەنج و خورتی هێزە دۆستەکان هان دەدران بچنە ناو ریزی سوپاو ئەمن و خێرا پلەیان بەرز دەبۆوەو پێشدەکەوتن[47]. جێگەی سەرسوڕمان نییە، ئەم سیاسەتە دوای عیراقی سەدام بەردەوامە و بە قووڵی بەهۆی دینامیکیاتی هۆزەکی و خێڵەکی کاریگەرییان لەسەر بووە. فیدراسیۆنی هۆزە سوننییەکانی دلێم، لە نزیکەوە هاریکاری رژێمی سەدام بوون بە تایبەتی لە فەللوجە، کە ناوەندی هێرش و پەلامارە بۆسەر هێزەکانی هاوپەیمانان. هەندێ جار لە ترسی تۆڵەی هۆزەکی، وایان لە دەسەلاتدارە تازەکانی عیراق کرد کە قانوون و نیزام جێبەجێ بکەن.

خێڵەکایەتی دیسان لە نیمچە دورگەی عەرەب خۆی پاراستووە، بەپێی دیراسەیەکی ساڵی 1996، ئەندامانی هۆزەکەی سەرۆك عەلی عەبدوڵلا ساڵح،

هۆزی سەنعان، 48٪ی پۆستە سیاسییە باڵاکان و 70٪ی پۆستە ئیدارییەکانیان لە یەمەن بەدەستەوەیە (Kostiner, 1996). لە ناوچەکانی پشتون-ی ئەفغانستان لە ئوستانی سنووری باکوری رۆژئاوای پاکستاندا، هەموو سیاسەتەکان خێڵەکییانەن. سەرکردایەتیی سیاسی بەشێوەیەکی نەریتئاسا لەلایەن سەرکردەی هۆزەکان یان مالیکەکانەوە بەڕێوەبراون. بەریتانیا سیستەمی ریعایەی رەسمی پێ بەخشیون و مولکایەتی بە دامەزراوەیی کرد بۆ کۆنترۆڵکردنی هۆزەکانیان — ئەم سیستەمە تا ئەمڕۆش لە ناوچەی خێڵەساتەکان لە پاکستان بەردەوامە. جیهادی ئەنتی سۆڤیەت لە هەشتایەکاندا بەشێوەیەکی ئوسوڵی بەلانسی سیاسیی ناوەکی گۆڕی لە ناوچەی پشتۆن بەهۆی بەهێزکردنی سەرکردە ئایینییەکان، یان مەلایەکان کە پاترونەکانی نێونەتەوەیی پارەو چەکیان بە موجاهیدەکانی ئەفغان دەدا. لە ماوەی دوو دەیەی رابردوودا، مەلایەکان رێگەیەکی درێژیان بڕی لە پێشنوێژی نەدارو هەژاری گوندان و بوونە سەرکردەی سیاسی کە رکابەری لەگەڵ مالیکە هۆزەکییە سوننەتییەکاندا، بکەن.

وەلائاتی بن-نیشتمانی، پێچەوانەیە لەگەڵ هێزی دامەزراوەگەلی نیشتمانی. نفووزی خێڵەکان سادەو سانا لە ترادیسیۆن پەیدا نەبووە، بەڵکە ئەوان خزمەت بە هاوولاتیان دەکەن کە دەوڵەت ناکاریێ بیانکا. لەئاکامدا، وەلائی هاوولاتیان بۆ خۆیان رادەکێشن. سەختە دەوڵەت بکاریێ بەبێ زۆرنواندن، نفووزو فرمانی خۆی جێبەجێ بکا، لەو ناوچانەدا کە دانیشتوان هیچ سوودو قازانجێکی بەرچاویان لە ئەندامەتی لە کۆمەڵەیەکی نیشتمانی دەست نەکەوێ[48].

لە دەوڵەتێکی هەڵوەشاوەو لەبەریەکترازاوی وەك سۆماڵ، وەلائی خێڵەکی هەموو شتێکە، بەڵام لە دەوڵەتێکی بەهێزی وەك تورکیا، شوناسی نیشتمانی هەندە بەهێزە کە سیستەمی سیاسی بتوانێت بەردەوام ببێ و سەرکەوتووانە سیاسەتگەلی بنەماگرتووی ئیتنی و ئایینی بەیەکەوە تێکەڵ بکا لە ماوەی 70 ساڵدا. لە ئەردەن و هەندێ دەوڵەتی کەنداودا، خێڵەسات کۆڵەگەی بنەڕەتی پاشایەتیی کۆنەپارێزە، لە ولاتانی تردا، بەهەرحاڵ، نزیکبوونەوەی خێڵەکایەتی،

ئیسلامی سیاسیی رادیکاڵ، دەسەلاتێکی کزو نابودی دەوڵەت، جۆرەها ئیسلامی سەرەڕۆ و تیرۆریزمی بەرهەمهێناوە. سیاسەتێکی کارای ئەمریکا دەرهەق یەکە یەکەی ولاتان لە جیهانی موسڵمانەتی- یان لەهەر شوێنێکی تر- دەبێ وەلائاتی بن- نیشتمانی و پەیوەندیگەلی هێزەکان لەبەرچاو بگرێ. لە عیراق، تا ئەو دەمەی حکوومەتێکی نوێنەرایەتی نیشتمانی پتەو دێتەدی، دەبێ دەسەلاتەکان لە بەغدا، لەگەڵ سەرۆك خێڵەکاندا کار بکەن. هەروا دەسەلاتێکی زۆر بە هەندێ شێخی خۆجێی بدرێ کە بۆ حکوومەتی ناوەندێ زەحمەت دەبێ کۆنترۆڵی ئەو شێخانە بکا. مەترسی یاخیبوونی خێڵەکی لەئارادا دەبێ یان خێڵەکان هەوڵ بۆ فروانکردنی دەسەلاتی ئۆتۆنۆمی خۆیان لەسەر حیسابی حکوومەتی ناوەندی بدەن.

تێنەگەیشتنی تەواو لە سیاسەتگەلی خێڵەکی یەکێ لەو هۆیانەی کە بووەتە هۆی کارەسات لە دەخالەتکردنی ئەمریکا لە کێشەی سۆمالیا لە سەرەتای نەوەتەکاندا. دە ساڵ دواتر، حکوومەتی ئەمریکا هێشتا شتێکی کەم لەبارەی دایناميکی خێڵەکی لە ناوچەکەدا دەزانێ کە هێزەکانی ئەمریکا کاری تێدا دەکەن یان لەوانەیە کاری تێدا بکەن. کە ئەمریکا سیاسەتێکی چالاکانە لە ناوچە بێ سەروبەرەکانی دنیادا بەڕێوە دەبا، کارێکی یەکلاکەرەوەیە کە ئەمریکا تێ بگا و فێر ببێ چۆن پرسگەلی بن-نەتەوەیی و خێڵەکی بەڕێوەدەبا.

سەرچاوەکانی رادیکاڵیزمی ئیسلامی

لەچوارچێوەی فرەوان و گشتیی ئیسلامی سیاسیدا، رادیکاڵەکان کەمینەیەکی بەجیاهەڵکەوتوون، بەڵام کاریگەرییان هاوڕێژەی ژمارەیان نییە. ئەو فاکتەرانەی بوونەتە هۆی هەڵکشانی ئیسلامی سیاسی دەچنە ناو جۆری فرەوانەوە: هەلومەرج، پرۆسەو پێشهاتە کارەساتهێنەکان.

هەلومەرج وەکو زاراوە بەمانای: ئەو فاکتەرانە دێت کە خەسڵەتێکی هەمیشەیی یان نیمچە هەمیشەییان هەیە. هەلومەرجی سەرەکی لەو ولاتانەی

کە ئەم لێکۆڵینـەوەیان لەسـەر کـراوە، ئەوەیـە: چـونکە ئەوانـە وڵاتـی زۆرینـە موسڵمانن.- ئیسلام- یان لێکدانەوەی باوی ئیسلام، کولتووری ئایینی و سیاسی دیاری دەکـا. بـە زۆری ئەوانـە ئاکـامی کۆلۆنیـالیزم و پاکتـاوکردنی پرۆسـەی کۆلۆنیالیزمن. دوای سەربەخۆیی، زۆربەی ئەو وڵاتانە مۆدێلگـەلێکی سیاسـی و ئابووریی ئەوتۆیان جەڕباند کە نەشیان گەشەکردنێکی ئابووری فەراهەم بکەن یان دامەزراوەگەلی نوێنەرایەتی سیاسی بەردەوام پێکبهێنن. بێ مایەدەرچوونی ئـەم مۆدێلانە، بوونە هۆی ئەوە کە مـۆدێلی ئیـسلامی بێتـە گـۆڕێ، —چـەمکی — ئیسلام چارەسەرە. هەلومەرجێکی تر کـە رێگـەی بـۆ سـەرهەڵدانی سـەرەڕۆیی ئیـسلامی خۆشـکرد سـتراکتوری ئـەنتی رۆژئاواییـە. تـەوژمێك کـە خـەڵکی نائومێدی خۆیان بکەنە دەرێ سەبارەت هەلومەرجی دژواری ئابووری، سیاسـی و کۆمەڵایەتی خۆیان کە هەست دەکەن هیچ چـارو مەفـەرێکیان بـۆ گـۆڕینی ئـەو هەلومەرجە نییە، وە هەندێ سیماش کە لە ناو ئیسلامی سوننەگەرادا هەیـە، وا دەکـەن پیـاوانی ئـایینی، بەئاسـانی خـەڵکی لـە دەوری ئەجێنـدای رادیکـاڵ کۆبکەنەوەو بۆ قازانجی خۆیان بەکاریان بهێنن.

پرۆسەکان بریتین لـەو پەرەسـەندنانەی کـە لەماوەیـەکی درێـژدا روودەدەن و بەرهەم و ئەنجامێکی تایبەتی یان بارێکی هاوسەنگیان هەیە. ئەو پرۆسانەی کـە لە چوارچێوەی هەلومەرجی ناوچەیەکدا روودەدەن و لەوانەیە هاوکات بـن لەگـەڵ رووداوگەلی کارەسـاتباردا. کێـشەی ئیـسرائیل — فەلەسـتینییەکان و کێـشەی کشمیر پرۆسەن.

رووداوی کارەساتبار، پەرەسەندنی سەرەکی ئەوتۆن- شەڕ یـان شـۆڕش- کـە هێزە بزوێنەرەکانی سیاسی دەگۆڕێ یـان وڵات دەخاتـە سـەر بـارێکی نەوسـولّی. نموونەی هەلومەرج، پرۆسە، رووداوی کارەساتبار کە پێوەندییان بەم لێوەکۆڵینەوە هەبێ، لە خشتەی ژمارە (0-3)دا خراوەتە روو.

هەلومەرجەکان:

مۆدێلی سەرنەکەوتووی سیاسی و ئابووری:

ئەو هەلومەرجەی کە لەوانەیە زێتر لە هەر یەکێکی تر رەنگرێژی ژینگەی سیاسی لـە جیهـانی موسـڵمانەتی و جیهـانی عـەرەبی بەتایبـەتی کردبـێ، مـۆدێلی ژێرکـەوتووی بـەربڵاوی سیاسـی و ئابووریيـە لـە دوای وەرگرتنـی سەربەخۆیی. دیارە زۆرێك لەو نەخۆشی و دەردانەی کە تووشی ئـەو وڵاتانـەی ئەم بەشەی جیهان بوونە و سەرەڕۆییان لێ دەکەوێتەوە، لەم مۆدیلـە فاشـیلە ئابووری و سیاسییانە کەوتوونەتەوە.

لە سەردەمی هەرە زووی باڵادەستی رۆژئاوادا، بزووتنـەوەی سیاسـیی ئـەوتۆ هەبوون کە رووبەرووی بەهای رۆژئـاوا و نفـووزی سیاسـیی رۆژئـاوا دەبوونـەوە. هەندێ لەم بزووتنەوانە، بنەمای ئیـسلامییان هـەبوو، راسـتەوخۆ دوای قۆنـاخی کۆلۆنیالی، بزووتنەوەی هەرە بە نفووزو کارای دژ بە بوونی رۆژئـاوا لـە جیهـانی موسـڵمانەتیدا، بزووتنـەوەی عـەلمانی بـوون کـە بڕوایـان بـە هەنـدێ شـێوەی ئایدیۆلۆجی سۆسیالیستی هەبوو، سۆسیالیزمی عەرەبی ناسری، حزبـی بـەعس، موسـەدەق و حزبـی تـودە لـە ئێـران. فـەتح و گروپـە بـچووکە سـەرو سـەمت مارکسییەکانی فەلەستین، بەرەی رزگاریخوازیی نیشتمانی جەزایر، ناسـیۆنالیزمی ئەندەنووسـیی مارکـە سـۆکارنۆیی. ئـەم رژێـم و ئایدیۆلۆجیانـە، نەشـیان سەرکەوتووانە بەڵێن و گفتی نەشونمای ئابووری، عەدالـەتی کۆمەڵایـەتی، هێـزو بڕستێکی نێودەوڵەتی بهێننە دی.

لـە سـەردەمی دوای کۆلۆنیـالی، ئەزموونـە سیاسـییە سـەرنەکەوتووە هەرەنامێیەکان، چەند رژێمێکی نا نوێنەر، گەندەڵ و داپڵۆسێن کە نەشیان ژینگەیەك بۆ دیموکراسی، خۆشگوزەرانی ئابووری و دادپەروەریی کۆمەڵایەتی ساز بکەن. ئەمـە لە راپۆرتی ساڵی 2002ی بەرنامەی بوژانەوەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ پەرەپێـدانی کۆمافی مرۆڤـی عـەرەب دەردەکـەوێ، نامەیـەکی تۆمـەتی نـا ئاسـایی لـەبارەی کەموکوڕی رەگئاژۆ لە بنیادی دامەزراوەگەلی عەرەبی.

باشە تێبینی ئەوەش بکرێ، هەر چۆنێك بێ، فەشەلی سیاسی و ئابووری، لەسەرانسەری جیهانی موسڵمانەتیدا گشتگیر نییە. ئەردەن و مەغریب و هەندێ دەوڵەتی کەنداو، هەندێ دامەزراوەی نوێنەرایەتی کەم تا زۆریان بۆ خۆ پێکهێناوە. میسرو عیراق، سیستەمی پەرلەمەنتاری، ئەگەرچی نیوەناچڵیش بوو، بەر لەرووخاندنی پاشایەتی لەو دوو وڵاتە، لەئارادا هەبوو. شایانی گوتنە لەمبارەوە، پاشایەتی موسڵمانەتی، بەگشتی فرەیی سیاسیی گەورەتر، ئەقڵانیەتی ئابووری، ئەگەری پێشکەوتنی دیموکراتی تێدایەی لەچاو "کۆمارەکان" کە لە هەندێ جێگەدا جێگەیان گرتوونەتەوە. تورکیا رێچکەیەکی جیای گرت. هەر لەزووەوە لە دامەزراندنی کۆمارێکی عەلمانی بەئاشکرا لە 1923-ەوە و نیو سەدە ئەزموونی لە دیموکراسیی پەرلەمەنتاری هەیە، هەڵبەتە بە مایەی خۆتێکردنی میلیتاریانەی ناوە بەناوەوە. سەمتی سەرەکی لە پەرەسەندنی سیاسی لە زۆربەی دەوڵەتی زۆرینە- موسڵماندا لە رۆژهەڵاتی خوارووی ئاسیا دیسان، رەنگ و رووێکی دیموکراتانەی هەبووە. مالیزیا لەوەتەی سەربەخۆیی وەرگرتووە، سیستەمی پەرلەمەنتاری هەیە، ئەندەنووسیا لە دوای بەکۆتاهاتنی سەردەمی سۆهارتۆوە، دووەمین هەڵبژاردنی ئازادانەی کردووە.

دژە- رۆژئاواییبوونی بنیادی

ئیسلامی سیاسیی رادیکاڵ تا رادەیەکی زۆر حاڵەتێکی دژە- رۆژئاوایی و بەتایبەتی دژە ئەمریکایی وەرگرتووە. راڤەکردنی تورەیی موسڵمانان لە ئەمریکاو رۆژئاوا دوو رووی شیکاری و ئایدیۆلۆجی هەیە: لە لایەکەوە ئەو تێڕوانینەیە کە هۆی تورەیی موسڵمانان لە سیاسەتگەلی ئەمریکا بریتیە لە: بە تایبەتی پشتگیری ئەمریکا بۆ ئیسرائیل و رژێمە ستەمکارەکان، حزووری سەربازی ئەمریکا لە عەرەبستانی سعودی، ئەفغانستان و ئێستاش لە عیراق. سەپاندنی ئابلوقەی ئابوری و ناوچەی دژە-فڕین بەسەر عیراقدا لە دوای شەڕی کەنداوی ساڵی 1991یش، بە هۆیەکی تورەبوونی موسڵمانان دادەنرێ.

بەهەرحاڵ، وا دەردەکەوێ پێوەندییەك نەبێ لە نێوان هەڵکشان و داکشانی سیاسەتگەلی ئەمریکا لە سەردەمی جیاجیادا کە لەگەڵ بەرژەوەندەکانی موسڵماناندا کۆك بووە (پشتەوانی ئەمریکا بۆ موجاهیدان لە شەڕی ئەفغانی، دەخالەتی ئەمریکا لە بۆسنیا و کۆسۆڤۆ بە قازانجی موسڵمانەکان، رزگارکردنی کوێت) و ئاستی هەستی دژە-ئەمریکایی. بە واتایەکی تر، پشتەوانی ئەمریکا بۆ موسڵمانە ستەملێکراوەکان، وێدەچێ کاری لە هەڵوێستی موسڵمانان نەکردبێ، جگە لەو وڵاتانەی کە دەخالەتی ئەمریکا کاریگەرانە بووە- بۆ نموونە لە کوێت و بۆسنیا(49).

تێڕوانینێکی دیکە هەیە کە پێیوایە تورەیی موسڵمانان رەگوریشەیەکی قوڵتری لەناو بنیادی کۆمەڵایەتی و ئابووری هەندێ وڵاتی موسڵمان هەیە و دژایەتیکردنی سیاسەتگەلێکی دیاریکراوی ئەمریکا ناوەرۆکی ئەم تورەییە دیاری دەکاو دەرفەت بۆ دەربڕینی دەکاتەوە. ئەمە بەو مانایە نییە کە زۆر لە موسڵمانان نارەزایەتی لە سیاسەتگەلی ئەمریکا دەرنابڕن، بەڵێ ئەوان وا دەکەن، بەڵام سەرچاوەکانی ئەم تورەییە قوڵترن. ئەمە ئەوەیە کە ئێمە بە دژە-رۆژئاواییبوونی بنیادی یان دژە ئەمریکاییبوونی بنیادی ئاماژەی بۆ دەکەین. ئەمە لە باری ئوسولێییەوە لەو جۆرە دژە-ئەمریکاییبوونە جیایە کە لە ئاکامی نارەزایی لە سیاسەتگەلێکی ئەمریکایی کە بکرێ لە رێگەی دەستاوێژی سیاسی یان دیپلۆماسی گشتییەوە چاك بکرێتەوە.

بەپێی ئەم تێڕوانینە، سەرچاوەی ئەم تورەییە بریتییە لە شۆك و دەردی جیهانی موسڵمانەتی لە مۆدێرنیتە، داوەشان و لەجێچوونی جڤاکی و ئابووری کە لە بەمۆدێرنکردنی فاشیلانە کەوتووەتەوە. نەبوونی کەناڵی دامەزراو بۆ دەربڕینی نارەزایی سیاسی. ئەم تورەییە ئاراستەی رۆژئاواو و ئەمریکا بەتایبەتی کراوە، چونکە وەکو هۆکارێکی سەرەکی گۆڕانکاری جیهانی، ئەمریکا نوێنەرایەتی ئەو هێزانە دەکا کە، لەدیدی هەندێ لە موسڵمانانەوە، وڵاتەکانیان لە پێگەیەکی نزمتر داناوە لە چاو رۆژئاوا و هەڕەشە لە یەکێتی جیهانی موسڵمانەتی و بەهاکانیان دەکات.

هەروا دژە- رۆژئاوایی بنیادی لەوەوە دێ لە ڕێگەیەکی ئارەزووخوازانەی زێترەوە کاتێ حکوومەت و نوخبەی سیاسی لەو وڵاتانەی کە سیستەمی سیاسیی سەرنەکەوتوویان هەیە (کە هەندێکیان وەلائیان بۆ ئەمریکا هەیە) دەیانەوێ رووی نارەزایی دانیشتوانی وڵاتەکانیان وەربگێرن کاتێ ئاگری پرۆپاگەندەی دژە-ئەمریکایی و دژە-جولەکایەتی خۆش دەکەن. وەك ئەو حاڵەتەی کە پێشێلکردنێکی گەورەی لە رۆژئاوا لێکەوتەوە، بەرهەمی تەلەفزیۆنیی میسری سوارێك بەبێ ئەسپ، کە سیماکانی پیرەکانی زایۆن، بە فابریکەسازی قەیسەری دژە- سامی دانا. ئەم بەرهەمە بە زنجیرە لە 20 تۆڕو کەناڵی تەلەفزیۆنی عەرەبی لە رەمەزانی 2002 لێدرایەوە.

بەناوەندی نەکردنی دەسەڵاتی ئایینی لە ئیسلامی سوننەگەرادا

یەکێ لەو هۆکارانەی وای کردووە ئیسلامی سوننەگەرا قایم نەبێ لە هەمبەر بەکارهێنان و مۆبالیزەکردندا بریتیە لە نەبوونی میکانیزمگەلێکی دامەزراوەیی لەناو ژێرخانی ئایینی بۆ کۆنترۆڵکردنی سەرەرۆیەکان. بە پێچەوانەی ئیسلامی شیعەگەر، لە سەدەی نۆزدەوە هەرەمێکی پلە بەپلەی ئایینی بۆ خۆی داناوە، دەسەڵاتی ئایینی ئیسلامی سوننەگەر بەناوەند نەکراوە. بەگشتی، لێکدانەوەی ئایینی لە لایەن عولەماکانەوە ئەنجامدەدرێ، ئەم ئەرکەی خۆیان بە سەربەخۆییەکی زۆرەوە لە دەسەڵاتی سیاسی بەپێی وڵات، ئەنجام دەدەن.

زانایانی ئایینی بەشێوەیەکی رۆتینی فەتوا دەردەکەن، واتە ئەحکام لەسەر شەریعەتی ئیسلامی. تاکەکەسان بەبێ راهێنانی شکڵی یان دەسەڵاتێکی ئایینیی دانپیانراو رێگەیان پێ نەدراوە فەتوا بدەن، بەڵام سروشتی ناڕوونی دەسەڵات لە ئیسلامی سوننەگەردا بوارێکی گەورەی کردۆتەوە بۆ کۆنتراکتەری ئایینی کە ئامانجە سیاسی و کەسایەتییەکانی خۆیان بەناوی دین پێشکەش دەکەن. ئوسامە بن لادن نموونەیەکە لەوانە بەبێ راهێنان و پەروەردەی ئایینی یان دەسەڵات لەگەڵ ئەوەشدا بووەتە سیمبولێکی ئایینی و ئیلهامبەخش بۆ لێکدانەوە سەرەرۆیەکەی بۆ ئیسلام.

بێ دەنگی میانڕۆیەکان

سەرەرۆیەکان دەشێن نفوزێکی نابەجێ پەیڕەو بکەن چونکە بەزۆری میانڕۆیەکان حەزیان لێ نییە رووبەرووی سەرەرۆیەکان ببنەوە. هۆیەکی ئەم خۆدانە پاشە، بریتییە لە دەسەپاچەیی ئایدیۆلۆجی کە هەمان بەهاو باوەڕیان هەیە. زانایەکی ئیسلام ئەم رێگایەی داناوە "کاتێ یەکێ تیشکۆ دەخاتە سەر باوەڕە ئوسوڵییەکان، بەها شانازی پێکراوەکانی خۆیان، جۆری کۆمەڵگە و ئەو نیزامە سیاسییەی ئەوان دەیانەوێ دروستی بکەن، میانڕۆیەکان زۆرشتی هاوبەشیان لەگەڵ رادیکاڵەکاندا هەیە تا لەگەڵ دیموکراتخوازە سەمت و رەنگ و روو رۆژئاواییەکان".

هەروا ترس و خۆفیش لە ئاکامەکانی دەرگیری لەگەڵ رادیکاڵەکانیش لە ئارادایە. لە زۆر شوێنی جیهانی موسڵمانەتیدا، رادیکاڵەکان بەگشتی توانیویانە سەرکەوتوو بن لە پاکانەکردن بۆ تیرۆریزم وەك بەشێك لە خەبات و ململانە لەنێوان ئیسلام و رۆژئاوادا. هەندێ لە موسڵمانە میانڕۆیەکان لەوە دەترسن کە بە راشکاوی بەرەنگاری رادیکاڵەکان ببنەوە، نەبادا بەکرێگرتەی بەرژەوەندەکانی رۆژئاوایان حسێب بکەن. بێزهاتنەوە لە بەرەنگاری رۆڵێك دەگێرێ. هەندێ لە میانڕۆیەکان، وێرای ئەوەی کە لەگەڵ رێنوێنی و میتۆدی رادیکاڵەکان یەك ناگرنەوە، دەبێ بە برادەرێکی موسڵمانیان بزانن و لەگەڵیاندا بکەوینە دیالۆگ و هەوڵی ئیقناع پێکردنیان بدرێ لە جیاتی بەرەنگاربوونەوەیان[50].

پرۆسەکان:

رابوونی ئیسلامی

لە سەرەتای حەفتاکانەوە، زۆرێك لە جیهانی موسڵمانەتی رێچکەو تەوژمێکیان ئەزموواند کە بە ئیسلامیکردنەوە، یان رابوونی ئیسلامی ناو دەبرێ. ئەم دیاردەیە دەناسرێتەوە بە دینداری، جەختکردنەوەی زێتر لەسەر رواڵەتەکانی خواپەرستی وەك جوبەو حیجابی ئیسلامی، لێجیاکردنەوەی کۆمەڵایەتیی ژن و

پیاو، خۆبەستنەوە بە قەیدو قیودی ئیسلامی، لێ نەبوردن لە رەوتاری گشتیی نائیسلامییانەی وەك ئارەق خواردنەوە لە کۆڕی گشتی، سیاسەتگەلی سازشکارانە لەسەر پێناسە[51]. موسڵمانە میانڕۆیەکان جەخت لەسەر رووە تەندروستەکانی بەئیسلامیکردن دەکەنەوە، کە لا لێکردنەوەی گەورەتر بە رێنوێنییە ئەخلاقییەکانی ئایین هان دەدەن، خیتابێکی زۆر چڕوپڕتر، رەخنەی ناوخۆیی سەبارەت بەهەلومەرجی ئیسلام. بەهەرحاڵ ئەم پرۆسەیە، لایەنگەلی زیانبەخشی هەیە، وەك نا لێبوردەیی زۆر، سەرەڕۆیی سیاسی، بڵاوکردنەوەی زەبروزەنگ لەناو هەندو کەرتی موسڵمانانندا.

لەبەرکردنی پۆشاکی ئیسلامی لەو کۆمەڵگایانەی کە بەگشتی ئەم پۆشاکە لەبەر ناکەن، ئاماژەیەکە کە تا چەند بەئیسلامیکردن لەو ناوچانەدا پێشکەوتووە وەك نیمچە بیابانی ئەفریقیا، خوارووی رۆژهەڵاتی ئاسیا و تەنانەت لە تورکیاشدا. لە هەندێ کۆمەڵگەی عەلمانیی جیاوازیشدا وەك سەنگافورەو فەرەنسا، لەبەرکردنی حیجاب لە قوتابخانە تایبەتییەکاندا، نەبەردی سیاسی لێ کەوتووەتەوە لەنێوان موسڵمانە بەدینەکان کە داوای ئازادی دەربڕینی ئایینی دەکەن و دەسەڵاتە عەلمانییەکاندا کە دەیانەوێ تێڕوانینی خۆیان بۆ پەروەردەی عەلمانی و توندوتۆڵی کۆمەڵایەتی جێبەجێ بکەن.

بەعەرەبکردنی جیهانی غەیرە نا موسڵمان

لە وڵاتانی دەرەوەی رۆژهەڵاتی ناڤینی عەرەبدا، رابوونی ئیسلامی، ئایدیۆلۆجیا و رێورەسمی ئایین بەجێ گەیاندن، سەلوات و حەمدو سەنا، زاراوەسازی، تەنانەت تەلارسازیی مزگەفتی بەبنەچە عەرەبی هاوردووە- ئەو پرۆسەیە، ئێمە بە تەعریب ئاماژەی بۆ دەکەین. ئەم پرۆسەیە کاریگەرییەکی جەمسەربەندی هەیە لە دەرەوەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، مەودایەکی گەورەتری دروستکردووە لەنێوان ئەو موسڵمانانەی کە توخمگەلێکی کولتووری ئایینیی عەرەبیان هەڵبژاردووە وەك شێوازێك بۆ دەربڕینی خواپەرستانەی زێتری خۆیان و،

لەگەڵ ئەو غەیرە دین و موسڵمانانەشدا کە دەقیان بە رێورەسمی خۆجێی و پراکتیکی ئایینی گرتووە.

تا چەند بەعەرەبکردن رەگی لەناو ئەو وڵات و ناوچانەدا داکوتاوە کە ئەم پرۆسەیان تێدا بەڕێوەدەچێ، پشت بە ژمارەیەك هۆکاری دەرەکی و ناوەکی دەبەستێ. پارەو پولی کەنداو، ماشێنێکی گرنگی ئەم پرۆسەیەیە. فاکتەرەکانی دی، ئاستی بەرەنگاریی کولتووری و سیاسیی و ئاشنایی (یان متوونەبوون)ی خەڵکی خۆجێ بە کولتوورو ئایینی عارەبان. بەتایبەتی لەمبارەوە پاکستان زۆر هەستیارە. زوو، لە سەرەتای حەفتاکاندا، حکوومەتی زولفەقار عەلی بۆتۆ چالاکانە برەوی بە زمان و خوێندن بە زمانی عەرەبی دا وەك بەشێك لە سیاسەتی دروستکردنی ناسنامەی "رۆژهەڵاتی ناوەڕاست" بۆ پاکستان. ئەم سیاسەتە لە دوای وی، لە سەردەمی جەنەراڵ زیائولهەق دا بەتاو و گوڕ بوو. وەکو گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی لە راپۆرتی خۆیدا لەبارەی پاکستان تێبینی کردووە، پارەو پول، کولتوور، سەرمایەی سیاسیی عەرەبی "بەرێژەیەکی زۆروزەبەند لە کایەی جیهادی ئەفغانیدا"[52] هاتووە. بۆ بەراورد، لە ئاسیای ناوەڕاستدا، کاریگەریی بان ناوچەیی هەرە دیار، کاریگەریی تورکیایی بووە نەك عەرەبی[53]. لە خوارووی رۆژهەڵاتی ئاسیادا، کاریگەریی عەرەبی هاوڕێ بووە لەگەڵ خەبات و تێکۆشانی سیاسی. پێوەندیی حەزرەموتی (یەمەنی) بە رادیکالیزمی ئیسلامی لە سەرانسەری ناوچەکەدا هەیە. زۆر لە ئەندەنووسییەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە سەرەڕۆیی ئیسلامی لە وڵاتی ئەواندا پێوەندی بە پیاوانی ئایینیی بەبنەچەکە عەرەبەوە هەیە، بۆ نموونە، رابەری جیهادی لاسکار، جەعفەر عومەر تالیب، دامەزرێنەرانی کۆمەڵی ئیسلامی ئەبوبەکر بەئاسیر و عەبدوڵڵا سەنگار (مردووە)، سەرۆکی بەرەی دیفاعی ئیسلامی، موحەمەد حەبیب ریزیق[54].

دیپلۆماسیی واقیعی: پارەپێدان و بڵاوبوونەوەی فەندەمێنتالیزم و پەڕگیری

پارەوپولی سعودی و هەناردنە دەرەوەی جۆری وەهابییانەی ئیسلام، لە سێ دەیەی رابردوودا، بمانەوێ و نەمانەوێ، کاریگەریی هەبووە لەسەر برەودان بە نەشونمای پەڕگیریی ئاینیی لەسەرانسەری جیهانی موسڵمانەتیدا. لەوەتەی پاشایەتی لە عەرەبستانی سعودی دامەزراوە، شێوەی وەهابی، شێوەی رەسمیی لێکدانەوەیە بۆ ئیسلام لەو وڵاتە. بەخشینەوەی پارەوپول بە رادەیەکی زۆر بۆ درێژەدان بە چالاکییە ئاینییەکان لەو دیو دەریاکاندا، خەسڵەتێکی بەرچاوی سیاسەتی سعودیەیە لە شەستەکانەوە. لە ساڵی 1962دا، "رابطة العالم الاسلامي" بەسەرۆکایەتیی موفتی عەرەبستانی سعودی، محەمەد ئیبراهیم ئال ئەلشێخ، وەچەی ئیبن عەبدولوەهاب، دامەزراوە. کاری ئەم "الرابطة"یە بڵاوکردنەوەو برەودان بووە بە تەرزی سعودییانەی ئیسلام لەسەر ئاستی دنیا. هەروا کاری ئەوە بووە سەلەفییە وەهابییەکان و غەیرە وەهابییەکان لێك نزیك بکاتەوە. ئەنجوومەنی دامەزرێنەری ئەم رێکخراوە، چەندین کەسایەتیی سەرکردەو بەرچاوی سەلەفی تێدایە، وەکو سەعید رەمەزان، زاوای حەسەن ئەلبەنناى دامەزرێنەری ئیخوانولموسلمین، مەولانا ئەبو ئەعلای مەودودی دامەزرێنەری کۆمەڵی ئیسلامی لە پاکستان، مەولانا ئەبولحەسەنی نەدڤی هیند (Algar, 2002).

رایەڵێکی تری وەهابی تۆڕی جیهانیی، کۆمەڵەی قوتابیانی موسڵمانە لە ئەمریکای باکوور و کەنەدا، کە لە ساڵی 1963دا دامەزراوە، واتە ساڵێك دوای دامەزرانی "الرابطة". ئەم دووانە پێوەندییەکی قووڵیان بەیەکەوە هەیە. هەماهەنگی نێوان کۆمەڵەی قوتابیانی موسڵمان و رێکخراوە هاوشێوەکانی لە وڵاتانی تردا بووە هۆی هاتنەکایەی فیدراسیۆنی ئیسلامیی جیهانیی رێکخراوەکانی قوتابیان لە ساڵی 1966دا. ئەم رێکخراوە پێوەندییەکی نزیکی لە گەڵ "الرابطة" و کۆمەڵەی جیهانیی لاوانی موسڵماندا هەیە کە بنکەکەی لە ریازە. ساڵی 1973، کاتێ ئابلووقەی نەوت بووە هۆی بەرزبوونەوەی نرخی نەوت

و پارەوپولێکی زۆری نەوت (پیترۆدۆلار) بەسەر وڵاتانی کەنداوی فارسدا باری، کە بووە هۆی پارەوپولدان بە ئاراستەو سەمتی فەندەمێنتالیستی جیهانی.

سعودییەکان بۆ بڵاوکردنەوەی وەهابیزم بەشێوەیەکی کارامە پارەوپولیان وەگەڕخست بۆ کۆمەککردن بەو کۆمیونیتانەی بەهۆی شەڕەوە پلیشابوونەوە. ئاژانسە کۆمەکبەخشەکانی سعودی کاریان داوودەرمان و خۆراك ناردن، مزگەوت و قوتابخانە و شیلتەرات دروستکردن بووە. بەڵام ئەم کۆمەکە بێ بەرانبەر نەبووە. لە دوای کێشەو هەرای بالقان لە نۆهەتەکاندا، ئاژانسە کۆمەکبەخشەکانی سعودی، سەرباری قوتابخانە، بنکەی تەندروستی و شیلتەر دروستکردن- ژمارەیەك مزگەوتی سەردەمی عوسمانلی، کتێبخانە، گۆڕستان و بنیاتگەلی ئیسلامی تریان تێکدا یان شێواند کە لە دوای ململانەو توندوتیژی مابوونەوە لە بۆسنیاو کۆسۆڤۆ.

هەروا تەواو بەبێ ئارەزووی سعودییەکان، سەروەت و داهاتی نەوت بۆ قازانجی پەڕگیرو سەرەڕۆی ئیسلامی بەکارهات کە سەرمایەگوزارییان لەسەر لێکهەڵوەشانی کۆمەڵایەتی و گەندەڵی دەکرد کە لە ئابووری نەوت کەوتۆتەوە بۆ بەهێزکردنی تێڕوانینی رادیکاڵانەی خۆیان. دوو پێشهاتی ساڵی 1979، ئاسایشی عەرەبستانی سعودییان خستە بەر هەڕەشەوە: شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران و دەسگرتن بەسەر حەرەمی شەریف لە مەککە لە لایەن بەرهەڵستکارە سعودییەکانەوە. شۆڕشی ئێران، لەنێو چەندین کاریگەریی تردا، کێبەرکێیەکی ئاگرینی لەنێوان تاران و ریازدا هەڵایساند بۆ تەئسیرکردنە سەر جیهانی موسڵمانەتی. سعودییەکان لە رووی پارەو پولەوە باڵادەست بوون و هەروا لە هەر دوو مەزاری پیرۆزی موسڵمانان-یش بەرپرسیاربوون، خومەینییەکان-یش بە حەماسەت و تین و تاوی شۆرشگێرانە و بانگراهێلان بۆ "موستەزعەفان" کە لە هزری دامەزراوەکانی شیعەی شۆرشی ئێرانی تێپەڕاند.

دەسگرتن بەسەر حەرەمی شەریفدا لە لایەن پەڕگیرە سعودییەکانەوە لە پێڤاژۆی ئەم کێبەرکێیە ئایدیۆلۆجییەدا روویدا. ئەم دەسبەسەراگرتنە لە ناخەوە

پاشایەتیی سعودی راهەژاند. حکوومەتی سعودییە رابەرانی ئەم کردەوەیەی لە سێدارە دا، بەڵام بەکردەوە هەندێ لە ئەجێندای ئەوانی پەسند کرد. سعودییەکان لە ناوەوەی وڵاتدا، بەرفرمانی ئایینییان توندتر کرد و بە ئەنجامێکی گەورەترەوە، هەنگاویان بۆ پارەدان بە مزگەوت، مەدرەسەو حوجرە، نایەوە، رێکخراوەگەلی بەختیاریی کۆمەڵایەتیی ئیسلامی لە وڵاتانێکی وەك پاکستان، ئەو بۆشاییەیان پڕکردەوە کە لە ئاکامی دامەزراوەی ناکارای دەوڵەتی یان نەبوونی دەزگای لەمبابەتە، هاتبووە کایەوە.

هەڵبەت، هیچ میکانیزمێك نەبوو بۆ دابەشین و خەرجکردنی "پارەی سعودی". ئەم پارەیە لەسەرچاوەی گشتی و تایبەتییەوە دەهات و کەناڵیزە کرابوو لە رێگەی دامەزراوەی جیا-جیاو پێناودا بۆ "سوودمەندان" لە سەرانسەری جیهاندا. لە هەندێ باردا، سوودمەندان ئەوانە بوون کە مەبەست بوون، بەڵام هەندێ جاریش وا خۆیان دەشاردەوە کە زۆر جەزابیتر بوون بۆ پارەپێدەران.

سەختە جەخت لەوە بکرێتەوە کە تا چ رادەیەك پارەدەران بەئاگابوون کە ئەو پارەیە دەکەوێتە دەست کێ و تا چەند جێگەی خۆی دەگرێ، لێ بەڵگەی جەوهەری و جیددیش هەیە کە بەشێکی ئەم پارەیە کەوتۆتە دەست گروپگەلی سەرەڕۆ و تیرۆریست. هەوڵوتەقەلا بۆ دامەزراندنی دەزگاو ئاژانسی لێپێچانەوە کزو لاوازە یان هەر لەبنەڕەتدا نەبووە، یان ئەوەتە لەبەر ئەولویەتی نزمی پارەدەران یان لەبەر نەبوونی میکانیزمگەلێك بۆ چاوەدێریکردنی بەکارهێنانی ئەو پارانە.

دیماهی، دەرکەوت کە زۆر سەختە بۆ دەسەڵاتگەلی سعودی رێگە لە پارەدان بە گروپگەلی تیرۆریستی بگرێ. "مؤسسة الحرمین" تاوانبار کرا کە پارەی بە قاعیدە داوە. لە سۆنگەی ئەمەوە دەسەڵاتدارانی سعودی رێنوێنی ئەو دامەزراوەیان کردووە کە بوون و چالاکی خۆی لە دەرەوە بە شێوەیەکی زۆر کەمبکاتەوەو تەنیا کار لەسەر پارەدان بەو چالاکییانە بکا کە لەناو سعودییەدا بەڕێوەدەچن. لە ئایاری 2003دا، "المؤسسة" رایگەیاند کە ئۆفیسەکانی خۆی لە ئەلبانیا، بۆسنیا، کرواتیا، ئەتیوبیا، ئەندەنووسیا، کینیا، کۆسۆڤۆ، پاکستان، تەنزانیا داخستووە.

بەپێی راپۆرتی میدیاکان، داخستنی ئەم ئۆفیسانە لەسەر رێنوێنی و راسپاردەی وەزیری کاروباری ئیسلامیی سعودی ساڵح ئەلشێخ بووە و ئیدارەیەکی تازەی بۆ بۆردی "مؤسسة"کە دامەزراندووە[55]. لە حوزەیرانی 2004دا، کاربەدەستانی سعودی و ئەمریکایی، لە کۆنفرەنسێکی رۆژنامەوانیدا، لە واشینتۆن دی سی، رایانگەیاند کە "مؤسسة الحرمین" و رێکخراوگەلێکی تری خێرخوازی تایبەتی دەبێ خۆیان هەڵبوەشێننەوە یان لەژێر سەرپەرشتی دەستەیەکی نیشتمانی بۆ کاری خێرخوازی لە دەرەوە کاری خۆیان بکەن. ئەم دەستە تازەیە دەسەڵاتی تەواو و بێ ئەملاو ئەولای هەیە بەسەر هەموو چالاکییە خێرخوازییەکانی سعودی لەو دیوی دەریاکانەوە[56].

نزیکایەتی رادیکالیزمی ئیسلامی و عەشیرەتگەری

کولتووری خێڵەکی و ئینتیمای خێڵەکی دەتوانێ دەورێکی بنەڕەتی بگێڕێ کە تا چەند شێوەگەلی رادیکاڵ و توندوتیژی ئیسلامی لە هەندێ ناوچەی رۆژهەڵاتی ناڤین و خوارووی ئاسیا گەشە بکەن. هەرچەندە نووسین و باس و خواس لەبارەی پێوەندیی نێوان عەشرەتگەری و رادیکالیزم بەباشی نەهاتۆتەئارا، لێ دیتنی ناوچەکەو بەڵگەی دەگمەن نیشانی دەدەن کە سەروسەمت و تەوژمی پەرگیر وێدەچێ زەوینەیەکی بەپیت و فرەی لە کۆمەڵگەی خێڵەکی بنەماڵەیی دەستکەوێ[57]. وەهابیزم کە تا ئێستەش دیاریدەیەکی خێڵەکییە، بانگەشە لە ناوچە شارنشینەکاندا یان کۆمیونیتەی کشتوکاڵیی داوەریودا دەکا. ئەو ناوچانەی بە مەکۆی بەهێزی قاعیدە دادەنرێن، ناوچەی خێڵنشینن: ناوچەی سەرسنووری نێوان سعودیە- یەمەن، خوارووی رۆژهەڵاتی ئەفغانستان، ناوچە فیدراڵییە خۆبەڕێوەبەرە-خێڵەکییەکان لە پاکستان. زۆرینەی رفێنەرەکانی 11ی سپتێمبەرو، بن لادن خۆی، ئەسڵ و فەسڵی بنەماڵەییان دەگەڕێتەوە بۆ ئوستانی رۆژهەڵاتی سعودی- یەمەنی. خالید شێخ محەمەد، پلاندانەری هێرشەکانی 11ی سپتێمبەر، برازاکەی رەمزی یوسف، کە داڕێژەری پلانی بۆمبارانکردنی تاوەری

بازرگانیی جیهانی و تەقاندنەوەی هێڵی 12 کەسی لە هێڵی ئاسیا- ئەمریکا لە 1995 بوو، لە بلووجەکانی پاکستان بوون. سێ بلوجەکەی تر کە خزمایەتیان لەگەڵ یوسف هەبوو وەکو سێ کەسایەتی دیارو سەرەکی قاعیدە ئاماژەیان بۆ کراوە[58]. رایەڵکەو پێوەندیی خێڵەکی کە پاشماوەکانی قاعیدەو تالیبان لەسەر سنووری ئەفغانستان- پاکستان و بەلایەنی زۆرەوە یاخیبوونی عیراقیش وەکو سەرچاوە سودیان لێ وەردەگرن.

ئەم دیاریدەیە کە بەهۆیەوە گۆرانکاری تازە بۆ رادیکالیزمی ئیسلامی لێ دەکەوێتەوە کە لە ناوچەی خێڵەکاندا سەریهەڵداوە، کە زانای سیاسی کوێتی شەملان ئەلعیسا وەکو "خێڵەکایەتیی ئیسلامیی رادیکال" ئاماژەی بۆ کردووە. بەقسەی ئەلعیسا، حزبە ئیسلامییەکان، کە لە پەنجاکان و شەستەکاندا وەکو بزووتنەوەگەلی شاری سەریانهەڵدا تا هاتووە لەگەڵ خێڵەکاندا تێکهەڵقاون. یەکێ لە گریمانەکان ئەوەیە کە خولیای خێڵەکی بەرەو لێکدانەوەی رەقەکارانەی ئیسلام لە تەرزی ژیان و بە دیرۆکی خێڵەکاندا رۆچووە. بۆ وەسفکردنی ئەم خاڵە، چاودێرێك تێبینی ئەوەی کردووە کە کەسایەتییە سەرەکییەکانی ئیسلامی رادیکال رەگ و ریشەیان لەناو داب و نەریتی خێلەکی بەر لە ئیسلامدا هەیە[59]. کۆنەپارێزیی خێڵەکایەتی- هەڵبەت رووە کولتوورییەکەی نەك سەروسیما ئایینییەکەی- و پەرگیری ئایینی دەکرێ یەکتر پتەوبکەن. لە ئاکامی نەبوونی هێزی پارسەنگئامێز- بۆ نموونە حکوومەتێکی ناوەندیی بەهێز، تێکەڵەیەك لەم دووانە دێتەئارا کە بە قسەی نووسەری بەرچاوی کوێتی "بن لادن-ی لێ دەکەوێتەوە"[60].

لەهەمانکاتدا، شایانی گوتنە کە زۆر بزاڤگەلی ئیسلامی پەرگیر، خێڵەکی نین. بۆ نموونە، کۆمەڵەی جیهادی ئیسلامی میسری، گروپە تیرۆریستەکانی جەزایر: گروپی چەکداری ئیسلامی، گروپی سەلەفی بۆ وەعزو شەڕ و کۆمەڵی ئیسلامی خوارووی رۆژهەڵاتی ئاسیا. هەروا لەو وڵاتانەی کە خێڵەکان لەناو بنیادی بەهێزی سیاسیدا یەکیان گرتووە وەکو ئەردەن، شێوە هەرە پەرگیرەکانی ئیسلامیزم و تیرۆریزم هیچ ریشەیەکیان نییە.

نەشوناماکردنی تۆڕەکانی موسڵمانەتی

تۆڕەکانی ئیسلامی رۆڵێکی گرنگیان لە رابوونی ئیسلامی لەم ساڵانەی دواییدا گێراوە. لە چوارچێوەی ئەم پێڤاژۆیەدا، نەشوناماکردنی پەرگیریی ئایینی و تیرۆریزم. ئەم تۆڕانە بەسروشت و بەراشکاوانە ئیسلامین یان کۆبەندیی تاکەکان کە باکگراوندێکی هاوبەشی ئایینییان هەیە. تۆڕەکان، دیاسپۆریاین (ئەو کۆمیونیتە موسڵمانانەی لە دەرەوەی جیهانی ئیسلامەتیدا دەژین)، مرۆڤانە، دارایین. چەندین پرس و دۆز—ئەم تۆڕانە بەیەکەوە دەبەستێتەوە، لەنێویاندا نزیکایەتی ئیتینی، چین، خێڵ، رایەڵکەی بنەماڵەیی، هەروا درککردن بە نادادپەروەری کە رێگە دەگرێ ئاڵوێری کولتووری رووبدا کە هەندێ جار کەسان بەرەو رێچکەی زەبروزەنگ دەبات.

ئێستە وەکو ئێمە دەزانین، پشتگرتنی تۆڕەکانی موسڵمانان لە دیاسپۆرا، بەتایبەتی لە ئەورووپا، جەمسەرێکی سەرەکییە لە پارەدان و کردەوەکانی گروپگەلی سەرەڕۆ و تیرۆریست. ئاسانکاری بۆ چالاکییەکانی ئەم گروپانە دەکرێ بە هۆی بەرەنگاریی ئاسایشی رۆژئاوایی و ئاژانسەکانی جێبەجێکردنی قانوون بۆ چاودێریکردنی ئەو چالاکیانەی کە دەدرێنە پاڵ گروپە ئایینییەکان. وەك ئەو لێکۆڵینەوانەی دوای 11ی سپتێمبەر کراون، بە ئاشکرا دەریان خست کە دیاسپۆرای موسڵمان لە وڵاتانی وەك ئەڵمانیا، بەریتانیا، فەرەنسا، ئیسپانیا، بەلجیکا، سویسرا تەوەری گرینگی کردەوەکانی قاعیدەو ئەندام پەیداکردن بوون[61].

قاعیدە تاکە رێکخراو نییە کە موسڵمانەکانی دیاسپۆراو تۆڕەکان بۆ پشتەوانی و کردەوەکانی خۆی بەکاریان بێنێ. رێکخراوگەلی ئینسانی و تەندروستیی ئیسلامی بوونەتە بنیادو بناخەی سەرەکی چەندین گروپگەلی رادیکال. حزبوڵلا و حەماس، پارەوپولی خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتییان بۆ پتەوکردنی بنکەی سیاسیی خۆیان بەکارهێناوە. حزبوڵلا تۆڕێکی کارای دامەزراندووە بۆ ئاسانکاری لەشساغی و خێرخوازی لە سەرانسەری خوارووی رۆژهەڵاتی لبنان و دەستیان بە دیاسپۆرای شیعەی لبنانی رادەگا لە لبنانەوە تا

رۆژئاوای ئەفریقیا و خوارووی ئەمریکا. ناوچەی سەر سنووری بەرازیل- پاراگوای- ئەرجەنتین کە لایەن وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا بە خاڵی مەکۆی پەرگیری ئیسلامی لە ئەمریکای لاتین دادەنرێ و بە هەڕەشەی نیوەگۆی جیهان بۆ سەر ئاسایشی ئەمریکا[62].

ئەو خزمەتگوزارییە تەندروستییانەی "مؤسسة الحرمین" لە چیچان، بالکان، صۆمال، ئەندەنووسیا و لە شوێنی دیکەی پڕ کێشەو پێکدادان پێشکەشیان دەکا بەستراونەتەوە بە رێکخراوگەلی سیاسیی رادیکالی ئەم وڵاتانە. یاخیبووان ئەم کۆمەکە مرۆییانە بۆ چارەسەرکردنی پزیشکییانەی کادیرەکانی خۆیان و کاریگەریی دانان لەناو دانیشتوانی ناوچە بێبەش و هەژار و فەرامۆشکراوەکاندا بەکاردێنن. رێکخراوگەلی ئەوروپی و باکووری ئەمریکا پارەو پول بۆ ئەم چالاکییانە پەیدا دەکەن. گەریلاکانی چیچان، بزووتنەوەی ئیسلامی لە ئۆزبەکستان، ئۆپۆزیسیۆنی یەکگرتووی تاجیك، حزبولتەحریر چوونەتە ناو ئەم سیستەمە بۆ کۆمەك خواستن و پشتگیری پەیداکردن لە قەوقاز و ئاسیای ناوەڕاستدا.

تۆڕەکانی ئابووری، کۆمپانیای رووکەشیان دروستکردووە کە پارەو پول بۆ چالاکییەکانی گروپگەلی سەرەڕۆ و تیرۆریست دابین دەکەن[63]. میتۆدی ئەوان بریتییە لە بەکارهێنانی ناوچەی بازرگانیی ئازاد بۆ گواستنەوەی کەلوپەل و خزمەتگوزاری پشتەوانی، سیستەمی غەیرە رەسمی حەواڵە بۆ گواستنەوەی بێ شوێنەواری پارەو دراو، میتۆدەکانی تری پارەی نەخت گواستنەوەو تەحویلکردن، لەوانە زێڕو ئەڵماس. لێکۆڵینەوە لە شانە نووستووەکانی قاعیدە لە ئەوروپا لە دوای هێرشەکانی 11ی سپتێمبەر، ئەوەی دەرخست کە بەشێوەیەکی بەرفراوان بزنسی رەواو وەگەڕخستن و کارپێکردن لە لایەن سەرکارەکانی قاعیدەوە کراون بۆ داهات پەیداکردن بۆ پشتەوانیکردنی خۆیان و چالاکییەکانیان. قاعیدە خۆی وەبەرهێنانی بەرفرەی دارایی لە سوودان، لە سەرانسەری جیهاندا هەیە، ئەمە بێ لە کاری بچووك بچووك لە جێگەی گرینگ لە هەر چوار کەناری دنیادا.

دامەزراوەی تاوانکاری-یش خزمەت بە چالاکیی توندوتیژانەی ئیسلامی دەکەن. قاعیدەو حزبوڵڵا بە ملیۆنان دۆلاریان لە فرۆتنی کەرەستەی سڕکەر دەستدەکەوێ. حزبوڵڵا قازانجێکی زۆر لە دەشت و دۆڵی بیقاع دەکات بۆ بەرهەمهێنانی "مادده بیهۆشکەرەکان" و ترافیك لە باکووری ئەمریکا بۆ (تمویل)ی چالاکییەکانیان لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناویندا. حزبوڵڵا و قاعیدە بەپێی هەندێ راپۆرت، سەرمایەگوزاری لە بازاری رەش دەکەن بۆ ئەڵماس و زێڕی ئەفریقی. پەرگیرە موسڵمانەکان بەشێوەیەکی رۆتینی پەنا بۆ کاری قاچاخچێتی، خەڵك رفاندن، حیلەو حەواڵە بۆ پارەپەیداکردن و جێبەجێکردنی ئامانجە سیاسییەکانیان دەبەن. لە خوارووی ئەمریکا، سەرکارەکانی حزبوڵڵا خزاونەتە ناو چالاکیی بەرفرەی تاوانکاری، دادۆشینی کۆمیونیتەی خۆجێی عەرەب و فرۆفێڵی هێنان و بردنی خەیاڵی[64].

پەیدابوونی ماس میدیای نوێ:

رادیکالیزمی ئیسلامی بەتاوبووەو تورەیی پەرەپێ دەدا بەهۆی هاتنەئارای میدیای سەتەلایتی ناوچەیی کە نابەرپرسیارانەو جەربێنانەو بە باشی خۆی نیشانداوە، تۆڕی جەزیرەیە کە بنکەکەی لە قەتەرەو خەتی سیاسی ئیخوانولموسلمین رەنگ پێ دەداتەوە. ئەم میدیا نوێیە، نموونەی بڵاوکردنەوەی هەواڵە لە رۆژهەڵاتی ناوەراستدا کە قۆرخی زانیاری شکاندووە کە لایەن میدیای کۆنترۆڵکراوی دەوڵەتەوە پاوان کرابوو. (جاران، راپۆرتەکانی هەواڵ لە رۆژهەڵاتی ناوەراستدا بریتی بوون لە وێنەی ڤیدیۆیی کاربەدەستان کە تۆقەیان لەگەڵ میوانان دەکرد) لە ساڵی 1990دا، بۆ نموونە، میدیای سعودی بە گوێگران و بینەرانی خۆی نەگوت کە عیراق پەلاماری کوێتی داوە تا چەند رۆژێك دوای ئەم هێرشە، کاتێکیان بە حکوومەت دا تا خەتی رەسمی دابینێ) ئەمە بەو مانایە نییە کە بڵێین میدیای نوێ شتێکی زۆری بۆ بڵاوبوونەوەی کولتووری لێ بووردەیی کردووە. ئەم میدیایانە چیرۆکی ئەنتی ئەمریکایی بڵاودەکەنەوە، ئەنتی

رۆژئاوایی، ناوەڕۆك ئەنتی سامی (لێرە مەبەست جولەکەیە). پرۆپاگەندەکانی قاعیدە پەخش دەکەنەوە و هەندێ جار پەلاماری شانشینەکانی سعودی و ئەردەن دەدەن (وێرای زەمانی زبری ئۆپۆزیسۆنگەریی، قسە لەسەر سیاسەتەکانی قەتەری ناکەن). میدیا ئیستیغلالی ئەو توڕەیی و ستەمە راستەقینەو وەهمییە گەلێرییەی کە هەیە دەکاو قەبەی دەکاتەوە.

بەدرێژایی کات، ئەم کراوەیەی میدیای ناوچەیی لە دوو رێگاوە کاری خۆی دەکا: لە باشترین حاڵەتدا، بەشداری پرۆسەی دیموکراتیزەکردن دەکات لە رێگەی رەخساندنی سەرچاوەیەکی بەدیل بۆ زانیاری لە بەرانبەر میدیای کۆنترۆڵکراوی دەوڵەتدا. پەرەسەندنی ئەم میدیایە، شیان و توانی ئەوەی هەیە کە تواناو بڕست بە ئیختیاری زاتی گەورەتر ببەخشێ بۆ وتووێژی ناوەکی، نیشاندان و دەرخستنی ئایدیای نوێ[65]. لێ مخابن، بەڵگەو دەلیلی کەم هەن کە ئەم کاریگەرییە پۆزەتیڤانەیان هەبێ: لەبری، ئەم میدیا تازەیە، ستیریۆ تایپ و ریوایەتی بە قوربانیبوونی عەرەبی بەهێز دەکا کە لە ئەجێندای رادیکالەکاندا دەور دەگێرن.

رووداوی کارەساتبار

لەودیوی ئەم فاکتەرانەوە، مۆدالیتیتی تایبەت کە ئیسلامی سیاسیی رادیکال وەریانگرتووە ئاکامی ژمارەیەك رووداوی کارەساتبار یان یەکلاکەرەوەیە کە ژینگەی سیاسییان لە جیهانی موسڵمانەتیدا بەشێوەیەکی سەرەکی گۆڕیوە. ئێمە لە خوارەوە لەو رووداوە کارەساتهێنانە دەدوێین:

شۆرشی ئیسلامی ئێران:

شۆرشی ئێرانی نیشانی دا کە فەندەمێنتالیستە ئایینییەکان دەتوانن بە ئاشکرا رژێمێکی بەهێزی عەلمانی بروخێنن- لەوەش گرینگتر کاتێ ئەو رژێمە لە لایەن ئەمریکاشەوە پشتی گیرابێ- لە جێگەیدا دەوڵەتێك دابمەزرێنن کە پێناسەیەکی تەواو ئیسلامی هەبێ. لە رۆژهەڵاتی ناوینی عەرەبدا، کاریگەریی شۆرشی ئێرانی خۆی لە بە ئیسلامیکردنی شەڕو پێکدادانی فەلەستینی و

لبنانییەکان نواندووە. پێش 1979، ئیسلامی سیاسیی رایکال بەشێوەیەکی سەرەکی لەم کێشەو شەڕانەدا جێگەیەکی بۆ خۆی نەکردبۆوە. پاشان سوپای پاسداران بوونی سەربازی خۆی لە لبنان دامەزراند، کە کۆمیونیتەیەکی گەورەی شیعە بنکەیەکی کۆمەڵایەتییان بۆ سەرهەڵدانی حزبوڵلا رەخساند وەکو دەستنێژی سیاسەتی ئێرانی. مەلاکانی ئێران هەروا پێوەندی و رایەڵکەی خۆیان لەگەڵ گروپە فەندەمێنتالیستە خۆجێییەکان دامەزراند لە دەوڵەتانی کەنداوی فارس. باکووری ئەفریقیا، خوارووی رۆژهەڵاتی ئاسیا.

شەڕی ئەفغانی:

لەسەرانسەری جیهانی موسڵمانەتیدا، میلیتانت بۆ شەڕی سۆڤیەتییەکان لە ئەفغانستان چوون. لەکاتێکدا شەڕڤانە ئەفغانییەکان، بەگشتی خۆیان بە موسڵمان دەزانن، ئەوان بەشێوەیەکی سەرەکی خەباتی خۆیان بەشەڕی رزگاری نیشتمانی ناو دەبەن. لەسەرەتادا رادیکاڵە ئوسوڵییەکان لەناو بزووتنەوەی موجاهیدینی ئەفغانیدا باڵادەست نەبوون. بەهەرحاڵ کۆمەکی زۆرو زەوندی سعودی بەشێوەیەکی نا یەکسان، لە کەناڵی رێکخراوی ئیستخباراتی پاکستانییەوە بە گروپە فەندەمێنتالیستە رادیکالەکانی وەك حزبی ئیسلامی گەلبەدین حیکمەتیار دەکرا. تەجنیدکردن لە حوجرەو مەدرەسان لە پاکستان دەستی پێکرد و دواتر دەرچووانی ئەو مەدرەسانە بوونە بڕبڕەی پشتی تالیبان و رێکخراوی تیرۆریستی کشمیری.

لەکن موجاهیدە بیانییەکان، شەڕی ئەفغانی سادەو رەوان جیهادێکی بێگەرد بوو، لۆجیکانە لە شەرگەکانی تری وەك کشمیر، چیچان، مانداناو، بۆسنیا بەرێوەدەچوو. ئوسامە بن لادن لەگەڵ وتاربێژی رادیکاڵی فەلەستینی عەبدوڵلا عەززام بەیەکەوە، (مكتب الخدمات)یان دامەزراند، لەو رێگەیەوە خۆبەخشە موجاهیدە بیانییەکانیان تەجنیدو کۆنترۆڵکرد. عەززام، ئەمیر یان رابەری رێکخراوەکە، دوای جیابوونەوەی لە بن لادن، بە خۆی و دوو کوڕی بە هۆی

تەقینەوەی بۆمبێك لە نۆڤامبەری ساڵی 1989دا کوژرا. بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ، عەزام ویستویە جیهاد لە ئەفغانستان ببا بۆ یارمەتیدانی موسڵمانە چەوساوەکان لەسەرانسەری دنیادا، بەتایبەتی، کشمیر و چیچان و بۆسنیا کەچی بن لادن ویستویە تیشکۆی هێرش بخاتە سەر ئەمریکاو لەبەینبردنی رژێمە عەرەبییەکانی سەر بەرۆژئاوا[66].

لیستی ئەو "ئەفغانییانە"ی شارەزای ناو شەڕی ئەفغانی، کە رۆڵێکی سەرەکییان لە بزووتنەوەی ئیسلامیی رادیکاڵانەی چەکداری و کاری تیرۆریستیدا گێڕا لە سەرانسەری جیهاندا، لیستێکی فراوانە. زۆر لەو عەرەبە ئەفغانییانە رۆڵێکی بنچینەییان گێڕا لە یاخیگەری ئیسلامیی جەزایری، لە شاڵاوی تیرۆریستی ئیسلامی لە میسر لە سەرەتای نۆهەتەکاندا، لە بۆسنیا، چیچان، کشمیرو خوارووی رۆژهەڵاتی ئاسیا. شەڕی ئەفغانی نەك هەر تەنیا وەك زەوینەی راهێنان وابوو بۆ رادیکاڵ و تیرۆریستە ئیسلامییەکانی ئەمڕۆ بەڵکە پێڤاژۆیەك بوو بۆ خولقانی تۆڕی بان نەتەوەیی کە خزمەتی کرد وەك کەناڵێك بۆ ئۆپەراسیۆنەکانی قاعیدە.

شەڕی یەکەمی کەنداو:

شەڕی کەنداو ئەو درزەی لەنێوان سعودییەکان و هاوپەیمانەکانیدا هەبوو لە جیهانی موسڵمانەتیدا فرەترکرد، بە عولەماکانیشەوە کە لەلایەکەوە زۆر ژیرو بێ وچان قسەی خۆیان دەکەن و لە سەرێکی تریشەوە لە هەموان پتر توێژێکی ئیسلامی سەرەڕۆن. لە گۆشەنیگای رادیکاڵەکانەوە، سعودیە سازشی لەسەر شەرعیەتی ئایینی خۆی کردووە بە رێگەدان بەکافران کە بێنە ناو پاشانشینییەکەیەوە. راوەستانی سعودیە لەتەك رۆژئاوادا لەشەڕ دژی دەوڵەتێکی موسڵمان (با دەوڵەتێکی عەلمانی وەکو رژێمی عیراق و تۆمارە سەرکوتکەرەکەی هیچ پێوەندیشی بە ئیسلامەتییەوە نەبێ) پرۆژەیەکی ئیسلامی ئەلتەرناتیڤی دژی بنەماڵەی پاشایەتیی سعودی هێنایە ئارا (Kepel, 2002). تازە-

وەهابییەکان، هەروەکو بەرهەڵستکاری سعودی و شرۆڤەوانی سیاسی عەلی ئەلئەحمەد ئاماژەیان بۆ دەکا[67]، چوونە پاڵ ئیخوانولموسلمین و عەرەبە کۆچبەرەکان و ئایدیۆلۆجیای ئەوانیان پەسندکرد. ئەوان دەستیان کرد بە قسە دژی بوونی هێزی ئەمریکایی لەسەر خاکی سعودییە و دژی بروا و متمانە بوون بە دامەزراوەی ئایینی کلاسیکی چونکە ئەوانە دەیانگوت بوونی ئەو هێزانە بۆ رزگارکردنی کوێت لەسەر خاکی سعودیە رێگەی پێ دراوە رەوایە. یەکێ لەو تەوژمانەی تازە-وەهابی، لە فەتوای پێشووی پیاوە ئایینییەکانی وەهابی کۆڵییەوە سەبارەت بەو هەلومەرجانەی رێگەدەدەن بە یاخیبوون و هەڵگەرانەوە لە حوکمڕانێکی موسڵمان و گەیشتە ئەو ئەنجامە کە حکوومەتی سعودیە حکوومەتیکی کافرە و پیاوە ئایینییەکانی دامەزراوەی رەسمی حکوومەت، لە دین وەرگەڕاون.

رووداوی کارەساتباری ناوچەیی تایبەت:

هەندێ رووداو بۆ هەندێ ناوچە لە جیهانی موسڵمانەتی کارەساتبارو بۆ هەندێك ناوچەی تریش نا. بۆ نموونە، لە جیهانی عەرەبدا، شەڕی 6 رۆژەی 1967، تا رادەیەکی زۆر حکوومەتە عەلمانییەکانی لەبەرچاوان خست و دەنگی بزووتنەوە ئیسلامییەکانی نێرکرد کە هاوشانی کێشەی بەردەوامی نێوان ئیسرائیلی و فەلەستینییان، ئەمڕۆ ئەمریکایان تەنگاو کردووە. لە خوارووی ئاسیا، کە ماڵ و لانەی 3/1ی موسڵمانانی دنیایە، ئەو ریزبەندییە بەکۆمەڵەی لەسایەی حوکمڕانیی بەریتانیدا روویداوە و پارچە-پارچە بوونی بەرودوای ئەو کیشوەرە، بوونە هۆی سەرهەڵدانی بزووتنەوەی ئیسلامیی رادیکاڵ، لەکاتێکدا چرکەساتە کارەساتهێنەکانی تر، وەك لەبەریەکهەڵوەشانەوەی پاکستان لە ساڵی 1971، تێکدانی مزگەوتی ئایوزا، ساڵی 1992 لە لایەن نەتەوەپەرستە هندۆکەکانەوە، بەنزینیان بەسەر سیاسەتگەلی توندڕۆی بنەما ئایینی داکرد. لە خوارووی رۆژهەڵاتی ئاسیا، قەیرانی ئابووری لە کۆتایی نۆهەتەکاندا،

هەرەسهێنانی رژێمی سۆهارتۆ لە ئەندەنووسیا، لا تەریکی کەمینەی موسڵمان لە فیلیپین و تایلاند، هۆکارە بزوێنە سیاسییەکان لە مالیزیا هەندێك کەسیان خستۆتە سەر ئەو بارە کە سیاسەتگەلی ئایینی وەك دەستاوێژێکی دەسەڵات ببینن. لە ئاسیای ناوەڕاستدا، دوای ماوەیەکی درێژی بێ دەنگی لەسایەی سۆڤیەتدا، بزووتنەوە ئایینییەکان لە هەندێ کۆماری ئاسیای ناوەڕاستدا زۆر بە کەف و کوڵ بوون لە کاتێکدا ئەو دەوڵەتانە تێدەکۆشان بۆ دیاریکردنی پێناسەی خۆیان لە دوای سەردەمی سۆڤیەتدا و بۆ دیاریکردنی پێوەندی خۆیان بە رووسیاو هەندێکی تریشیان بەدوای نفووز پەیداکردن لە ناوچەکەدا دەگەڕان[68].

کاریگەرییەکانی کێشەی فەلەستین و کشمیر:

کێشەی ئیسرائیل- فەلەستینییان رووداوێکی کارەساتهێن نییە بەڵکە هەلومەرجێکی بەقووڵداچووە کە رەنگرێژی خیتابی سیاسی بۆ ماوەی نیو سەدە زێتر لە رۆژهەڵاتی ناویندا کردووە. گریمان، بۆتە کۆسپ لەبەردەم پێگەیشتنی سیاسیی لە جیهانی عەرەب لە رێگەی بەگەڕنەخستنی سەرچاوە دەگمەنە ماددی، سیاسی و دەروونییەکان بۆ لەبارییەکنان و چارەکردنی گرفت و ئاریشەکانی ناوخۆ. تێکشکانە یەك دوای یەکەکانی عارەبان لە شەڕ لەگەڵ ئیسرائیلییاندا، هەندەی تر رژێمەکانی عەرەبیان لەبەرچاوان خست و لە سەرهەڵدانی بزووتنەوە ئیسلامییە ئوسوڵییەکاندا.

دیارە جێی پرسیار نییە کە کێشەی فەلەستینی- ئیسرائیلی بۆ زۆر لە موسڵمانان پرسێکی دەمارئاسایە. بەهەرحاڵ ماناو ناوەڕۆکی پرسی فەلەستینی سەبارەت سیاسەت پشت بەو مەوداو ئاقارە دەبەستێ کە تا چەند تووڕەیی و نارەزایی ئەنتی رۆژئاوایی بەرفەرمانی هۆکارگەلی دەرەکییە، نەمازە سیاسەتی ئەمریکی لە هەمبەر کێشەی فەلەستینی-ئیسرائیلیدا. ئەگەر ئەمە وابێ، چارەسەرکردن یان کەمکردنەوەی ئەو کێشەیە زۆر لەو تووڕەییە کەم دەکاتەوە کە لەبەرانبەر ئەمریکادا دەنوێندرێ. هەڵبەت ئەمەش ئەو پرسیارە دێنێتە گۆڕێ کە

دەبێ ئەو کێشەیە چۆن چارەسەر بکرێ، یان ئەوەتا لە هەلومەرجی ئەمڕۆدا هەرگیز ناتوانرێ چارەسەر بکرێ، چونکە شتێکی کەم هەیە کە ئیرادەی سیاسی هەبێ بۆ ئەو لایەنانە کە زەوینەی هاوبەش ببیننەوە. (مەرجی سەرەکی پێشوەختە ئەوەیە کە دوو لایەنەکە توانایان هەبێ بڕگەکانی رێککەوتننامە جێبەجێ بکەن. لەبەرئەوەی ئێستا دەسەڵاتی فەلەستینی تەنیا هێز نییە لە سەرجەم ناوچەکانی فەلەستیندا، ئەم مەرجە لە تەرەفی فەلەستینی بوونی نییە). بەهەرحاڵ، وەکو یەزید سائیغ ئاماژەی بۆ کردووە، هەنووکە رێچکەی توندوتیژو تێکدەرانەی پێوەندی فەلەستینی- ئیسرائیلی تا رادەیەکی مەزن، ئەرکی دەسکردنەوەی بە پرۆسەی ئاشتی لە ئایندەی بەرچاودا، بە زەحمەت ئێخستووە[69].

لەگەڵ ئەوەشدا، چ نییە کە چەند دیمەنەکە ترسناکە، ئەگەر گرفتەکە بنەمای سیاسی هەبێ، بەلایەنی کەمەوە هەندێ ئومێد هەن کە لە هەندێ قۆناخی ئایندەدا ئاشتبوونەوە بکرێ. ئەگەر، لە سەرێکی ترەوە، سەرچاوەکانی تووڕەیی و نارەزایی عارەبان بەرفەرمانی سیاسەت نەبن، پاشان تەنانەت چارەسەرکردنی کێشەی فەلەستینی — ئیسرائیلیش سەقامگیرییەکی درێژخایەنی لە جیهانی عەرەبیدا لێ ناکەوێتەوە. دەگوترێ، گرفت و ئاریشەی فەلەستینی وەکو "کۆڵەکەی رووناهی" سەیر بکرێ بۆ تووڕەیی کە لەوانەیە لە هۆی ترەوە کەوتبێتەوە، چارەسەرکردن یان سووککردنی ئەو گرفتە، گرژی و ناخۆشی بۆ ماوەیەکی کورت کەم دەکاتەوە، بە نەهێشتنی یەکێ لە سەرچاوە سەرەکییەکانی ئەو تووڕەییە.

تا ئەو رادەیەی کە پرسی فەلەستینی خزمەتی کردووە وەك میکانیزمێك لە هەندێ وڵاتی عەرەبیدا بۆ لادانی سەرنج لەسەر هەلومەرجی ناوخۆ بۆ دەرەوە، دەکرێ بڵێین کشمیر شتێکی لەو بابەتەی بۆ پاکستان کردووە، پرسی کشمیر وێڕای ئیسلام، هۆکارێکی ناوەندیی یەکخستنە بۆ پاکستان، حکوومەتە یەك لە دوای یەکەکانی پاکستان شەڕێکی بە وەکالەتیان لەوێ کردووە،کە تا رادەیەکی زۆر سەرجەم مەبەستەکانی تری دەوڵەتی پاکستانیان خستۆتە بەر فەرمانی ئەم کێشەیە. ئەم داینامیکە بە شێوەیەکی دراماتیکی پەیکەری سیاسەتگەلی

ناوخۆی پاکستانیان گۆڕیوە لە ڕێگەی بەهێزکردنی بزووتنەوە سەرەڕۆیەکان و دەسکەلاکانیان لە هێزەکانی ئاسایشی پاکستانیدا.

کاریگەریی 11ی سپتێمبەر و شەڕی دژ بە تیرۆریزم

پەلامارە تیرۆریستییەکانی 11ی سپتێمبەر، کارەساتێکی خویا بوون بەپێی تێگەیشتنی ئەمریکا بۆ تەناهی خۆی و پێوەندییەکانی لەگەڵ جیهانی موسڵمانەتیدا. هەروا ئەو پەلامارانە تێگەیشتنیان لە هەڕەشە لەناو ئەمریکادا گۆڕی. پرسگەلێك کە پێش 11ی سپتێمبەر لە ئەمریکا قەبە دەکرانەوە لە پێوەندی دوولایەنەی ئەمریکا بە وڵاتگەلێك لە بازنەی ئیسلامی لە مەغریبەوە بگرە تا میندناناو گرنگیان کەم بووەوە، هاریکاری لەشەڕی دژ بە تیرۆریزم لە (بەرژەوەندی و کاروباری ئەمریکا) خویا بووە.

لێ ئایا 11ی سپتێمبەر گۆڕانکارییەکی شایان باسی لە هەڵویستی موسڵمانان لێ کەوتەوە؟ دیدی هاوبەش لەنێو وتوێژکارانی ئێمەدا ئەوەیە، کە 11ی سپتێمبەر سەردەمێکی نوێی بەدوای خۆیدا هێنا لە ئەمریکاو ئەوروپادا، بەڵام لە جیهانی موسڵمانەتیدا نا. وەك وتوێژکارێکی میسری پێی گوتین، 11ی سپتێمبەر پێشهاتێکی ئەمریکایی بوو، ئاکامەکانی ئەمریکا بەسەر موسڵمانان داشکایەوە. زۆربەی موسڵمانان بەو مردن و کاولکارییەی 11ی سپتێمبەر هەراسان و پەشۆکان- لێ زۆر کەس بەتایبەتی لە جیهانی عەرەبیدا- دڵیان ئاوی خواردەوە کە لوتی ئەمریکا لە خوێن وەردراو ئەمریکا ئەو ئێش و ئازارو ژانەی چەشت کە بڕوایان وابوو دەرهەق بە موسڵمانان دەیکرد[70]. هەرچەند ریسواو تاوانبارکردنی پەلامارەکە کرا، لێ بەمەرج و کۆت بوو. کاردانەوەی گشتیی عەرەبی لەبەرانبەر هێرش و پەلامارەکاندا، هەندێ تێکەڵەی لەمانەی خوارەوەی تێدابوو:

- هەق لێکرانەوە (تۆڵەلێکرانەوە): ئەمریکا تامی ئەو تاڵاوەی چەشت کە چەندین ساڵە بەگەرووی جیهانی عەرەبی (وڵاتە هەژارو نەدارەکانی دنیا)ی دادەکا.

- ریسواکردنی ئەو پەلامارانەو لە قەڵەمدانی بە کاری تاوانکارانەو نا ئیسلامییانە، لێ ئاکامێکی سروشتی سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکاش بووە، کە دەبێ بەشێوەیەکی سەرەکی لۆمەو ئۆباڵی ئەو ئاکامە بخاتە ئەستۆی خۆی.
- بڵاوکردنەوەی تیوریگەلی پیلانگێری کە جەختیان لەوە دەکردەوە کە ئەوە کاری سەرەڕۆیە ناوخۆییەکانی ئەمریکا، حکوومەتی ئەمریکا، دەزگای هەواڵگری ئیسرائل (مۆساد)یە.
- ڕەتکردنەوەی ئەو پروپاگندەو ئیدعایانەی کە گوایا پەلاماردەران عەرەب یان موسڵمان بوون، بەو پاساوەی کە مرۆی موسڵمان کاری کۆمەڵکوژی یان کاری تیرۆریستی ناکاو ئەو پەلامارە هەندە ئاڵۆزە بەتەنیا بەوان جێبەجێ ناکرێ.

لەگەڵ ئەوەی کە پێشهاتی 11ی سپتێمبەر وەك رووداوێکی کارەساتهێن لە جیهانی موسڵمانەتی چاوی لێ نەکرا، بەڵام ئەو شەڕەی دوای 11ی سپتێمبەر دژی تیرۆریزم بەرپاکرا، وا چاوی لێکرا. دوای 11ی سپتێمبەر، بەتایبەتی ئۆپەراسیۆنی جێگیرکردنی ئازادی و ئۆپەراسیۆنە بەرفراوانە جیهانییەکانی ئەمریکا دژی تیرۆریزم، کە ستراتیجی دووبارە پشتگرتنی هێنایە گۆڕێ، کە ژمارەیەك وڵات لە جیهانی موسڵمانەتی لەتەك ئەمریکادا وەستان لە شەڕی جیهانیی دژ بە تیرۆریزم، یان دەست و برد هاریکاری دژە- تیرۆریستیان فراوانکرد. گۆڕانی هەرە دراماتیك لە پاکستان روویدا، کاتێ سەرۆك پەرویز موشەرەف خۆی وەك پشتەوانێك دژی سەرەڕۆیە ئیسلامییەکان نیشانداو، دەزگای ئیستخباراتی ناوەخۆش کەوتە دژایەتی کردنی سەرەڕۆیان. ئەمریکا پێوەندی سەربازیی نزیکی لەگەڵ ئۆزبەکستان و دەوڵەتانی دی ئاسیای ناوەراستدا دامەزراند کە پەرەسەندنێکی بیرلێ نەکراوە بوو پێش 11ی سپتێمبەر. لە خوارووی رۆژهەڵاتی ئاسیادا، کە هەندێ وەك "بەرەی دووەمی شەڕ دژی تیرۆریزم" ئاماژەی بۆ دەکەن، ئەمریکا هەندێ کۆت و بەندی لەسەر یارمەتی سەربازی بۆ ئەندەنووسیا هەڵگرت و لەگەڵ فیلیپین تێهەڵچۆوەو، کۆمەکی سەربازی تا رادەیەك زۆری کردو هێزەکانی ئەمریکای بەکارهێنا بۆ مەشق پێکردنی هێزەکانی فلیپین لەسەر ئۆپەراسیۆنی دژە تیرۆریستی.

شـەڕی جیهـانی دژە تیرۆریـزم کاریگـەری لەسـەر سیاسـەتگەلی نـاوخۆی ژمارەیەك ولآت هەبووە لە جیهانی موسڵمانەتی. دابەشبەندی نێـوان موسـڵمانە میانڕۆ و رادیکاڵەکانی قوڵتر کردەوە و مەترسیی تازەی سیاسـی و پەرەسـەندنی هەم بۆ حکوومەت و هەم بـۆ کاراکتـەرە سیاسـییەکان بەرهـەمهێناوە. هەنـدێ حکوومـەت، هـەروەکو لەسـەرەوە دیـاردی بـۆ کـرا، شـەڕی جیهـانی دژ بـە تیرۆریزمیان وا دی: وەك دەرفەتێك بۆ تەفروتوناکردنی ئۆپۆزیسۆنی ئیسلامی. لە مالیزیا، حکوومەت ئەوەی هێنایە گۆڕێ کە رایەڵکەو پێوەندی لـەنێوان هەنـدێ ئەندامی گروپگەلی نهێنی تیرۆریست لە 2001 و حزبێکی سەرەکی ئۆپۆزیسیۆنی ئیسلامی، واتە حزبی ئیسلامی پان مالای دا هەیە[71]. مەترسییەك کـە هەنـدێ سیاسەتوان و لایەنگرانی مافی مرۆڤ قامکیان بـۆ راکێـشا، ئەوەیـە هەنـدێ لـە حکوومەتان بۆ سڕینەوەی هێڵی نێوان گروپ و کۆڕی توندوتیژ و ناتوندوتیـژ، بـۆ سـەندنەوەی شـەرعیەت لـە کـۆڕو کۆمەڵـەی ئاشـتیخوازی ئۆپۆزیـسیۆن و پاساودانەوەی پێشێلکردنەکانی مافی مرۆڤ، لە هەوڵدان[72].

هەروا شەری جیهانی دژە تیرۆریزم هەندێ توێژی موسڵمانانیشی رادیکـاڵیزە کرد، یان میلیشیای ئیسلامی چالاکترکرد. لـە سعودیەی عـەرەبی، ژمارەیـەك عولەمای ئایینی ناڕازی بـوون لـە پـشتەوانی سعودیە بـۆ کـردەوەی سـەربازی ئەمریکا لە ئەفغانستان. شێخ حەمود ئەلشوعەیبی و شێخ عەبدوڵلا بـن جـبران فەتوایان دا کە نەك هەر پاساویان بۆ پەلاماردانی سەنتەری بازرگـانیی جیهـانی هێنایەوە، بەڵکە ئەو موسڵمانانەی کە هاریکاری ئـەمریکایان کـردووە وەك لـە ئایین وەرگەڕاو شەرمەزارکرد، ئەمەش بنەماڵەی پاشایەتی سـعودیەی دەگرتـەوە (Algar, 2002). لـە ئەندەنووسـیا رێکخـراوە ئیـسلامییە سـەرەکییەکان پەلامارەکەی 11ی سپتێمبەریان شەرمەزارکرد، لێ دژی ئۆپەراسـیۆنی ئـەمریکا بوون لە ئەفغانستان. رکابەرە موسڵمانەکانی سەرۆکە عەلمانییەکەی ئەندەنووسـیا مێگاواتی سۆکارنۆپۆرتی هەولێاندا ئەوە بقۆزنـەوە بـۆ خۆیـان کـە پـشتەوانییە بەئاشکراکەی ئەو لە ئەمریکا و لە شەڕی جیهانی دژە تیرۆریـزم ئۆبـاڵی ئـەوەی بخەنە ئەستۆ کە ئەوە شەڕە دژی ئیسلام.

پرسی سەرەکی کە لە تاقیکردنەوەی شەڕی جیهـانی دژە تیرۆریـزم وەدەسـت هاتووە ئەوەیە کە چۆن دەکرێ لەنێوان ئامانجـەکانی تـەفروتوناکردنی تیرۆریزمـی ئیسلامی و بەهێزکردنی حکوومەتگەلی دۆست و هێزە میانڕۆیەکان لـە جیهـانی موسڵمانەتیدا، گونجاندن بکرێ. موسڵمانە میانڕۆیەکان هاوپەیمانی هەرە بـەکاری ئەمریکاو بەهایەکانی ئـەمریکا و دیموکراسـی و پلـورالیزمن دژی هەڕەشـەکانی ئیسلامی رادیکاڵ. ئیدی، پرسیار ئەوەیە، چۆن ئەمریکا شەراکەتێك دروست بکا لەگـەڵ موسـڵمانە میانڕەوەکانـدا بـۆ بەرەوپێـشبردنی بەهاگـەلی دیمـوکراتی و پلورالیستی و کەمکردنەوەی حەساسیەتی حکوومەتگەلی میانڕەو.

نێوەڕۆك و ماناکانی شەڕ لە عێراقدا

شەڕ لە عیراق، لەگەڵ داگیرکردنی ئەو ولآتە لە لایەن هێزە هاوپەیمانەکانـەوە تا دامەزراندنی حکوومەتێکی عیراقی رووداوێکی هەرەگرنگ بـوو لـە پێوەنـدی ئەمریکا بە ولآتانی رۆژهەلآتی گەورەی ناوەراست لە نیو سـەدەدا. بـۆ یەکـەمین جار دوای کشانەوەی هێزە کۆلۆنیالییەکانی ئـەوروپا لـە رۆژهـەلآتی ناوەراسـت، ولآتێکی رۆژئاوایی بەرپرسیارەتی حـوکمرانی لـە ولآتێکـی موسڵمانـشین زەوت بکا. لێرە مەحەکەکان، زۆر بەرزن.

کاریگەریی شەڕ لە عیراق دەکرێ بۆ سێ ئاست هەڵبسەنگێندرێ:

1- کاریگەرییەکانی بۆ سەر پەرەسەندنی ئایندەی عیراق.

2- کاریگەرییەکانی بۆ سەر رۆژهەلآتی ناوەراستی گەورە.

3- کاریگەرییەکانی بۆ سەر جیهانی موسڵمانەتی.

ئایندەی عێراق:

لـەنێو عێراقـدا، سـەرهەڵدانی "مقاومـە"یـەکی بـەربلاوی چـەکداری دژی هێزەکانی هاوپەیمانان و حکومەتی کاتیی عێراق و وەلآمی هاوپـەیمانان، کـوژراو و برینـــداری زۆری مـــەدەنی و کاولکـــاری ژێرخـــانی ئـــابووری، دواکـــەوتنی ئاوەدانکردنەوەو پێشکەشکردنی خزمەتگوزارییە بنەڕەتییەکانی، لێکەوتەوە. ئەم

ئەنجامانە ئەنتی ئەمریکاییان لێکەوتەوەو بوونە هۆی ئەوەی وەدیهاتنی مەبەست و ئامانجە درێژخایەنەکانی ئەمریکا سەختترو پڕ کێشەتر بن.

بەهەرحاڵ، ئەگەر ئێمە بمانەوێ شوێن پێی سەمت و رەنگ و رووی ئایدیۆلۆجی هەڵبگرین لەم راپۆرتەدا، دەگەینە ئەو دەرەنجامەی کە ئەو زەبروزەنگە بەربڵاوە چەندین فاکتەری سەرەکی لەپشتەوەیە:

فاکتەرێکیان ئەوەیە کە زۆرینەی دانیشتوان، لەباری سیاسییەوە میانڕۆن. بەپێی راپرسییەك کە لە چوار پارێزگادا لە 23ی ئابی 2003دا کراوە، تەنیا 33%ی وەڵامدەرەوەکان، حکوومەتێکی ئیسلامییان گەرەك بووە، 60%ەکەی تریان دژ بوون. شیعەکان دژی دامەزرانی حکوومەتێکی ئیسلامین بە رێژەی 66 لە بەرانبەر 27دا. شیمانەی ژیانەوەی بەعس، خەڵکی کەمتر لەگەڵدایە. 74% لە وەڵامدەرەوان بڕوایان وایە سەرکردەکانی بەعس کە تاوانیان لە رابردوودا کردووە، دەبێ سزا بدرێن[73]. هەڵوێستی میانڕۆیانە لەناو زۆرینەی شیعەدا، خۆی لەو پشتەوانییە کەمەی یاخیبوونی موقتەدا سەدردا دەبینێتەوە. سەرکردە ئایینییە شیعە هەرە بەدەسەڵاتەکان، پشتەوانی خۆیان بۆ پرۆسەی گواستنەوەی سیاسی بە هەماهەنگی ئەمریکاو یوئێن، دەربڕیوە. ئاخوندی هەرە باڵای ئایینی، ئایەتوڵڵا سیستانی، تیرۆریزم-ی ریسواکرد، تەبای سەرکردە ئایینییە سوننەکان.

کەواتە، ئاریشەکە، پشتەوانی گەلێری سەرەڕۆیان نییە، بەڵکە توخم و دەست و پێوەندە رادیکاڵەکان دەیانەوێ ئەو بۆشاییەی دەسەڵات پڕ بکەنەوە کە بەهۆی کز و لاوازیی دەوڵەت و دامەزراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی پەیدابووە. هەنووکە، تەنیا رێکخراوگەلی بەمانا ئەوانەن کە بنەمای ئیتنییان هەیە (بەشێوەیەکی سەرەکی کوردی)، مزگەوت (لێ مەرج نییە رادیکاڵ بن)، یان ئەوانەی کە پێوەندییان بە ئەکتەری دەرەکییەوە هەیە وەك ئێران یان حزبوڵڵای لبنان. دەشێ هەوڵ و تەقەلای رادیکاڵانە بۆ پڕکردنەوەی بۆشایی دەسەڵات بەئاشکرا بێ وەك رابوونی ئەلسەدر، یان بەنهێنی و شاراوە بێ وەك کۆڕوکۆمەڵی خۆجێی بەپشتەوانی دەزگا سیخوڕییە دەرەکییەکان.

لە مەودای کورتدا، هەڵبەت هەڕەشەی سەرەکی، زنجیرە هێرش و پەلاماری رێکخراو کە رووی لە زیادبوونە، بەلایەنی کەمەوە لە سێ کەرت و قۆڵەوە دێ: شوێنکەوتووانی سەدام، ئەو ناسیۆنالیستانەی دژی داگیرکردنی وڵاتن لەلایەن هێزەکانی بیانییەوە، ئیسلامییەکان بە تیرۆریست و جەنگاوەرە بیانییەکانیشەوە. وێرای کە زۆربەی کارە سەرسوڕهێنەکانی تیرۆر لە لایەن موجاهیدە بیانییەکانەوە ئەنجام دەدرێن، بەتایبەت لەلایەن ئەوانەوە کە سەر بە تۆڕەکانی زەرقاوی-ین، لێ بەعسییەکان چەقی قورسایی بەرەنگاربوونەوە پێکدێنن. حزبی بەعس وەکو دامەزراوەیەك و سەرکردایەتییەکەی جارانی، لەباری سیاسییەوە توانای خۆگۆڕین و ریفۆرمیان نییە، لێ ئەگەری ئەوەش هەیە رێزو فایلی خۆیان وا رێکبخەنەوە وەك بەشداریکاری ئاسایی پرۆسەی سیاسی. ئەمە سیناریۆیەکی هەرە باشە، لێ تا ساتەوەختی ئەم نووسینە وێناچێ ئەمە روویدا. هەروا تەوژمە سەرەکییەکانی سوننە زۆر دوورەپەرێز کەوتوون، یان ترسیان لە هاریکاریکردنە لە بنیاتنانەوەی عێراقی نوێ دا.

بەگوێرەی پێکهاتەی گروپە بەرژەوەندخوازەکان و دابەشبوونی هێزە سیاسییەکان لە عێراقدا لەساتەوەختی گواستنەوەی دەسەڵات لە لایەن دەسەڵاتەکانی هاوپەیمانانەوە بۆ حکوومەتی کاتیی عێراق، ئاکامی هەرە لەپێش لە مەودای مامناوەندا — لە پێنجساڵی داهاتوودا- برێتی دەبێ لە رێوشوێنەکانی دەسەڵات- دابەشکردن لەنێوان کۆڕو کۆمەڵە سەرەکییە ئایینی و ئیتنییەکاندا. لەم ماوەیەدا، هیچ گروپێك وێناچێ هەندە بەهێز ببێ یان یەکگرتووبێ بشێت و بکارێت باڵ بەسەر ئەوانی دیکەدا بکێشێت. سیناریۆیەك کە واقیعی نەبێت، گەڕانەوەی حوکمڕانیی ملهوڕانەی سوننەیە. میراتی درێژخایەنی شەڕ لە عێراق و لابردنی حکوومەتی سەدام برێتییە لە تێکوپێکدانی بنیادی دەسەڵاتی سوننە کە لە سەردەمی عوسمانلییەکانەوە لە عێراق جێگەی خۆی گرتووە.

ئەمەش چوار سیناریۆی لێ دەکەوێتەوە:

1- **دیموکراسی بە خەسڵەتی عێراقییانەوە:** مۆدێلی دیموکراتی پێویستی بە بوونی حزبگەلی سیاسیی رکابەر و هەڵبژاردنی ئازادانەی رێکوپێك و ماقوڵ

هەیە، هەروا دەبێ چاوەڕوانی ئەوەش بکرێ پرۆسەی سیاسی کە سەرهەڵدەدا ڕەگ و ریشەی لەناو ئینتمای کەسایەتی، خێڵەکی و ئیتنی بدۆزرێتەوە- وەکو ئێستا لە ناوچە کوردنشینەکاندا وایە لە باکووری عێراق. ئەم مۆدێلەی دیموکراسی وێدەچێ سەرکەوتوو بێ ئەگەر ڕێگە بۆ حوکمڕانییەك بکاتەوە کە نوێنەرایەتییەکی بەرفرەی تێدا بکرێ و توخمەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی سەرهەڵبدەن کە بلۆکی بینای دیموکراسیەتێکی پاك و بێگەردن. سەرباری ئەوەی عێراق تەجرەبەیەکی لەگەڵ دیموکراسیدا نییە، دەکرێ بڵێین ئەم ئەنجامە واقیعییە، لەو ڕووەوە کە پرۆسەی دیموکراتی دەشێ وەك میکانیزمی کۆکردنەوەو هاوسەنگراگرتنی بەرژەوەندەکانی کۆمیونیتە ناتەباکانی ناو عێراق بەکاربێت. دەستووری کاتی عیراق، کە لە 8ی ئاداری 2004دا مۆرکراوە، وەکو قانوونی بنەڕەتی داڕێژراوە، دەکرێ وەك پردێك بێت بۆ حکوومەتێکی هەڵبژێردراو، نموونەیەکی پۆزەتیڤە بۆ توانای کۆڕو کۆمەڵە ناتەبایە ئایینی و ئیتنییەکانی عێراق کە سازش و سەودا بکەن وەکو پێویستییەك بۆ بەگەرخستنی دیموکراسی.

2- **لبنانی پێش شەڕی ناوخۆ:** ئەمە حکوومەتێکی هەندە دیموکرات یان نوێنەرەوە نابێ وەکو فۆرمۆلەیەك بۆ دابەشکردنی دەسەڵاتی سیاسی و سوودەکان لەنێوان کۆمەڵە جیا-جیاکاندا. ئاریشەی ئەم سیستەمە نەبوونی نەرم و نیانی و باڵقولێیە. لە نموونەی لبناندا، سیستەمەکە لە دابینکردنی ئاشتیی دەستەجەمعی و سەقامگیریی سیاسی و نەشونمای ئابووری سەرکەوتوو بوو تا ئەو دەمەی بنەمای دیمۆگرافیی سیستەمەکە، بلانسی خۆی لەدەست نەدابوو. لە لبنان، ناهاوسەنگی لەنێوان دابەشکردنی دەسەڵاتی سیاسی و فاکتەرگەلی دیمۆگرافی و ژینگەی نالەباری نێودەوڵەتی بوونە هۆی داڕووخانی سیستەمەکەو شەڕی ئەهلیی لە لبناندا.

3- **لبنانی دوای شەڕی ناوەخۆ:** کۆمەڵەکان بەهۆی فۆرمۆلەیەکەوە بەتوندی لێکهەڵبڕاون، لێ لەناو چوارچێوەی ڤالای تاکە دەوڵەتێکدا. ئەم سیناریۆیە

بگرە بەناچاری ناوبژیوانی بیانی تێکەوتووە لە دەوڵەتێکی لەبەریەکهەڵوەشاوەدا، چ وەکو بەرەنجامی فاکتەرێکی "پاڵپێوەنان"- یاریکەرە بیانییەکان وەدوای فرەوانکردنی نفووزی خۆیان لەنێو وڵاتدا کەوتوون، چ وەکو فاکتەری "ڕاکێشان"- لاباڵەکانی ناوەخۆ بۆ بەهێزکردنی جێ پێی خۆیان بەدوای پشتەوانی بیانیدا دەگەڕێن. لە عیراقێکی بە لبنانیکراودا، ئێران دەیەوێ ڕۆڵێکی باڵادەست لە باشووری شیعەنشیندا بگێرێ، سوریا لە ڕۆژئاوا و تورکیا و ئێران دەیانەوێ بەرژەوەندییەکانیان لە باکووری کوردنشیندا بپارێزن.

4- **لەبەریەکهەڵوەشان:** کۆمەڵەیەکیان، بە زۆری کورد، چاویان لە دەوڵەتی سەربەخۆیە. ئەم بەرەنجامە توندوتیژییەکی گەورەی لەسەر کۆنترۆڵکردنی سەرچاوەکانی داهات لە ناوچە تێکەڵنشینەکاندا، وەدوا دێ. کورد و عەرەب و تورکمان بۆ کۆنترۆڵکردنی شاری کەرکوك و چاڵە نەوتەکانی ڕکابەرایەتی یەکتر دەکەن. لەبەر یەکهەڵوەشانی عێراق، بەلایەنی کەمەوە سێ دەوڵەتی نابودو پەڕپوت و ناتەبا لەسەر سنووری نێوانیان، لێ دێتەئارا کە مایەی خۆتێکردنی وڵاتە دراوسێیەکانی لێ دەکەوێتەوە.

بەئەگەرێکی زۆرەوە ئاکامەکە یەکێك دەبێ لەو دوو سیناریۆیە دڵخوازە، چونکە هەلومەرجەکان لە عیراقدا بوار بۆ بەدیهاتنی لانی زۆری ئامانجەکان ناکەنەوە، کەواتە، لە بەرژەوەندی کۆمەڵەکانی عیراقە ڕێگەچارەیەکی سازشکارانە بۆ ئاریشەو کێشەکانی خۆیان لە چوارچێوەی عێراقێکی یەکگرتوودا ببیننەوە. هەروا ئەم بۆچوون و مەزەندەیە پشت بەو شیکردنەوەیەی ئێمە دەبەستێ بۆ ئەو سەمت و تەوژمانەی تا رادەیەك لەناو زۆرینەی یەکگرتووی شیعە و ئەو پێگەیشتنە سیاسییەی تا رادەیەك کوردو شیعە نیشانیان داوە، وێرای ناتەبایی سەبارەت هەندێ لایەن و ڕووی دەستووری عێراقی سەبارەت بەو دەسەڵاتانەی دەبێ لە قەبەڵ ناوچەو هەرێمەکان بکرێ.

هەر کام لە دوو سیناریۆیەکەی دواییان، سیناریۆی هەرە نیگەتیڤ دێننەئاراوە ئەگەر یەکێك لە گروپە سەرەکییەکان زیاد لەپێویست پێی لێ هەڵبڕێ: بۆ نموونە، لە پێشهاتێکی بەدوور زانراوی هەوڵی شیعەکان بۆ هاوردنی مۆدێلی تیولۆگیی ئێران یان بۆ خۆسەپاندن بەسەر کۆمەڵەکانی تردا، یان سوننەکان لەوە نێنە خوارەوە کە ئەوان رۆڵی باڵادەستیی مێژوویی خۆیان لە دەوڵەتدا لەدەستداوە، یان بەهۆی هەوڵی کوردان بۆ دەستبەرداربوون لە عێراق.

سەرباری ریسکی لەبەریەکهەڵوەشان کە وەکو لە سەرەوە باسکرا، ریسکی سیاسیی سەرەکی لە عیراقدا بەهێزبوونی هێزە ئوسولییە ئیسلامییەکانە، بە شیعەو سوننەیانەوە، هەڵسوڕاندنی بزووتنەوە شیعەگەرەکانە لەلایەن ئێرانەوە. وەختێکی ئۆپەراسیۆنی سەربازی لە عێراق دەستی پێکرا، ئێران کۆمەڵێ بەکرێگیراوی خۆی و هەزاران کادیری عێراقیی پرو-ئێرانی خزاندە ناو عێراق[74]. هەروا ئێران دەزگای راگەیاندنی وەسای هەیە کە دەنگی خۆی بەشێوەیەکی کارا بگەیەنێ. باشووری عێراق کە تا رادەیەك هێور بووە بەبەراورد لەگەڵ باکوور "سێگۆشەی سوننە" ئەوە نیشاندەدا کە ئێران بەتەواوی هەست بەوە ناکا هەڕەشەی لەسەر بێ بۆ جولاندنی سەرچاوەکانی خۆی لەناو عێراقدا.

لەتەك ئەوەدا، بەڵگە لەسەر هەوڵ و تەقەلای سعودیە هەیە بۆ پەرەدان بە وەهابیزم لەنێو سوننەکانی باکووردا. تێوەگلانی سعودیە لە هەوڵی ئاوەدانکردنەوەی ناوچە سوننەنشینەکاندا، وەك هەر جێگەیەکی دی، خزمەت بە رادیکالیزەکردنی وەهابیزم دەکا. وەهابیزم لە سەردەمی حوکمڕانیی سەدامدا، بەنهێنی کاری دەکرد، مزگەوتەکان کە بەنهێنی بەو فیرقەیە بەند بوون، لە دوای شەڕ رەنگ و رووی راستەقینەی خۆیان وەدەرخستووە[75].

ئەمریکا و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی دەتوانن چ رۆڵێك وازی بکەن بۆ ئەوەی ئەنجامی هەرە دڵخواز بێتەدی؟ وێرای بوونی بەرچاو و هەستپێکراوی سوپای ئەمریکا و هاوپەیمانان، ئەو ئاکامانەی کە بەهۆی فاکتەرە ناوخۆییەکانەوە دێنە دیاریکردن تەنیا لە رێگەی بیانییانەوە و لەپەراوێزدا کاریان تێ دەکرێ. بەشداری

هەرە گرنگ کە ئەمریکا تا بتوانێ حکوومەتێکی عێراقی نوێنەرایەتی و جێگیر بهێنێتەدی ئەوەیە کە 1- خۆ لەو کارانە لابدا کە رەوایی لە حکوومەتی عێراق بسێنێتەوە وەك مایەی خۆتێکردن لەو بریارانەی کە دەکەونە نێو "ئیختصاص"ی دەسەڵاتگەلی عێراقییەوە، بۆ نموونە، کارو پرسە ئابووری، دارایی، ئیداری و دادوەرییەکان، 2- خۆ لادان لە دەرکەوتن کە پشتەوانی لە گەڕانەوەی بنیادەکانی دەسەڵاتی سوننی بکا یان ئەنتی شیعەیی لە سیاسەتەکانیدا دەرهەق بە حکوومەتی نوێی عیراق و 3- رێگەگرتن لە دەستێوەردانی هێزە دەرەکییەکان بە نەخشەو پلانی دژمنکارانە بۆ سەر دیمۆکراسیی عێراقی، وەك ئێران، سوریا، حزبوڵلا، موجاهیدە سوننییە بیانییەکان.

کاریگەرییەکان بۆ سەر رۆژهەڵاتی ناوینی هەرەگەورە

کاری دەرهێنانی عێراق لە مەچەکی سەدام وێدەچێ بە "رووداوێکی کارەساتبار" دابندرێ کە شوێنەوارێکی سەرەکی و لەوانەیە یەکلاکەرەوەی لەسەر شکڵگرتنی ئایندەی رۆژهەڵاتی ناوینی هەرەگەورە و پێوەندیی نێوان ئەمریکاو جیهانی موسڵمانەتی هەبێ. زۆرکەس لە جیهانی عەرەبدا شەڕی عێراق بە نسکۆی عەرەب لە 1967 دەبەستنەوە لە رووی کاریگەریی بۆ سەر دڵ و دەروونی عەرەب. بەلایەنی کەمەوە شرۆڤەوانێکی عەرەب ناوی "بومەلەرزە" و "شۆك"ی بۆ ناوچەکە لێناوە[76]. وێرای ئەوەی کە ئۆپۆزیسیۆنێکی بەرفرە لە جیهانی عەرەب و جیهانی موسڵمانەتیدا هەبوو لەبەرانبەر شەڕ لە عێراقدا، لێ زۆر موسڵمانی لیبراڵ، سەمت و ئاقارەکانی دوای سەدامیان بە پۆزەتیڤ دانا. رەورەوەی ریفۆرمی رژێمە ستەمکارەکان، ئەوان وا بیر دەکەنەوە، ریزەکانی ئەوانی بەهێز کردووە، سەرەڕۆیی ئیسلامی وا سەیر کراوە کە زەوینەی خۆی لەناو خەڵکدا لەدەستداوە لە ئەنجامی هێرش و پەلامارە تیرۆریستەکان لە بالی، کازابلانکا، ریاز و جاکارتا. جێی سەرسوڕمان نییە، تێڕوانینی هەرە پەسندکراوی لەسەر کارلادانی سەدام لە لایەن ئەمریکاوە، چاوەڕوانییە

پۆزەتیڤەکانی دیموکراتیزەکردن لە عێراقدا، لە کوێت هەرە بەهێزە کە ببووە قوربانیی دەستدرێژکاریی سەدام. تەنانەت لە میسر ئێمە ئەو تێڕوانینە بەدی دەکەین لەنێو ئەکادیمیکە موسڵمانە لیبراڵەکاندا کە لیبراڵیزەکردنی سیاسی لە عیراقدا بوار لەبەردەم ڕۆڵی دەوڵەت و ئایین، دیموکراسی، مافەکانی مرۆڤ دەکاتەوە کە ئێستاکە لە جیهانی عەرەبدا وتوێژیان لەسەر ناکرێ[77].

مخابن، زۆر لەو تاودانە سەرەتاییەی گۆڕانکاریی دیموکراتی لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوینی گەورەتردا، بەهەدەرچوو، کاتێ بەرەنگاری توندوتیژانەی دەسەڵاتی هاوپەیمانان لە ناوچە سوننەنشینەکانی عێراقدا سەریهەڵداو تەشەنەی کردو بووە یاخیبوون. لەماوەی کورتخایەندا، کاردانەوەی نیگەتیڤ لە سەرانسەری جیهانی عەرەب و جیهانی موسڵمانەتیدا بۆ وێنەکانی ململانەی توندوتیژ و بەرکەوتەی لەچارنەهاتووی مەدەنی کە لە ئێستگە سەتەلایتەکانی عەرەبیدا دێنە پێشکێش کردن وەکو جەزیرەو ئەلعەرەبیە، خراپ ڕەوتارکردن لەگەڵ زیندانییەکانی ئەبو غرێب، وای کرد ئەجێندای ئەمریکا بۆ بە دیموکراتیزەکردنی ڕۆژهەڵاتی ناوینی هەرەگەورە، بە زەحمەت بێتە جێبەجێ کردن. لە ماوەیەکی مامناوەند تا درێژخایەن، کاریگەری عێراق لەسەر پەرەسەندنی سیاسی لە ڕۆژهەڵاتی هەرەگەورەی ناوەڕاستدا پشت بەوە دەبەستێ داخوا سیناریۆی عێراق لەباری مادییەوە چی لێ دەکەوێتەوە. لە سەرێکی دیکەوە، هاتنە ئارای عێراقێکی تا ڕادەیەك پلورال و جێگیر و دیموکرات تەحەددای هزرو وێناکردنی نیگەتیڤانەیە بۆ ڕۆڵی ئەمریکا لە ناوچەکەو بنکەی سەرەڕۆیان و ئۆتۆکراتان بنکۆڵ دەکا. بەلایەنی کەمەوە، هەندێ شێوەی دیموکراتی دێنێتەئاراوە- کە دەکرێ بگوترێ دیموکراسی بە سیماو خەسڵەتی عیراقییانەوە- کە لە جیهانی عەرەبدا شیاو کردەنی بێ. لەسەرێکی دیکە، ئاکامێکی نەویستراو، ناوچەکە زێتر دەخاتە بەر تەقڵ و شەقڵ و نفووز و متمانە بە ئەمریکا نامێنێ، سیاسەتگەلی سەرچاوەگرتوو لە دیموکراسی بێرێز دەکا و هەلو دەرفەت بۆ پێشیلکاری ڕاوێژکارەکانی ئەمریکا دەکاتەوە لە ناوچەیەکی زیندووی جیهاندا.

بەڕێوەبردنی دوو ئۆپەراسیۆن لە لایەن ئەمریکاوە لە ئەفغانستان و عێراقدا، دوو دژمنی ئێران: حوکمڕانیی تالیبان و حوکمڕانیی سەدام حوسێنی لابرد. وێرای ئەوەی کە لەوانەیە تاران بە نەمانی ئەو دوو ڕژێمە کەیفی ساز بووبێ، لێ لەوەش نیگەرانە کە لە دوو سنوورەوە، ئەمریکای هاوسێ بێ و ڕێگەی بۆ کراوەتەوە کە دەستی بە کۆمارەکانی ئاسیای ناوەڕاست بگا. وەکو لەسەرەوە لە وتوویژ لەبارەی ئایندەی عیراق تێبینی کرا، هەلومەرجێکی ناجێگیر لە عیراقدا ڕێگە بە ڕژێمی ئیران دەدا لە ڕێگەی کرێگرتەو هاوپەیمانەکانی لە عیراقدا پێرەوی نفوزی خۆی بکا. لێ گەشەکردنی دەوڵەتێکی عیراقیی دیموکرات کە تیایدا شیعە دەورێگی گرنگ و لەوانەیە نفووزێکی سیاسیی باڵادەستی هەبێ، دیسان ریسك دەبێ بۆ تیۆکراتیی ئێرانی. وەکو مۆدیلی دەوڵەتێکی دیموکراتیی زۆرینە شیعە، زۆر کەس عیراق وەکو مۆدیلێکی زۆر پەسندتری ئەلتەرناتیڤ بۆ مۆدیلی ئێرانی چاوی لێ دەکەن. دووبارە هاتنەوەئارای شارە پیرۆزەکانی شیعە وەك نەجەف و کەربەلا وەك سەنتەرگەلی ئیسلامیی شیعەی میانەڕۆی هێور دەبنە تەحەددی بۆ دەسەڵاتی ئایینیی ئاخوندەکانی ئێران.

گۆڕانکاری لە ژینگەی تەناهیی ئێراندا لەکاتێکدا ڕوو دەدەن کە ڕژێمی ئێران ڕوبەڕووی چەندین تەحەددی ناوەکیی بۆتەوە، لە هەموویان گرینگتر ئۆپۆزیسیۆنێکی ئەکتیڤی بە ژمارە ڕوو لە زێدەی قۆتابیان و خەڵکی گەنجە. ئەم گۆڕانکارییانە، چەندین بژاری بەرفرەی، ئەگەر مسۆگەریش نەبن، لەبەردەم ئەمریکادا کردۆتەوە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئێراندا لەوەتەی شۆڕشی ئێران ڕوویداوە. ئەم لێوەکۆڵینە ئاماژە بۆ سێ بژارە دەکا: یەکەمین بژارە ئەوەیە چالاکانە ئێران بهێنرێتە ناوەوە، دەبێ ئەوە لە زەیندا هەڵبگیرێ کە ناچارکردن و دانەخۆرەکردن بەشێوەیەکی بەرانبەر (حصری) نین، ئامانجی ئەم دانەخۆرەکردنە ئەوەیە کە ئێران بەشێوەیەکی بنیاتنەرانە بەشداری لە بنیاتنانەوەی ئەفغانستان و عێراقدا بکا (یان واقیعیانەتر، واز لە بنکۆڵکردنی پرۆسەی سیاسی لەو دوو وڵاتە بهێنێ). بژاری دووەم ئەوەیە کە ئەمریکا بەردەوام بێ لەسەر وەتاق

خستنەوەی تاران تا ئەو دەمەی رەوتاری ئێران دەگۆڕێ لەمەڕ پشتەوانیکردنی تیرۆریزم، بڵاوکردنەوەی چەکی کۆکوژ، مافەکانی مرۆڤ و دیموکراتیزەکردن. سێیەم ئەمریکا وەدوای دنەدانی گۆڕانی رژێم بکەوێ. هەر سیاسەتێك بگیرێتەبەر، دەبێ لەهەلومەرجێکی زۆر نامسۆگەردا بەرێوەببردرێ. ئێران وڵاتێکە بە زەحمەت دەخوێندرێتەوە لەسایەی هەلومەرجی ئاساییدا. لەگەڵ تەوژمی ئەو رووداوانەی روویانداوە لە دوای پەلامارە تیرۆریستییەکانی 2001-ەوە، خوێندنەوەی ناخ و مەرام و تێگەیشتن لە بەلانسی هێزەکان لەنێو ئەو وڵاتەدا، زۆر بەزەحمەت کەوتووە.

وەدەسەڵاتکەوتنی شیعە لە عیراقدا، هەروا مانای قووڵی بۆ ئایندەی عەرەبستانی سعودی هەیە. وەکو پێشتر سەرنجدرا، شیعەکان کەمینەیەکی بەرچاو لەوانەیە تەنانەت زۆرینەی ئوستانە پڕ نەوتەکانی شانشینی سعودی پێکبهێنن. بەماوەیەکی کورت دوای دەسپێکردنی شەڕی عێراق، سەرکردە شیعەکانی عەرەبستانی سعودی سکاڵایەکیان دایە خاوەن شکۆ مەلیك عەبدوڵڵا سەبارەت بە مافی وەکیەکی سیاسی و ئایینی. موفتی سەرەکیی شانشین، شێخ عەبدولعەزیز بن عەبدوڵڵا ئەلشێخ، رایگەیاند کە تاوانبارکردنی موسڵمانانی دی بە ناباوەڕی —تۆمەتی باوی وەهابییەکان دەرهەق بە شیعەکان- لەسایەی ئیسلامدا رێگەی پێ نادرێ. بەهەرحاڵ، روون نییە داخۆ رێبازی لێبوردەیی پشتەوانییەکی فرەوانی لێ دەکرێ لەناو دامەزراوەی ئایینیی عەرەبستانی سعودیدا. لە پێڤاژۆیەکی بەرفرەتری جیوپۆلەتیکدا، هەندێ لە سوننەکانی عەرەبستانی سعودی ترسیان لەوە هەیە کە سیاسەتی ئەمریکا لە عیراق و لە کەنداو بە "قازانجی شیعە" بکەوێتەوەو ببێ بەمایەی پشتەوانی ئەمریکا بۆ ئاواتی شیعەکان لە دەوڵەتگەلێکی سوننە باڵادەستدا[78].

هەروا دەردەکەوێ وتوێژێکی بەرفرە لەناو عەرەبستانی سعودیەدا هەیە کە داخوا نا-لێبوردەیی و فاناتیزم کە وەهابییەکان دنەی دەدەن نەبووەتە هۆکارێکی رادیکاڵبوونی هەندێ کەرت و توێژی کۆمەڵگە. لەم بارەوە، بەرەوسەرچوونی پەلامارە تیرۆریستییەکان لە عەرەبستانی سعودی کە لە 12ی ئایاری 2003

دەستپێکرد، پەلامارەکانی ریاز کە رووداوی کارەسات بوون بۆ سعودیە، سعودییەکانی هێناوەتە سەر ئەو باوەڕە کە "ئەو شتانەی لە خەڵکی دیکەش قەوماوە"، دەستی بیانیان لەپشتەوەیە، ئاماژە بۆ پەلامارەکانی ریاز دەکەن وەك "11ی سپتێمبەری ئێمە". گۆشەنووسێکی سعودی، بەراشکاوانە گوتی کە وەهابیزم لە شانشین بڵاوبۆتەوە لە رێگەی پرۆگرامەکانی قوتابخانە، رێورەسمەکانی مزگەوت، تەلەفزیۆنەکانی دەوڵەت هۆی ریشەیی میلشیای ئیسلامین"[79].

رووخانی سەدام حوسێن و بوونی بەردەوامی سەربازیی ئەمریکا لە عیراق، سوریای دراوسێی لەناکاو گۆڕی. وێرای کە حزبی بەعس هێشتا ماوەتەوەو خۆی راگرتووە، لێ نیشانەی گۆڕانیش وەدەرکەوتووە. راست لەدوای شەڕی عێراقەوە، حکوومەتی دیمەشق چەندین هەنگاوی بەئاراستەی ریفۆرم هەڵێناوەتەوە لەوانە (نا میلیتارەکردنەوەی) قوتابخانە سەرەتایی و ناوەندییەکان، کردنەوەی سێ بانکی تایبەت، موسادەقەکردن لەسەر دوو زانکۆی تایبەت و چوار ئێزگەی رادیۆ، ئەگەری ئەوەش هەیە ئەو بڕیارەش هەڵبوەشێنرێتەوە سەبارەت بەوەی کە دەبێ سەرجەم قوتابیان بچنە ناو کۆڕو کۆمەڵەی گەنجانی سەر بە بەعس[80]. سەرباری ئەوەش، 287 روناکبیر و هەڵسوڕاوی سوریا سکاڵانامەیەکیان بە ئەسەد داوە سەبارەت بە ئازادکردنی زیندانییە سیاسییەکان، هەڵوەشاندنەوەی قانوونی عورفی، ئازادیی رادەربڕین و چالاکی سیاسی. پەرەگرافەکانی سەرەتایی سکاڵانامەکە بەڵگە بۆ ئەوە دێننەوە کە واقیعییەتە ستراتیجییەکانی سوریا گۆڕاون، ناکرێ پێش لە "بێ قانوونییەکان"ی ئەمریکا بگیرێ، ئەگەر رژێمەکانی عەرەب "پەرپوت یان هەرەس بێنن"، سوریا ناکرێ خۆی بۆ خەتەرێکی بەرچاو بەبێ گرتنەبەری ریفۆرمی نیشتمانی ئامادە بکا[81].

شەڕ لە عیراقدا، پێوەندییەکانی ئەمریکا- تورکیای گرژ کرد، لێ ئەو گرژییەی لەسەرەتای شەڕەکەوە دروست ببوو، تا رادەیەکی زۆر خاوکراوەتەوە. نەتوانینی ئەمریکا بۆ بەکارهێنان و زامنکردنی موافەقەی تورکی بۆ بەکارهێنانی هێزەکانی ئەمریکا و بنکەی ئاسمانیی ئەنجەرلیك بۆ کردەوەکانی لە

کاتی شەڕدا، ڕەنگدانەوەی ژینگەی گۆڕاوی سیاسیی تورکیایە. سیاسەتی دەرەکیی و تەناهیی تورکی، بەشێوەیەکی نەریتی لە لایەن هەندێ توێژو کەرتەوە بەڕێوەدەبردرێ، لەوانە هەیئەی ئەرکانی سوپا، بیرۆکراتە سەرەکییەکان، ژمارەیەکی کەمی بیرمەندە ستراتیجییەکان. لە سەرەتای نۆهەتەکانەوە، بەهەرحاڵ، پەرەگرتنی ئیسلامی سیاسی و کشانەوەی دەوڵەتی عەلمانی لە هەندێ پانتایی ژیانی تورکیا، رووبەری تازەی بۆ کاریگەریی نوخبەیەکی ئەلتەرناتیڤی کەم عەلمانیتر، زۆر کۆنەپارێزتر، زۆر تەسکبینتر، کردەوە. هاتنەسەرکاری حزبێکی ڕەگ و ریشە ئیسلامی وەك حزبی دادو گەشەپێدان، ئەم تەوژم و سەمتانەی تاو پێدا و خێراکرد.

شیکردنەوەی ئێمە نیشانی دەدا کە سەرەڕۆیی ئیسلامی هەڕەشە نییە بۆ سەقامگیری لە تورکیا. لەوەتەی پارتی دادو گەشەپێدان لە ساڵی 2002-ەوە هاتۆتەسەرکار، پێوەندیی نزیکی لەگەڵ نوخبە عەلمانییەکاندا هەبووە تا پارتە ئیسلامییەکانی جاران. لەبری لایەنگیریی ئایین لە سیاسەتدا، ڕەجەب تەیب ئەردۆگان-ی سەرۆکوەزیران پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ کە "سیاسەت زامنی ئایین دەربڕینە"[82]. وێناچێ "خەتە سوورەکان"- "پاراستنی یەکێتیی خاك و عەلمانیبوونی دەوڵەت" ببەزێندرێ. لەبواری سیاسەتی دەرەکی و تەناهیدا، جیهانبینی ئەو حزبە بریتییە لە بەردەوامبوونی ڕەوتاری تورکی، کە بەرهەمی کۆنزەرڤاتیزمی ئوسوڵییە لە ڕێبازی تورکیادا. بەهەر بارێك، خۆبەستنەوە بە هاریکاری بە بەرەنگاربوونەوەی تیرۆریزم هەروەکو خۆی پتەو و بەهێزە.

تاقیکردنەوەی تورکیا لە سازاندنی دینداریيەکی گەورەتر لە سیاسەتەکاندا لەکاتێکدا دەوڵەت بەعەلمانی و سەروسەمتی ڕۆژئاوایی خۆی بمێنێتەوە مانای نێوەڕۆکێکی سەرنجڕاکێشی بۆ ئایندەی ئیسلامی سیاسی هەیە. ئەگەر سەربکەوێ، ئاقارو مەودای ئیسلامی لیبراڵی فرەوانتر دەبێ. لەهەمانکاتدا، وەکو Ian Lesser لە فەسڵی سێیەمدا وریایی دەدا، ئایندەی تورکیا بەهیچ شێوازو وەسیلەیەك نا بەگوێرەی ئەم هێڵە دەوریێتەوەو ئارام دەگرێ و دەڕوا. زیاد

لەوەش کلیلەکە لە مۆدیلی تورکیادا دەگۆڕێ، "تکامل"ی تورکیا لە یەکێتیی ئەورووپی و لەناو ڕۆژئاوا، لە زۆربەی بارەکانی تردا بوونی نییە کە ئیسلامی سیاسی ملە بۆ گەیشتنە دەسەڵات دەکا.

کاریگەرییەکانی لە جیهانی موسڵمانەتیدا

کاریگەریی شەڕ لە عیراق و لابردنی ڕژێمی سەدام حوسێن لەو ناوچانەی جیهانی موسڵمانەتی سووکتر بوو کە لە باری جیوگرافی و کولتوورییەوە لە ڕۆژهەڵاتی ناوین دوور بوون. شەڕ لە عیراق بەتوندی لە ئاسیای ناوەڕاستدا دەنگی نەدایەوە. بۆ کۆمارەکانی ئاسیای ناوەڕاست، ڕووداوی سەرەکی لە سەردەمی دوای 11ی سێپتێمبەر بریتی بوو لە شەریکایەتی حکوومەتەکانی ناوچەکە لەگەڵ ئەمریکا و ڕووخاندنی ڕژێمی تاڵیبان. لەسەرکار لادانی تاڵیبان ئەو هەڕەشەو سەرئێشەیەی کە تالیبان بۆ حکوومەتەکانی ئاسیای ناوەڕاستی دروستکردبوو و بەر دەرگای پێگرتبوون، نەما. جگە لە کەمینەیەکی گچکەی چەکدار، زۆرینەی موسڵمانان لە ئاسیای ناوەراستدا لێکدانەوەی تاڵیبانیان بۆ ئیسلام پێ پەسند نەبوو.

بەشی هەرە زۆری، کەرت و توێژە سەرەکییەکانی موسڵمانان لە باشوورو باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا دژی شەڕ بوون لە عیراق، لێ وانەبوو شەڕەکە کاریگەریی درێژخایەن لەسەر نەشونمای ئیسلامی سیاسی یان لەسەر پێوەندیی ئەمریکا بە دەوڵەتەکانی ناوچەکە جێبهێڵێ. حکوومەتی مالیزیا، وەکو سەرۆکی بزووتنەوەی بێلایەن دژایەتی شەڕی ساز دەدا بەبێ سزای یوئێن، پەرلەمانی مالیزیا بەکۆی دەنگ پێشنیارێکی وەرگرت سەبارەت بە تاوانبارکردنی کاری یەکلایەنە دژ بە عیراق[83]. خۆنیشاندنی گەورە-گەورەی دژ بە شەڕ لە ئەندەنووسیای وڵاتی زۆربەی موسڵمانانی ناوچەکە کران، لەو ڕۆژانەی کە کاری دژمنکارانە دەستی پێکرا و لە دوو حەفتەی یەکەمی شەڕدا. لێ ژمارەو قەوارەی ئەو خۆنیشاندانانە بەشێوەیەکی بەرچاو کەمبووەوە دوای ئەوەی هێزەکانی هاوپەیمانان چوونە ناو بەغدا.

ئەم کاردانەوە بەرێژە هێورە بۆ چەندین هۆکار دەگەڕێتەوە، حکوومەتان و سەرکردە میانڕەوە موسڵمانەکان هەم نارەزایەتییەکانیان رێکخستبوو هەم کۆنترۆڵیان کردبوون وەکو لە مالیزیا یان هەنگاوگەلی بەپارێزیان وەرگرتبوو بۆ دڵنیابوون کە شەرەکە لە عیراقدا ئاراستەی ئیسلام نەکراوە وەکو رادیکاڵەکان بە هەندێ پلەوە کردیان لە نموونەی ئەفغانستاندا. دووەم لە ئەندەنووسیا، کەشوهەوای گۆڕاوی سیاسی لە دوای تەقینەوە تیرۆریستییەکانی بالی لە 12ی ئۆکتۆبەری 2002دا وایکرد کە کاری جەماوەرییانەی رادیکاڵەکان کەمتر پەسند بکرێ. سێیەم هاوسۆزییەکی کەم لەنێو موسڵمانەکانی باشووری رۆژهەڵاتی ئاسیا لەگەڵ سەدامدا هەبوو. تەنانەت بەرهەڵستکارانی شەڕ دانیان بەوە دا دەنا کە سەدام حوسێن ستەمکارە و لە روانگەی هەندێ لە موسڵمانانیشەوە وەکو سەرکردەیەکی نا ئیسلامی چاوی لێ دەکرا کە شایانی ئەوە نییە موسڵمانان پشتەوانی لێ بکەن. چوارەم جەماوەر بەشێوەیەکی رەها لەبەر پرسگەلی ناوەکی یاری بە دۆزی نێودەوڵەتی کراوە.

ئەمە بەو مانایە نییە کە شەڕ لە عیراق هۆکارێکی نوێ و ئاڵۆزی نەهێنایە ئارا بۆ ناو شەڕی دژ بە تیرۆریزم یان کاریگەرییەکی نالەبارو چەوتی بۆ سەر تێگەیشتن لە ئەمریکای نەبووە. ئەم تێگەیشتنانە چەوتتر بوون، کاتێ تیرۆریزم و کاری توندوتیژ لە عیراقدا پەرەیان سەند و هەوڵ و تەقەلای هێزەکانی هاوپەیمانانیش بۆ کۆنترۆڵکردنی رەوشەکە لە میدیای دژمنکاردا وەکو شاڵاوی دژ بە ئیسلام نیشاندرا. بەڵگەی دەگمەن بەدەستەوەیە، بۆ نوونە، کە عیراق بووەتە هۆکارێکی سازدان و مۆبالیزەکردن و ئەمەش لەو کارە توندوتیژانەی ئەم دواییە پەرگیرە ئیسلامییەکان لە خوارووی تایلاند ئەنجامیاندا، دەردەکەوێ. لە بیرو زەینی سەرەڕۆیاندا، جەورو ستەم لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی و ناوچەیی بووەتە یەك[84]. ئیدی، لەکاتێکدا شەڕ بۆ خۆی و پەرەگرتنەکانی بەرودوای شەڕ خەت و میلی سیاسی سەرەکییان نەگۆڕی لە دەرەوەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست یان ئەساسیاتی پێوەندییەکانی ئەمریکا لەگەڵ دەوڵەتانی ناوچەکە، دەکرێ شەڕ لە

لایەن رادیکاڵەکانەوە بەکار بهێندرێ بۆ نفووزپەیداکردن و بەکاریشیان هێناوە. بەهەرحاڵ کەمینەیەکی لیبراڵ لەگەڵ ئاواتەکانی ئەمریکا بووە، کە لابردنی سەدام حوسێن ئەگەرێك بۆ نەشونمای دیموکراتی لە عیراق و جیهانی موسڵمانەتی بەگشتی دەکاتەوە.

دەرەنجام و راسپاردەکان

ئەمریکا چۆن وەلامی تەحەددیاتەکان و هەل و دەرفەتەکان لە جیهانی موسڵمانەتی دەداتەوە؟ ناکرێ تەنیا بە دەستاوێژی سوپایی شەڕی سەرەڕۆیان بکرێ. دەبێ لە رووی کولتووری و کۆمەڵایەتیشەوە بەربەرەکانێ بکرێن. لە خوارەوە ئێمە پێشنیاری چەند بژارێکی کۆمەڵایەتی، سیاسی و سەربازی دەکەین.

پتەوکردنی پێکهاتەی تۆڕە میانڕەوەکان

ئەو خەبات و ململانێیەی لە زۆرێك لە جیهانی موسڵمانەتیدا بەڕێوەدەچێ، پێکدادانی شارستانێتییەکان نییە، بەڵکە خەبات و ململانێیەکە لەناو هەناوی جیهانی موسڵمانەتیدا لەنێوان تەوژمگەلی ئیسلامی لیبراڵ و عەلمانییەت لە لایەك و لێکدانەوەی توندوتیژو رادیکاڵانە لەلایەکی ترەوە. رادیکاڵەکان کەمینەن، لێ لە گەلێك ناوچەدا، داشیان سوارە، چونکە تۆڕگەلێکی فراوانیان پێکهێناوە لە سەرانسەری جیهانی موسڵمانەتی و هەندێ جاریش لەو دیو ئەم جیهانەشدا. راستە موسڵمانە هێورو لیبراڵەکان، بگرە لە هەموو ولاتاندا زۆرینەن، بەڵام تۆڕگەلێکی هاوشێوەیان دروست نەکردووە. بەلایەنی زۆرەوە، موسڵمانە میانڕۆیەکان هەست بە گۆشەگیری دەکەن و کراون بەئامانج. دەنگ و سەدایان نییە یان کپ و بێ دەنگ کراون. ئەوەی لە چەندین ولاتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەبیبیستین ئەوەیە کە خەبات و نەبەرد بۆ ئیسلام پێویستی بە پێکهێنانی کۆڕو کۆمەڵەی لیبراڵ هەیە، بۆ قورتارکردنی ئیسلام لە زەوتکەرانی ئایین. پێکهێنانی تۆڕی نێودەوڵەتیی بۆ میانڕەوان، کارێکی یەکلاکەرەوەیە چونکە تۆڕێکی وەسا پلاتفۆرمێك دەدا بۆ پەخشکردنی پەیامی خۆیان و هەندێ

خۆپارێزیشیان پێ دەدا. بەهەرحاڵ، میانڕەوان، بۆ پێکهێنانی تۆڕێکی لەمبابەتە پارەو پولێکی ئەوتۆیان لەبەردەستدا نییە. ڕەنگە هەنگاوی سەرەتایی، پێویستی بە دەست لەپشتدانێکی دەرەکی ببێ.

تێکوپێکدانی تۆڕە رادیکاڵەکان

زۆربەی ئەو تۆڕانەی کە لەم فەسڵەدا پێشتر باسیان لێکراوە لە باری کۆمەڵایەتییەوە وەزیفەگەلێکی بەسوود ئەنجام **دەدەن**. پرسیاری سەرەکی ئەوەیە کە ئەمریکا چۆن دەتوانێ ئەوە بزانێ کە ئەم تۆڕانە بۆ کاری خراپەو دژمنکارانە بەکارناهێندرێن؟ چەندین میتۆدو ڕێباز بۆ دانەبەرباس و لێکۆڵینەوە هەیە. یەکێکیان ئەوەیە کە پرۆفایلی ئەو کۆمیونیتانە دیراسە بکرێ کە کۆمەکی تۆڕە رەقەکارە ئیسلامییەکان دەکەن و کاراکتەرە جەمسەرو ئاواڵەکانی ئەم تۆڕانە بزاندرێ. میتۆدەکانی تەڵقیندان، نفووز و کاریگەریی دانان، پێوەندییەکان و ڕێورەسمەکانیان دەبێ باشتر بناسرێ. کاتێ کاراکتەرەکانی ئەو تۆڕانە ناسران و قامك لەسەر نموونەکانی ئەندام پەیداکردن و خاڵەکانی کزی و لاوازییان دانرا، ئەوجا دەبێ ستراتیجیای تێکوپێکدانی یەکجارەکییان جێبەجێ بکرێ.

تێکوپێکدانی (بیلتی) ناردن بەناچاری بەو مانایە نییە کە دامەزراوە پێوەندارەکان دابخرێن (ڕێکخراوەکانی تەندروستی و گوزەران، مزگەوت و سەنتەرەکانی کولتوور، یەکێتییەکانی خوێندکاران، ریکخراوەکانی لاوان). بەڵکە بە مانای تێکوپێکدانی پێوەندیی متمانەییە کە ئەو میلیشیانە پشتییان پێ دەبەستن و بەهێزکردنی میانڕەوانە کە کۆنترۆڵی ئەم ڕێکخراوانە بکەن. کاروکردەی دەروونی بەمەبەستی ورد زۆر گرنگترە لە بلۆککردنی ماڵ و (ممتلکات)ی دارایی. لەناو ئەمریکادا، سیاسەتسازان دەبێ ئاگاو وریا بن لە بەئەندام وەرگرتن لەناو زیندان و لەنێو سوپای ئەمریکادا و ڕۆڵی نووسەرە زیندانییە موسڵمانەکان و واعیزو وتاربێژەکانی سوپا لە بڵاوکردنەوەی لێکدانەوەی رادیکاڵانەی ئیسلامدا.

پەروەردەو خوێندن: شەرێکی یەکلاکەرەوە

پەروەردەو خوێندن یەکێکە لە شەڕگە سەرەکییەکانی نێوان عەلمانییەکان و لایەنگرانی دەوڵەت و کۆمەڵگەی بنیاتنراو لەسەر بنەمای دینداری. جیهان موسڵمانەتی – بەتایبەت جیهانی عەرەب- ڕوبەرووی گرفت و ئاریشەیەکی بەرفرەی خوێندن و پەروەردە دەبێتەوە، هەروەکو UNDP ڕاپۆرتی بوژانەوەی مرۆی عەرەب بە داخ و کەسەرێکەوە، بەبەڵگە ئاماژەی بۆ کردوون(85). پرسی یەکلاکەرەوە ئەوەیە کە چۆن ئەو بۆشایی و درزەی لەنێوان ئەوانەی کە لە دامەزراوەی خوێندنی ئیسلامی پەروەردەبوون و ئەوانەشدا کە لەسەر شێوەی داب و نەریتی عەلمانیی ڕۆژئاوایی فێربوون و خوێندوویانە، پڕ دەکرێتەوە. لە پاکستان، سیستەمێکی پەروەردەی تەواو ئایینی (مەدرەسە-حوجرە) لەتەك قوتابخانەی تایبەت بە زمانی ئینگلیزی و قوتابخانەی حکوومەتی بە زمانی ئۆردوودا هەیە(86). قوتابخانەی ئایینییەکان کە زۆریان پابەندن بە لێکدانەوەی رادیکاڵانەی ئیسلام سەروکاریان لەگەڵ پرۆسەی بەرادیکاڵیکردنی ئایینی لە پاکستاندا هەیە. لە مالیزیا حکوومەت لەوە هەراسان بووە کە چۆن قوتابخانەی ئیسلامی بووە بە زەوینەیەکی بەپیتی میلیشیای ئیسلامی. لەئاکامدا، دەسەڵات بەتەمای ئەوەیە کە خوێندن و فێربوونی ئایینی لەناو سیستەمی قوتابخانەی نیشتمانی جێ بکاتەوە بۆ بەتاڵکردنەوەی نێوەڕۆکی سیاسیی ئەو سیستەمە و بۆ سەپاندنی چاودێری و سەرپەرشتییەکی توندو لەنزیکەوەی قوتابخانە ئیسلامییە ئەهلییەکان. (Rabassa, 2003) بۆ بەراورد لە ئەندەنووسیا، گەلێك لە قوتابخانە ئایینییە ئەهلییەکانی ئەندەنووسیا، وەکو مۆدیلێکی تەواوکاری خوێندن و فێربوونی ئایینی و بابەتە مۆدێرنە ڕۆژئاواییەکانیان لێهاتووە.

گەلێك لە زانا میانڕەوە موسڵمانەکان و هەڵسوڕاوە سیاسییەکان بڕوایان وایە ئایندەی ئیسلامی سیاسی دەبێ دەرچووی ئەوتۆ بەرهەم بێنێ کە بتوانێ کاری بەرهەمهێنانە لە ئابووریی بەجیهانیکراودا بدۆزێتەوە و میانڕەوی ئایینی و

پتەوکردنی ریفۆرمی مزگەوتان

سەربارى ریفـۆرمی حـوجرەو مەدرەسـان، لـە زۆر جێگـادا ریفـۆرمی مزگەوتانیش پێویستە. لە هەندێ شوێندا، مەلایەکان، یان ئیمام و پێشنوێژەکان لەوانەیە بە خراپی بارهێندرابن و فێرکرابن، یان بەرپرسیارەتییەکی کەمیان هەیە یان هەر نیانە لەو کۆمیونیتـەی کـە دەبـێ بـەهۆی مزگەوتەکانـەوە خزمـەتیان بکرێ. لەوانەیە ئەوانە بچنە پاڵ گروپە سەرەڕۆیەکان، یان بۆچـوون و لێکدانـەوە نامۆیەکانی ئەوان بۆ ئیسلام دەرس و دەور بکەنەوە. وێڕای کە لەوانەیە ئەمریکا ملە بکا لەخۆ هەڵقورتاندن لە کاروباری ئایینیی ئاشکرادا، دەبـێ رێوشـوێنی وا ببینێتـەوە بـۆ پـشتەوانیکردنی ئـەو هـەوڵ و کۆششـانەی کـە حکوومـەتان و رێکخراوە میانڕۆیەکانی موسڵمانان دەیدەن بۆ دڵنیابوون لەوەی کە مزگەوتـەکان و ئەو خزمەتە چڤاکییانەی سەر بەمزگەوتن، خزمەت بە کۆمیونیتەکانیان دەکەن و بەهیچ شێوەیەك وەکو پلاتفۆرمێك خزمـەت بـە بڵاوبوونـەوەی ئایـدیۆلۆجیای رادیکاڵەکان ناکەن. وەك لەگەڵ ریفۆرمی مەدرەسەدا، هەوڵ و کۆششی ئـەمریکا بۆ پتەوکردنی ریفۆرمی مزگەوتەکان دەبێ راستەوخۆ بێ یـان پرۆفایـل نـزم بـێ، چونکە تێوگلانی راستەوخۆی ئەمریکا لەوانەیە ژیانی ئەوانە بخاتە ریسکەوە کـە ئەمریکا دەیەوێ یارمەتیان بدا.

بەرفرەکردنی دەرفەتە ئابوورییەکان:

زۆربەی نەتەوە موسڵمانەکانی جیهـان دەبیـنن دانیـشتوانەکانیان بـە رێـژەی 30٪ ، یان زێتر زێدە دەبێ و لە دەوروبەری ساڵی 2025دا بەشێوەیەکی پـاژەکی چونکە نزیکەی لە هەموو وڵاتاندا بەلایەنی کەمەوە 40٪ی دانیشتوان تەمـەنیان لـە خـوار 25 سـاڵییەوەیە. ئـەم نەشـونما بەردەوامـەی دانیـشتوان، ئاتـاجی پەروەردەیی، ئابووری و کۆمەڵایەتی لەگەڵ خۆیدا دێنێ کە بەتـەنیا لـە هەنـدێ شوێندا بە رێکخراوە ئیسلامییە رادیکاڵەکان دابین دەکرێ. توانا و شیانی هەندێ رێکخـراوی رادیکـاڵی بـۆ بەرەوپیرەوچـوونی کێـشەو ئاریـشە کۆمەڵایـەتی و ئابوورییەکان بنەمایەکی هەراویان بۆ سیاسەتەکانی خۆیان خولقاندووە. نـەبوونی

جێگیریی سیاسی پتەو بکات. لێ قوتابخانە ئایینییەکان دەرچووی ئەوتۆ بەرهـەم دێنن کە بە لێکدانەوەی تەسکبینانەی دەقە ئیسلامییەکان گۆش کراون و تـەڵقین دراون بەبێ هیچ شارەزایی و لێهاتوویێکی بازاری، ئەمـەش بـەردەوام ئەنـدام بـۆ گروپ و رێکخراوە توندوتیژە پەڕگیرە ئیـسلامییەکان و سـەرەڕۆیەکان دەکـاو و ریزەکانیان پتەو دەکات.

برەودان بە ریفۆرمی مەدرەسە (حوجرە)

پتەوکردنی ریفۆرمی خوێندن و فێربوون، ئیدی توخمێکی پێکهێنەری گرینگی شێوەگرتنی ستراتیجیایە لە جیهانی موسڵمانەتیدا. وێڕای گرینگیـی ریفـۆرمی مەدرەسـە، پلانێکـی کـەمی کۆنکرێـت هەیـە بـۆ بڕیـاردان و جێبـەجێکردنی گۆڕانکـاری تایبـەت لـەو قوتابخانانـە یـان لێوەکـۆڵینی ئـەوتۆ کـە چـۆن لـەو قوتابخانانەدا دەکرێ ئـەو گۆڕانکاریانـە فیـت جێگـەی خۆیـان لـەناو ریفـۆرمی بەرفرەتری سیستەمی خوێندن و فێربوونی گشتی قوتابخانەکاندا بگرن و یاریـدەی هێنانەبەرهەمی ئەنجام و ئاکامی کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابووری زۆر لەبـەردڵانتر بدەن. ئەمە پێویستییەکی بەپەلەی ئەمریکا و وڵاتە پێوەندیدارەکان و دامـەزراوە نێونەتەوەییەکانە بۆ پشتەوانیکردنی ریفۆرمی قوتابخانە ئایینییەکان بۆ دڵنیابوون لەوەی کە ئەم قوتابخانانە دەکـارن پـەروەردەو فێربـوونێکی مـۆدێرنی بـەربڵاوتر پێشکەش بکەن. ئەم ریفۆرمە، کلیلێکـە بـۆ شـکاندنی دەورەو خـولی مەدرسـە بـەرادیکاڵکراوەکان کـە بوونەتـە ناوەنـدو کـانوون بـۆ گروپـە رادیکـاڵ و تیرۆریستەکان. لە هەندێ وڵاتدا، حکوومەتان تواناو شـیانی ئـەوەیان نییـە کـە چاوەدێری ئەو جموجوڵ و چالاکییانە بکەن کە لـەم قوتابخانانـەدا بـەڕێوە دەچـن. ئەمریکا دەکارێ کۆمەك بەو حکوومەتانە بکات بۆ دامەزراندن یان بـەهێزکردنی بۆردە رێگەپێدراوە باڵاکانی خوێندن کە چاوەدێری بەرنامەکانی خوێنـدن بکـەن و پێیاندا بچنەوە لەسەر هەردوو ئاستی قوتابخانە ئەهلی و حکوومییەکاندا.

نەشونمای ئابووری و هەل و دەرفەتی کارپێکردن لەوانەیە زۆر کەس و کۆمەڵە پاڵ پێوە بنێ کە پشتەوانی رێکخراوە رادیکاڵەکان و دەسپێشکەرییەکانیان بکەن و لەدواجاردا هەڕەشە لە بەرژەوەندە ئاسایشییەکانی ئەمریکا بکەن.

پارەدان بۆ راییکردنی خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتیی ئەلتەرناتیڤ لە زۆر جێگەدا لەوانەیە ناراستەوخۆ یارمەتی بنکۆڵکردنی بانگەوازی رێکخراوە رادیکاڵەکان بدا. بەتایبەتی، ئەمریکا دەبێ زۆر بەپەرۆشتر بێ و دەسپێشکەری وا بکا کە رەوش و دیمەنی ئابوورییەکانی لاوان باشتر بکا. کۆمەك و یارمەتی ئەمریکاو سەرچاوە نێونەتەوەییەکان پێویستیان بەوە هەیە کە دەبێ کەناڵێزە بکرێن بە شێوازو رێگەی ئەوتۆ کە لەگەڵ هەلومەرجی خۆجێیی بگونجێن، و تا مەودایەکی شیاو دەکرێ پشت بە NGO یەکان ببەسترێ و پێوەندییە ئاراکان لە وڵاتە پێشوازیکارەکاندا. پارەدان بۆ پەروەردەو بەرنامە کولتوورییەکان کە لە لایەن رێکخراوەکانی موسڵمانە میانڕۆ و عەلمانییەکانەوە بەرێوەدەبرێ دەبێ ئەولەوییەتیان پێ بدرێ تا نفووزی گروپە رادیکاڵەکان پشتەوشار بکەنەوە.

لەگرتنەبەری دەسپێشکەریی بەربڵاوتردا بۆ باشترکردنی هەلومەرجی ئابووری و کۆمەڵایەتی، ئەمریکا بەزەرورەت چارەنووسی کەمینەی رادیکاڵی ناگۆڕێ بۆ پەلاماردانی دژمنە زانراوەکانی ئیسلام، بەڵکە ئەمریکا هەلودەرفەت لەبەردەم رادیکاڵەکان کەم دەکاتەوە کە نەتوانێ کەڵك لە ناهەمواری باری ئابووری وەربگرێ بۆ فرەوانکردنی بزووتنەوەکانی خۆیان. پرۆگرامەکانی کۆمەکپێکردن لە جیهانی موسڵمانەتیدا، نەشونمای ئابووری و خۆبژێو (الكفاءة الذاتية) پتەوەدەکا و دەکارێ ئەو تێگەیشتنە و درککردن و هزرە کەم بکاتەوە کە ئەمریکا تەنیا لە ناوچەکەدا بەرژەوەندی سەربازی هەیە، ئەو تێگەیشتنەی کە بە ئەگەری زۆرەوە بەشداری لە بەرهەڵستیکردنی هەموو بەرژەوەندەکانی ئەمریکا لەوێ دەکا. باشترکردنی هەلومەرجی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی زامنی ئەوە ناکا کە کۆتایی بە تیرۆریزم یان سەرەڕۆیی بهێنێ، بەڵام دەتوانێ لە توانا و شیانی پشتەوانی میللیی بزووتنەوە پەڕگیرەکان کەم بکاتەوە.

بۆ سەرکەوتن، دەبێ ئەم پرۆگرامانە حیساب بۆ کراو شەفاف بن — دەنا ئەو پرۆگرامانە سادەو رەوان ئاو لە ئاشی گەندەڵی لەنێو بەرێوەبەراندا دەکەن. دەبێ ئەو پرۆگرامانە ببەسترێنەوە بە سیاسەتگەلی ئابووری و دراوی لە وڵاتە کۆمەکپێکراوەکاندا کە عەقلانییەتی ئابووری، بەرهەمداری، نەشونمای وەکیەك پەرەپێبدا. نەشونمای ئابووری خراپ بەرێوەبراو دەتوانێ لە راستیدا و بەکردەوە وەك هۆکارێکی دنەدەری لێ دێ بۆ ناجێگیریی سیاسی و توندوتیژی.

پشتەوانیکردنی "ئیسلامی مەدەنی"

پشتەوانیکردن یان پێوەندی بەهێزتر لەگەڵ ئیسلامی مەدەنی- کۆڕو کۆمەڵەی کۆمەڵگەی مەدەنی موسڵمان کە لایەنگیری میانڕۆیی و مۆدێرنیتەن- بەشێکی جەوهەری و سەرەکی سیاسەتی کارای ئەمریکایە دەرهەق بەجیهانی موسڵمانەتی. ئیسلامی سیاسیی میانەڕۆ لە پێڤاژۆیەکی دیموکراتدا دەتوانێ قەرەبووی بانگەوازی بزووتنەوە تیوکراتەکان بکاتەوە یان ئەوانەی نەخاسمە دەوڵەتی ئیسلامییان پێ باشترە. پارەپەیداکردن بۆ چالاکییە پەروەردەیی و کولتوورییەکان کە لە لایەن رێکخراوە عەلمانی و میانڕۆیەکانی موسڵمانانەوە بەرێوەدەچن دەبێ لەپێشەوەبن. ئەمریکا دیسان دەبێ یارمەتی هاتنەئاراو پەرەپێدانی دامەزراوەی دیموکراتی کۆمەڵگەی مەدەنی بدا کە هەنووکە بوونیان نییە. دڵنیابوون لەوەی کە ئەم دامەزراوانە شەفافن و مافەکانی کەمینە دەپارێزن- هەڵبەت بەوانەشەوە، مافەکانی موسڵمانان لە هەر جێگەیەکدا کە کەمینە بن- سوودو کەڵکی درێژخایەنیان دەبێ بۆ تێگەیشتن و هزرکردنەوە لەبارەی ئەمریکا لە جیهانی موسڵمانەتیدا.

بڕینی سەرچاوەکانی داهاتی پەڕگیرەکان

توخمی تەواوکەری ستراتیجیای پشتەوانیکردن لە رێکخراوی میانڕۆی موسڵمان و عەلمانی ئەوەیە سەرچاوەکانی داهاتی سەرەڕۆ و پەڕگیران وشك بکرێ. ئەمە کارێکی زەحمەتە چونکە (تەنزیمێکی خراپی سیستەمگەلی بانکی لە

زۆربەی وڵاتەکانی جیهانی موسڵمانەتیدا هەیەو چونکە بڵاوبوونەوەی بەکارهێنانی سیستەمی حەواڵەی ناتەنزیمکراوی پارە گوێزانەوەی نارەسمی هەیە). لەگەڵ ئەوەشدا، ئەوە روونە کە رێگەگرتن لە (تمویل)ی گروپە تیرۆریستەکان داخوازییەکی یەکلاکەرەوەیە. ئەم هەوڵە دەبێ بدرێ لە هەردوو سەری دەورەو سایکلی پارەپێدان. خاڵی ئەسڵی (تمویل)کردن لە عەرەبستانی سعودی و وڵاتەکانی تری کەنداوە. ئەمریکا ئێستا وەدوای (تمویل)ی تیرۆریستانەوەیە وەکو بەشێك لە ستراتیجیای بەرەنگاربوونەوەی تیرۆریزم. سعودییەکان دەستیان کردووە بە هەنگاونانەوە بۆ چاودێریکردنی لەنزیکەوەی جموجولەکانی (تمویل)کردن و پێوەدانی ئەو لقانەی هەندێ رێکخراوی خێرخوازی گومانلێکراو، لێ روون نییە کە داخوا زەماناتی تەواو هەیە بۆ دڵنیابوون لەوەی کە ئەم پارەو مایانە بە دەست سەرەڕۆیان و رێکخراوە تیرۆریستەکان ناگات. شیان و توانی تەکنیکیی لە وڵاتە کۆمەکپێکراوەکاندا دیسان پێویستی بە بەهێزکردن هەیە تا ئەو توانایەیان پێ بدا کە چاوەدێری بکەن و کەی پارەو دراوی گومانلێکراو دێ و دەڕوا.

بەلانسراگرتن لەنێوان پێداویستییەکانی شەڕی دژ بە تیرۆریزم و سەقامگیری و دیموکراسی لە وڵاتە موسڵمانە میانڕۆیەکاندا

شەڕی دژە تیرۆر بەردەوام کاریگەریی بۆ سەر جیهانی موسڵمانەتی دەبێ. رادیکاڵەکان بەردەوام کاروکردەکانی ئەمریکا وەکو شەڕی دژە ئیسلام دەخەنە بەرچاوو هەوڵ دەدەن بۆ جێ پێ لەقکردنی حکوومەتە میانڕۆیەکان بەکاری بهێنن. لەبەرئەوە، ئەمریکا، دەبێ بە وردی و پڕ بایەخەوە هەنگاوەکانی لەمەودوای شەڕی دژە تیرۆر بهاوێ بەو روانگەیەی کە کاریگەریی ناجێگیرانەی بۆ سەر حکوومەتگەلە دۆستەکان نەبێ. تا ئێستا ئەمریکا هەمیشە لەسەر پەڕپووتی سیاسیی پێگیر نەبووەو بەهەند وەرینەگرتووە. هەندێ جار حکوومەتان لە جیهانی موسڵمانەتیدا رێگربوون لەبەردەم پەنابردن بۆ کارو کردەی چەسپاوو پتەو دژبە سەرەڕۆیان یان گروپە رەقەکارەکان تەنانەت لە مەودای درێژخایەنیشدا

بەقازانجی ئەوانە کە پەیرەویان لێ بکرێ. ئەو حکوومەتانە دەیانەوێ کەڵك لە رووە باشەکانی شەڕ دژی تیرۆریزم بۆ سەرکوتکردنی ئۆپۆزیسیۆنی شەرعی وەربگرن. ئیدی بۆ ئەمریکا پڕ گرینگە ئەوە روون بکاتەوە کە هەوڵ و کۆششەکانی بەو مانایە نییە کە ستەمکاری یان رژێمگەلی سەرکوتکەر بەهێز ببێ، بەڵکە بۆ پتەوکردن و پەرەپێدانی گۆرانکاریی دیموکراتییە.

هەوڵدان بۆ بەشدارپێکردنی ئیسلامگەرایەکان لە سیاسەتی خواسایی

پرسێکی زەحمەت لە نەشونمای دیموکراسیی موسڵمانەتیدا ئەوەیە کە داخوا دەکرێ یان چۆن گروپی ئیسلامگەرا کە بڕوانامەی دیموکراتیی تەواو متمانەپێکراوی نییە- بۆ نموونە، ئیخوانولموسلمین- بخرێنە ناو پرۆسەگەلی دیموکراتییەوە. لەکاتێکدا هەمیشە مەترسی ئەوە هەیە حزبێکی ئیسلامەوی، کە بێتە سەرکار، لەوانەیە بەدژی ئازادییە دیموکراتییەکان بجولێتەوە، تێخزاندنی گروپی لەمبابەتە لەنێو دامەزراوە دیموکراتییە سەروالآیەکاندا، لەوانەیە بە تێپەڕبوونی کات ئەو هەرەشەیە خاو بکاتەوە کە بۆ سەر سیستەمەکەی هەیە. ئەو بارە بەتایبەتی لە هەندێ بەش و پارچەی جیهانی موسڵمانەتیدا هەیە کە نەریت و بەندوباوی دیموکراتی تۆکمەتریان هەیە کە تیایدا دەکرێ رای گشتی لە رێگەی سندووقەکانی دەنگدانەوە خۆی بنوێنێ و، حکوومەتەکانیان هاوپەیمانیی نێونەتەوەیی فرەوانیان هەیە. لەو بارانەدا، بۆ نموونە، تورکیا، ئیسلامییەکانی ناو دەسەڵات دەکرێ و دەبێ وەکو ئەکتەری سیاسیی خواسایی مامەڵەیان لەتەکدا بکرێ و وا چاوەڕوان دەکرێ هەرواش رەوتار بکەن. لە بەشەکانی دیکەی جیهانی موسڵمانەتیدا، دیموکراتیزەکردنی بەردەوام پارتە ئیسلامەوییەکان هان دەدا کە ئەجێنداکانی خۆیان لە رێگەی هەڵبژاردنەکانەوە جێبەجێ بکەن نەك لە رێگەی زەبروزەنگ و زۆرەوە. رووی خراپ و چەوتی تێوەخزاندنی ئیسلامییەکان لە سیاسەتگەلی خواساییدا ئەوەیە کە بە لایەنی کەمەوە لە مەودای کورتخایەندا، پەرە بە سیاسەتگەلی ئەنتی ئەمریکایی خۆیان بدەن ئەگەر رێگەیان

پێ درا نفووزێکی راستەقینە پەیدا بکەن. پابەندبوونێکی روون و بێ ئەملاو ئەولا بە پرۆسەی ناتوندوتیژو دیموکراتی دەبێ مەرجی پێشوەختی ئەو بەشدارپێکردنەی ئیسلامییەکان بێ. سەبارەت بە ئەمریکا دەبێ بەرهەڵستی خۆی لەبەرانبەر ریوشوێنی (ئینتیخابی) تۆمار بکا کە بۆ پەراوێزخستنی حزبە ئۆپۆزیسیۆنە شەرعییەکان دارێژرابێ.

تێوەخزاندنی دیاسپۆرای موسڵمان

هەروا دەکرێ بەشدارپێکردنی کۆمیونیتەکانی دیاسپۆرای موسڵمان یارمەتی پێشکەوتنی بەرژەوەندەکانی ئەمریکا بدا لە جیهانی موسڵمانەتیدا. دەکرێ و دەشێ کۆمیونیتەی موسڵمانە ئەمریکاییەکان ببنە سەرچاوەیەکی گرینگی زانیاریی سۆسیو-کولتووری لەبارەی کۆمەڵگە موسڵماننشینەکان و ئەو شنگ و توانایەیان هەیە کە رۆڵێکی گرنگ لە گەیشتنی ئەمریکا بە موسڵمانان لە هەر کوێیەك بن، بگێرن. هەوڵ و کۆششی وەها پێویستی بە بایەخپێدان و بالقوڵیی هەیە. لەهەمانکاتدا، سوپای ئەمریکا شارەزایی خۆی سەلماندووە لە بەجێ گەیاندنی نیازو پێویستییەکانی گروپە ئیسلامییەکان، بۆ نموونە ئۆفیسەرەکانی کاروباری مەدەنی، هاوکاری و یارمەتی ئەو کەسانەیان داوە کە لە ماوەیەکی کەم پێویستییان بە بایەخ و ئاگالێبوون هەبووە لە ماوەی زیارەتی نێونەتەوەیی جەماوەری بۆ مەزارەکانی شیعە لە عیراق دوای رووخانی سەدام حوسێن.

بنیاتنانەوەی پێوەندیی توندو نزیکی سەربازی لەگەڵ وڵاتە سەرەکی و بنچینەییەکاندا

سوپا ئەکتەرێکی بەنفووزو کارایە لەسەرانسەری جیهانی موسڵمانەتیدا. لە هەندێ وڵاتدا- پاکستان، بۆ نموونە- سوپا سەبارەت بە ئایندەی پرسە پێوەندیدارەکانی سیاسەت، کۆنترۆڵی دەوڵەتی کردووە. لەوەش بترازێ، سوپا لە بەرەی شەڕی دژە تیرۆر دایە. ئیدی، پێوەندی سوپا- سوپا (سەربازی)

گرنگییەکی تایبەتی هەیە بۆ هەر شکل گرتنێکی ستراتیجیای ئەمریکا لە جیهانی موسڵمانەتیدا. کۆت و بەندە یاساییەکانی ئەمریکا لەمەڕ تێوەخزانی سوپا — بۆ نموونە، هەمواركردنی پریسلەر و ( ) لە پاکستان و هەموارەکانی لیهی لە ئەندەنووسیا- دابڕانێکی جیدی لێکەوتەوە لەنێوان ئەمریکا و دامەزراوەی سەربازی لەو دوو وڵاتە هەرە گرنگەی جیهانی موسڵمانەتی. نەوەیەك لە ئەفسەری سوپایی لە هەر دوو وڵاتدا، شوێن و پلەو پایەی گرنگ و سەرەکیان گرتووە بەبێ ئەوەی پێوەندییەکی بەمانا یان زانیارییان لەبارەی ئەمریکاو سوپای ئەمریکاوە هەبێ. هەروا ئەوان زۆر تەسکبین و کەمتر کراوەن لە راست چەمکەکانی ئەمریکا بۆ کۆنترۆڵی مەدەنی و دیموکراتییانەی سوپا. بنیاتنانەوەی ئۆفیسەرە بارهێنراوە کاکڵەکان لە ئەمریکا لە وڵاتە سەرەکییەکانی وەك ئەندەنووسیاو پاکستان پێویستییەکی گرنگە. بەرنامەکانی وەك پەروەردەی سەربازیی نێونەتەوەیی و بارهێنان و راهێنان نە تەنیا سەرکردە سەربازییەکانی ئایندە زامن دەکا کە سەروکاریان لەگەڵ پراکتیك و بەهایەکانی سوپای ئەمریکا دا هەبێ، بەڵکە دەکرێ لەو رێگەیەوە نفووزی ئەمریکا و دەسەڵاتەکانی زێتر ببێ. پێوەندیی موکم و پتەوی کەس بۆ کەسێکی تر لەنێوان ئەفسەرە ئەمریکاییەکان و هاوشێوە بیانییەکان وەك پێشتر بیندراوە، نرخ و بەهایەکی گەورەی هەیە لە سالانی ئایندەدا، کاتێ ئەو هاوپلانەیان شوێن و پایەی سەرەکییان لە سوپاکانی خۆیان و دامەزراوەکانی حکوومەتدا دەگرن. تاقیکردنەوەی هاوبەش و دۆستایەتی دەکرێ هەلودەرفەتێکی پڕ مانا بێ بۆ وتووێژکردن و لەوانەیە بۆ پرس و کێشەکانی نفووزی پڕ گرنگ بۆ وڵاتەکانی خۆیان[87].

بنیاتنانی توانای گونجاوو لەباری سەربازی

لە رووی سەربازییەوە، ئەمریکا روبەرووی داخازییەك دەبێتەوە بۆ کەمکردنەوەی رووە هەرە دیارەکانی بوونی خۆی، لەکاتێکدا ئەمریکا کار بۆ زێدەکردنی جۆرە جیاجیاکانی ئەو بوونە: وەك ئیستخبارات، کردەوەی دەروونی،

کاروباری مەدەنی دەکا. لە هەندێ جێگەی جیهانی موسڵمانەتیدا، ئەمە مانـای بەردەوامبوونە بۆ کەمکردنەوەی بوونی لەمەودای چڕو زۆر (لـەباری سیاسـییەوە هەستیار) و لە جیاتی ئەوە بـەدوای پـشتەوانیکردنی ئـەو ئۆپەراسـیۆنانەیە لـە جێگە ناوچەییە پتەوو موکمەکاندا. ئیـسلامییەکان، بەتایبـەتی لـە ڕۆژهـەڵاتی ناوین، زۆرجاران بوون و حزوری ئـەمریکایان لـە ناوچـەکەدا بـەکارهێناوە وەکـو هۆیەك بۆ بەردەوامیدان بە کاری توندوتیژی. پرۆفایلێکی سـەربازیی ئـەمریکیی کەمتر، لەوانەیـە ئارمـانج و نیـشانەکانی ئـەو زەبروزەنگـە کـەم بکاتـەوە. لـە عیراقدا، ئەمە بەو مانایەیە کە هێزەکانی ئەمریکا بوونیان لەو ناوچە پڕ خەڵك و دانیشتوانانە کەم بکەنـەوە، مـادام لـەباری عەمەلیاتییـەوە بینـراون، ڕوانگـەو دیمـەنی ئـەمریکا وەکـو "هێزێکـی داگیرکـەر" کـەم دەکەنـەوە و ڕێگـە بـۆ گەشەسەندنی خێرای سوپای عێراقی و هێزەکانی ئاسایش دەکەنەوە.

سەرباری ئەوەش، دامەزراندنی بنکەی ئاسمانیی سەرەکی لە عێراق لـە ڕووی سیاسییەوە کارێکی گونجاو نییە لـە ئاینـدەی بەرچـاودا. بەهـەرحاڵ، لـە دیـدی ڕەتکردنەوەی تورکییەوە بۆ ڕێگەدان بەبەکارهێنانی بنکەی هەوایی ئەنجەرلیك لە ئۆپەراسیۆنی ئازادیی عیراقـدا، ئـەمریکا نـابێ دەرگـای دەسـت ڕاگەیـشتن بـە لۆجیستیی سەربازیی عیراقی لەخۆی داخا کە پێویـستە بـۆ وەڵامدانـەوەی هـەر کارێکی لەناکاوی سەربازی ئایندەیی لە کەنداودا.

کاروباری مەدەنی پانتایەکی جێ چاوی تێدایـە بـۆ هاریکـاری سـوپایی بـۆ بەرەنگاربوونەوەی تـۆڕە ئیـسلامییە ڕادیکاڵـەکان. کـارلێکی نێـوان سـوپاکانی ئەمریکاو وڵاتانی دی لە بواری پزیشکی سوپایی، مۆدیلێکی نایابە بۆ تێخزان لە وەلامدانەوەی کاریگەریی کارەساتەکانی پێکدادان و سروشتیدا. هەر هەوڵێك بـۆ بەشدارپێکردنی ئێن جی ئۆیە ئیسلامییەکان بـۆ نـاو (ترتیبـات)ی هاریکـاری سوپایی مەدەنی، دەبێ بەو پەڕی بایەخـەوە ڕەچـاو بکـرێ. ئـەمریکا پێویـستە جـەخت بکاتـەوە کـە ئـێن جـی ئۆیـە ئیـسلامییەکان بەهەماهـەنگی لەگـەڵ فیدراسیۆنی نێودەوڵەتیی خاچی سوور کار بکەن بەگوێرەی کـۆدی ڕەوتـاری ئـێن

جی ئۆیەکان کە داوا لە ئێن جی ئۆیـەکان دەکـا کـە لـە ڕووی سیاسـییەوە بـێ تەرەف بن لە ڕەوش و باری لەناکاوو کێشەو ئاریشەکاندا.

پانتایە دەست پێ نەگەیشتووەکانی نـاو جیهـانی موسـڵمانەتی، لـە ناوچـە گۆشەگیرەکانی ئەندەنووسیاوە بگرە تا فیلیپین تا ڕێگە گەورەکانی ئەفغانـستان، پاکـستان، یەمـەن، دەشـێ ببنـە نـەوای گروپـە سـەرەڕۆ و تیرۆریـستەکان. سەقامگیریی ئابووری و سیاسی لەو ناوچانەدا هەلودەرفەت بۆ ئـەو تیرۆریـست و سـەرەڕۆیانە کەمدەکاتـەوە کـە ڕەگ و ریـشەیان لێ داکـوتن. بـوونی زۆرتـری حکوومەت، کە بەپێی پێویست لە لایەن ئەمریکاوە پشتگیری بکـرێ، نـە تـەنیا یارمەتی کەمکردنەوەی هەڕەشەی هەنووکەیی تیرۆریزمی ئیسلامی دەدا، بەڵکـە هەروا مانایەکی تر بە تەکامولی نیـشتمانی دەدا کـە لەمـەودای درێژخایەنـدا، یارمەتی جێگیربوونی دەدا.

ئیستخباراتێکی کولتـووری چـێتر پێویـستە. لەکاتێکـدا، نـەبوونی ڕێـژەیی پسپۆری عەرەب لەناو پلەوپایەی سوپاو ئیستخباراتدا بەباشی ناسراوەو زانـراوە، کەمتر درك بەوەکراوە، لێ نزیکەی وەکو کارێکی بەپەلەو پێویستە بۆبـوونی ئـەو پسپۆرانە لەناو، لەنێو شتی تریشدا، فارس و ئـەفریقیای ناوچـەیی و زمانـەکان. هەندێ تواناو شیانی دیپلۆماتی و ئیستخباراتی ئـەمریکی لـە هەنـدێ جێگـەی جیهانی موسڵمانەتیدا بەرەو پوکانەوە دەچـێ لـەم دوو سـاڵەی ڕابـردوودا وەکـو ئەنجامێکی بەگەرخستنەوە لە پانتاییەکانی تـری ئـەم ناوچـەیە. ڕێبـازێکی بـان نەتەوەیی دیسان گەرەکە بۆ خوێندنەوەی چ زۆرجاران باننەتەوەیی بوون لە جیاتی دیاردەی نەتەوەیی گۆشەگیر. ئەمە لەوانەیە بگرێتەوە کارکردن لەگەڵ هاوپەیمانـە خۆجێییەکان بۆ لە ڕەگـەوە دەرهێنـانی ریکخـراوە ئیـسلامییە چـەکدارەکان کـە سنووره نێودەوڵەتییەکان دەبەزێنن و لێیان دەپەڕنەوە.

پەراوێز و سەرچاوەکان

1- ئـازیومردی ئـازرا، سـەرۆکی زانکـۆی دەوڵـەتیی ئەندەنووسـیا، ئـەم ناوچـەو دەڤـەرە کولتوورییانە لەناو جیهانی موسڵمانەتیدا لێکجیا دەکاتـەوە، کـە هـەر یەکـەیان سـیماو خەسڵەتی ئایینی- سیاسیی خۆی هەیە: عارەب، فارس، تورك، نیمچە کیـشوەری هینـد، سوودانییە-ئەفریقیاییەکان، مالای- ئەندەنووسی، سینۆی ئیسلامی، نیوە گۆی رۆژئـاوا. گفتوگۆ لەگەڵ ئازیومردی ئازرا، جاکارتا، حوزەیرانی 2003.

2- حەسەن حەنەفی، چەمکگەلی ئەلتەرناتیڤ بۆ کۆمەڵگەی مـەدەنی: رێبـازی کاردانـەوەی ئیسلامی، لە (Hashmi, ed., 2002)

3- (Riesebrodt, 1993)، بـۆ نموونـە، فەنـدەمێنتالیزم وەکـو بزووتنەوەیـەکی نـارەزای ئایینی دەناسێنێ کە داکۆکیکردن لە بەندوباو دەگرێتەوەو بە باوکسالاری رادیکـاڵ خـۆی دەگرێتەوە، بە هۆی گوندەکییەکانەوە لە بەرانبەر شۆرشی هاوچەرخدا.

4- ئەم تایپۆلۆجییە بەشێوەیەکی پاژەکی لەو کارە وەرگیـراوە کـە Cheryl Bernard لـە دەزگای رەند کردوویەتی.

5- بەهەر حاڵ، ژمارەیەکی کەم لە موسـڵمانانی جیهـان، دەیانـەوێ چـەمکی ئوممـە بکەنـە بەرنامەیەکی سیاسی و سیستەمی خەلیفایەتی دابمەزرێننەوە.

6- بزووتنەوەی (دور الارقم) لە خوارووی رۆژهەڵاتی ئاسیا، بۆ نموونە، خۆ لە سیاسەت لا دەدا و هەوڵ دەدا شێوە ژیانی ئیسلامی بچەسپێنێ لە کۆمەڵەی تایبەتدا (ئەزیومەردی ئەزرا، ئیـسلامی ئەندەنووسـی لـە پێڤـاژۆی جیهانیـدا، کولتـوور، بـەرگی 2، ژمـارە 1، 2002).جەماعـەتی تـەبلیغ، بزاڤێکـە بـۆ تازەکردنـەوەی ئـایینیی نـاوەکی بـەبێ بەرنامەیەکی خویای سیاسی، تیـشکۆ دەخاتـە سـەر فێرکردنـی تـاك تاکـەی کۆمـەڵ و هاندانیان بۆ ئاین بەجێهێنان لە رێورەسم، جلوبەرگ، رەوتاری تاکە کەسیی خۆیانداو خـۆ لە زەبروزەنگ و کێە دەپارێزن لە هەوڵ و تەقەلای خۆیـدا بـۆ سـەرلەنوێ رێکخـستنەوەی ژیانی تاکەکان لە رێگەی بەشداریکردن لە مۆرالی بەکۆمەڵدا. (Metcalf, 2000)

7- Daniel Byman's Review, March 2004

8- گفتوگۆ و دیمانەی نووسەر لەگەڵ فەقیهی ئەندەنووسیی نورتـشولیش مەجیـد، جاکارتـا، حوزەیرانی 2002.

هەروا بڕوانە:

Gibb and Kramers (2001), pp. 236-241

9- سامی، ئاماژەیە بۆ تێرمێکی زمانەوانی کە خێزانێکی زمانان کـە عیـبری و عـەرەبییان تێدایە دەگرێتەوە. لێرەدا بەهەرحاڵ، ئەنتی سامیبوون، بەمانا گشتییەکەی ئـەو حوکمـە دژایەتی و دژمنکاریکردنی جووەکان دەگەیەنێ.

10- بۆ نموونە، ژمارەیـەکی ناهاوتـای ئیسلامیـستی سـەرکردە لـە ئەندەنووسـیا دەرچـووی پەیمانگای تەکنەلۆجیی باندۆنگ-ن. کە پەیمانگەیەکی پێشەنگی ئەو وڵاتەیە.

11- یـەکێ لـە هۆکـارە سـەرەکییەکانی هەڵوێـست و بۆچـوونەکانی بزووتنـەوە ئوسـوڵییە هاوچەرخەکان لەمەڕ توندوتیژی، سیاسەتگەلی دەوڵەتە. بۆ نموونـە، ئیخوانولموسـلمین لـە سوریا سەرکوتکراوە، لێ لە ئەردەن رێگەی پێ دراوە بەشـداری لـە سیاسـەتەکاندا بکـاو بەشێوەیەکی پاژەکیش لە میسر سەرکوت دەکرێ. ئیدی جێی سەرسوڕمان نییە هـەروەکو دانیال بایمان ئاماژەی بۆ دەکا، لە سوریا ئیخوان توندوتیژ بێ و لـە ئـەردەن ئاشـتیخوازو لەمیسریش تا رادەیەك توند بێ.

Daniel Byman's Review, March 2004

12- ئەم چەمکە بەتایبەتی بۆ سەردەم و دەورانی پێش ئیسلامەتی تا بـە جیهـانی هاوچـەرخ دەگا لە لایەن ئایدیۆلۆجیستی پاکستانی ئەبو ئەعلای مەودودی بەکار هاتووە.

13- هەروا بڕوانە:

Farhad Kazemi, "Perspectives on Islam and Civil Society" in Hashmi (2002).

14- لە تیوریی ئیسلامیی کلاسیکدا، "الـذمي" وەکـو موسـڵمانان لـە دژمنـی نـاوەکی و دەرەکی دەپارێزران و رادەیەك ئۆتۆنۆمی بەکۆمـەڵیان هـەبوو. ئەوانـە دەبوایـە لـە بـاتی خزمەتی سەربازی، جزیە بە دەوڵەت بدەن.

15- بڕوانە:

Hizb-ut-Tahrir- Islam meets Communism" in chapter seven of this book and Peter Mandaville,"Salafis and Sufis: The Political Discourse and Transnational Islam", in Hefner, ed. (2004).

16- له (دیوار)ەوە هاتووە، ئاماژەیە بۆ گەنجی بێ کاری (بن دیوار) کە پاڵ بـە دیـوار دەدەن یان لەبن دیواران دادەنیشن. ئەم hittiste هێزی زەبروەشـێنی لابـاڵی رادیکـاڵی (جبهـة الانقاذ الاسلامي الجزائرية) پێکدێنن.

(Kepel, 2002).

17- بڕوانە بڕگەی (ئەو فاکتەرانەی کار لە سەرهەڵدان و هەڵکشانی رادیکالیزم) دەکەن.

18- James Turner Johnson, "Jihad and Just War", First things, 124 (June/July 2002), pp. 12-14; Patricia Martinez, "Deconstructing Jihad" in Ramakrishna and Tan, Beyond Bali (2003), pp. 59-79.

19- Osama bin Laden's 1998 Fatwa at http://wwwmideastweb.org/osamabinladen2. htm.

20- See Bassam Tibi, "war and Peace in Islam" and Suhail Hashmi "Interpreting the Islamic Ethics of War and Peace" in Hashmi, ed. (2002).

وەکو برنارد لویس و سـیمۆن و بنیـامین قامکیـان بـۆ راکێـشاوە لـە رووی مێژوویـیـەوە جیهادی گچکەو جیهادی گەورە تەواو و بەپێی بنەما لێکجیا نەکراوەتـەوە، ئیـدی بەداخـەوە، رادیکاڵەکان لەوانەیە ئەمەیان کردبێتە حوجە.

21- وەك بەلای وەهابییەکان و گروپی تـری هاوشـێوە بـاوە، کـاتێ کـۆنترۆڵی کۆمەڵەیـەکی نەریتیی دەکەن، بێ حورمەتی بەرانبەر گڵکۆ و مەزاری شێخ و پیاوچاکی خۆجێ دەکەن و تێکی دەدەن، ئەم پراکتیکە کە نارەزایی زۆری لـەنێوان دانیـشتواند لێدەکەوێتـەوە بـەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ناکارن بەرەنگاریان ببنەوە.

22- Professor R. William Liddle, Review of Chapter eight.

23- تەریقەتی نەقشبەندی لەتەریقەتە کۆنەکانی سـۆفیگەرییە، لـە سـەردەمێکی زووەوە لـە ئەستەمبوڵ دامەزراوە، لەوێوە بەفراوانی پەلی بـۆ جیهـانی ئیـسلامی سوننە مەزهـەبی رۆژهەڵات هاویشتووە. ئێستا تەریقەتی نەقـشبەندی لـە تـەواوی جیهانـدا شـوێنکەوتەی هەیە، لە ئەمریکاو ئەوروپاوە بگرە تا خوارووی ئاسیاو نیمچە دورگەی مالایۆ. لەسـایەی عوسمانلییەکاندا، برایەتیی خەلوەتنشین لە ئـەناتۆلیاوە پەڕیـەوە نـاو تـەواوی ناوچـەکانی ئیمپراتۆریەت و لکی لە سوریا، میسر و جێگـەی دی کـردەوە. (شـاذلي) لـە مـەغریب نفووزی پەیدا کرد. تەریقەتی سنووسی لـە (قورینـە) لـە 1840 سـەریهەڵدا. لەسـەدەی

نۆزدەو سەرەتای سەدەی بیستەمدا، تەریقەتگەلی سۆفیگەری بوونە کەناڵی پڕ گـرنگ بـۆ بیروڕای ریفۆرمیستی و رابوونخـوازی لەسەرانـسەری جیهـانی موسـڵمانەتی و لەبەرانبـەر فراوانخوازی کۆلۆنیالی ئەوروپی راوەستان. تەریقەتی قـادری و رەحمـانی بنکـە و بنـەمای شۆرشی عەبدولقادر بوون دژی فەرەنـسا لـە جـەزایر. رابـەرەکانی تەریقـەتی سنەوسـی، سەرکردایەتی ئۆپۆزیسیۆنیان کرد دژی کۆلۆنیالیزمی ئیتالی لە لیبیا. موحەمەد ئەحمـەد کە بە مەهدی خەرتووم بەنێوبانگە، بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە ئـەو بـۆ ئـەوە نێـردراوە دادپەروەری لەسەر زەوی بێنێتەدی و فەرمانڕەواییەکی ئیـسلامیی جیهـانی دابمـەزرێنێ، ئاوات و مەرامەکانی سەرچاوەیان رێنوێنییەکانی سۆفیگەری بوو.

(Hourani, 1991)

24- "Sufism: It's Origins", in http://www.alharamain.org/alharamain/eng/inner.asp?order=3&num =4numbers=197.

25- Anthony Shadid, "Reconstruction: for the Sufis, Taliban's Fall Means Revival", the Boston Globe, January 23, 2002.

26- Stephen Schwarz (2002) ، ئەم بەڵگەیەی بۆ ئـەم بەلاداهاتنـەی سـۆفییان بـەلای رۆژئاوا هێناوەتەوە.

27- A. Nizar Hamzeh and R. Hrair Dekmejian, "A Sufi Response to Political Islamism: Al-Ahbash of Lebanon", International Journal of Middle East Studies, 28 (1996), pp. 217-229. At http://ddc.aub.edu.lb/projects/psps/alahbash.htm.

28- Mumtaz Ahmed, "The Militant Movement" in Pakistan's future and USA policy Options, Working Group Meeting on Islam and Militants, "Center for Strategic and International studies", Washington, D. C. May 1, 2002 at http://www.csis.org/saprog.

29- Syed Saleem Shahzad, "Saddam's Northern Trap", Asia Time Online, Feb. 19. 2003 at http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/EB19Ak06.html

30- ئیجتیهاد هەمان رەگ و ریشەی جیهادی هەیە واتە "کۆشش لەپێناو راستی" (Mondal, 2002)

31- Professor R. William Liddle, Review of Chapter eight.

32- کۆلن پاول-ی وەزیری دەرەوەی ئەمریکا لە ئاخاوتنی رۆژی 5ی شوباتی 2003 لەبەردەم ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان گوتی رژێمی عیراق "لە هەموو ئاستە باڵاکانی ئەنساردا، کرێگرتەی خۆی هەیە".

33- بەشداریی شرۆڤەکاری دەزگای رەند: داڤید شلاپاك، 2003.

34- حزبی دادو گەشەپێدانی تورکی نموونەیەکی ئومێدبەخشی نیشانداوە بۆ حزبێکی بنەما ئایینی کە بەپێی رێساو بنەماکانی پلورالیزم و بەرپرسیارەتی کاربکا. لەکاتێکدا ئەو حزبە لە ساڵی 2002-ەوە هاتۆتە سەر کارو هێشتا زووە تاقیکردنەوەی تورکی و حکوومەتی حزبێکی ریشە ئیسلامی، هەڵبسەنگێندرێ.

35- بەڵگەو دەلیلەکانی تیۆری دەوڵەتی ئیسلامی لە دەستووری مەدینە (622) و رێنوێنییەکانی خەلیفە عەلی بۆ مالیکی ئەشتەر، فەرمانڕەوای میسر (795)، خستنەرووێکی هەرە بەرچاوی چەمکەکانی حوکمڕانیی ئیسلامییە لە سەردەمی هەرە زووی خەلیفایەتییەوە.

36- هەندێ وڵات خۆیان بە ئیسلامی ناوزەد نەکردووە، ئیدارەی تایبەتییان بۆ هەندێ ناوچەی دیاریکراو لەناو وڵاتەکانیاندا هەیە- بۆ نموونە ستانی ئاچ لە ئەندەنووسیا و هەندێ ویلایەتی دیاریکراوی باکوور لە نایجیریا- بەپێی شەریعەتی ئیسلامی حوکمڕانیی خۆیان دەکەن تا ئەو رادەیەی کە لەگەڵ دەستووری نیشتمانی ناکۆك نییە.

37- بۆ نموونە شتێك نییەی لە دەقەکانی ئیسلامدا کە باس لەبەرکردن و پۆشینی عەباو چادور- جۆرە پۆشاکێکە، بکا یان جەلابی ئیسلامی. قورئان سادەو رەوان ئامۆژگاری جل لەبەرکردنێکی بەئابڕوانە دەکا. تا ئێستا، وەك هەندێ فەقیھ تێبینیان کردووە، پرسی جل و پۆشاك بە چڕی بەسیاسی و تەواو بە رەمزی کراوە. بڕوانە:

Kiss van Dijk, The Indonesian Archipelago from 1913 to 2013, Celebration and Dress Codes, in Meuleman, ed., (2001).

38- Library of Congress, Iraq, a Country Study, at http://memory. Loc.gov/frd/cs/iqtoc.html.

39- زۆربەی دەوڵەتانی عەرەب و گەلێك وڵاتی تری موسڵمان ئۆتۆکرات و ئۆلیگاریشین، لێ جیاوازی نێوان حوکمڕانان و حوکملێکراوان و نامۆبوونی حوکملێکراون گەورەترە لە هەندێ وڵاتی وەك عیراقی سەدام یان سوریای ئەسەد کە حوکمڕانان و حوکملێکراوان سەر بە لکی لێکجیاو تەنانەت پێکناکۆکی مێژوویی ئیسلامن.

40- هەڵسوڕاوانی شیعە پێیانوایە شیعە، ئەگەر زۆرینە نەبن، بەلایەنی کەمەوە نیوەی دانیشتوانی پارێزگانی رۆژهەڵاتی عەرەبستانی سعودی دەبن. دەگوترێ ژمارەیەکی بەرچاو (شیعەی نهێنی) کە ستاتۆو باری خۆیان شاردۆتەوە، چونکە کاربەدەستان جیاکاری دەکەن و ستەمیان لێ دەکەن.

41- شیعەکانی سعودیە قازانج لە پەلاماری ئەمریکا بۆ سەر عیراق دەبینن"،

The Wall street Journal, Feb. 3, 2003.

42- Cited by Mark Woodward, United states-Indonesia Society (USINDO) and the Asia Society, "Islam in modern Indonesia", proceedings of conference held in Washington, D.C. Feb. 7, 2002.

43- فەرهاد کازمی پێداگری ئۆتۆرتیزم دەداتە پاڵ دەوری دەوڵەت لەم بەشەی جیهاندا. بەبەرفرە بێینە ئاخاوتن، لە دیدی کازمی، وڵاتانی ناوچەکە کە ئابوورییان بەدەستە و یاریان بە ناتەبایی کۆمەڵایەتی-کولتووری کردووە بۆ پارچە-پارچەکردنی ئۆپۆزیسیۆن و داپلۆسینیان بۆ سەرکوتانەوەی نەیارانیان بەکارهێناوەو فۆرمۆلەی ئایدیۆلۆجیای جیایان پتەوکردووە بۆ بەئەقلانیکردنی حوکمی نادیموکراتیی خۆیان.

Kazemi, op, cit., pp. 42-43.

44- United states-Indonesia Society (USINDO) and the Asia Society, "Islam in modern Indonesia", proceedings of conference held in Washington, D.C. Feb. 7, 2002.

45- See Nurcholish Madjid, "Islam in Indonesia: A move from the Periphery to the Center," Kultur, Vol. 1, No. 1, 2000.

46- Comment by Professor Peter Mandeville, Oct., 2003.

47- خێڵە هەرە بەئیمتیازاتەکان دراوسێی تکریت-ن: جبوور لە شەرگات، عوبێد لە ئەلعەلەم و تارمیە، و شاهەدە لە تارمیە، لهێب لە شەرگات، ئەلعەززە لە بەلەد، هەرب لە دوور، تەی لە موسڵ، خەزرەجی لە باشووری موسڵ، مەغامیس لە خالیس، خێروبێری رژێم

بەسەر هەندێ خێڵی شیعە لە باشـوور و هەنـدێ خێڵـی کـورد دادەبـاری کـە چـاوەدێری سنوورەکانیان لەگەڵ ئێران دەکردو ڕێگەیان نەدەدا عەشرەتەکەیان پێوەندی بە یاخیبووان-ی دژ بە سەدام بکەن.

See Amatzia Baram, "The Iraqi Tribes and post Saddam System", The Brooking Institution, Iraq Memo No. 18, July 8, 2003.

بارام تێبینی کردووە کە بنکەی خێڵەکی دەسەڵاتی سەددام یەك خێڵ نـەبووە. ناوبـەناو ساردی و پشت تێ کردن لە نێوان سەددام و کەسایەتییە بەدیمەنەکانی خێڵەکەی خـۆی هـەبووە (کە کوشت و بڕی بـەدواداهاتووە) و لەئاکامـدا نـامۆبوون و دژمنایـەتی زۆری کەسـایەتی و ئەندامانی خێڵەکەی لێکەوتۆتەوە.

48- Omar Daair, Authoritarian Rule in a Plural Society: The Republic of Yemen" MSc dissertation, School of Oriental and African Studies, London, Sept, 2001, at:

http://www.al-bab.com/yemen/pol/daair1.htm.

49- بۆ نموونە، هەڵوێست لەبەرانبەر بڕیاری ئەمریکا سـەبارەت بەشـەڕکردن لەگـەڵ سـەددام بەشێوەیەکی دراماتیکی لە کوێت وەکو وڵاتانی دیکەی عەرەبی نەبوو. دوو لـە دانـەرانی ئەم کتێبە چاویان بە سەلەفییەکی باڵای کوێتی کەوت کە پشتەوانی لە شەڕ دەکـرد. ئـەم شتە ڕێزپەڕە دەکـرێ بـەو فاکتـە راڤـە بکـرێ کـە کوێتییـەکان تاقیکردنـەوەیان لەگـەڵ دەستدرێژیی برا عەرەبەکانیان هەبووە. وتووێژ لەگەڵ خەلیل سوڵتان عیسا، شاری کوێت، 11ی حوزەیرانی 2003.

50- وتووێژ لەگەڵ سەرۆکی موحەمەدیە، ئەحمـەد سـەیفی مـارف، جاکارتـا، ئەندەنووسـیا، 2002.

51- بۆ وتوێژکردن لەبارەی خۆنیشاندانەکانی بە ئیسلامیکردن لە مالیزیا بڕوانە دیراسـەیەکی گرنگی: Chandra Muzaffar, (1987), pp. 3-6.

52- International Crisis Group (ICG Asia Report No. 36 (2002), p. 8, see also chapter five.

53- See Fathullah Gulen and Turkish Nurkuluk Movement, in chapter seven.

54- Rabasa (2003).

55- سعودییەکان ڕێکخراوی خێرخـوازی و سـەدەقەیان پێـوەدا دوای ئـەوەی ئـەمریکا فشاری خستنە سەر. World tribune.com, May 16, 2003. کاربەدەستە رەسمییـەکانی سعودی دەڵێن عەرەبستانی سعودی بۆ شەڕی تیرۆریزم سازو تەییارە.

The Washington files Europe.U.S. Department of State, International Information Programs, June 12, 2003 at http://lists.state.gov.

56- "Riyadh creates body to supervise charity", Islam Online, in http://www.islamonline.net/English/News/2004-02/29/article08-shtml.

57- Steven Simon, A reviewer of this chapter, does not believe that there is a sufficient analytical basis for the casual correlation implied between tribalism and Islamic extremism.

58- Laurie Mylroie, “the Baluch connection", The Wall Street Journal, March 18, 2003. In Mylorie's view, some of these terrorists could have been elements of Saddam Hussein's Baluchi network and might have been given false identities during the Iraqi occupation of Kuwait.

59- Mohammed El-Kuwait, "Radical Islam has Nomadic Origins", Letters to the Editor, Financial Times, Feb. 4, 2003.

60- Discussion with Mohammed Al-Jassem, editor-in-chief, Al-Watan, Kuwait City, June 2003.

61- بڕوانە: بـۆ نموونـە، راپـۆرتی لێوەکۆڵینـەوەی ئیـسپانی لەمـەڕ شـانەیەکی قاعیـدە لـە ئیسپانیا.

Juzgadio central de instruction, No. 005 Madrid, Summario (Proc. Ordinario) 0000035/2001E, September 17, 2003, at http://news.findlaw.com/hdocs/docs/terrorism/espbinldn91703cmp.pdf See also, Beyond the European Union: Al-Qaeda, in Chapter ten...

62- U.S. Department of State, Office of Coordinator for Counterterrorism, "Patterns of Global Terrorism 2000", Latin American Overview, Washington, D.C. , April 2000.

63- بۆ نموونه له دیراسەکەیدا سەبارەت بە تیرۆریزم لە باشووری رۆژهەڵاتی ئاسیا، زاچەری ئەبوزا چوار کۆمپانیا هەرە لەپێشەوە کە لە مالیزیا دامەزراون پارەو پوڵ دەخەنە ناو کەناڵی ئەلقاعیدەوە.

Abuza (2002), p.59.

64- بۆ زێتر ئاشنابوون بەم بابەتە بڕوانە:

When Muslims finance Islamic Violence: Criminal activities, in Chapter ten.

65- لە بەرنامەی هەندێ وڵاتی کەنداودا، لە بەرنامەی call-in and audience participation، هاوولاتیان دەشێن پرسیار لەکاربەدەستانی حکوومەت بکەن.

66- Rohan Gunaratna، تێبینی ئەوە دەکا بەرهەڵستیی عەززام بۆ تیرۆریزمی (تمییز) خاڵێکی سەرەکی بوو لە گەڵ بۆچوونی بن لادن.

Anonymous، Rohan Gunaratna. (2002), pp. 22-23.

ناتەبایی نێوان عەززام و بن لادن بەلاوە دەنێ و پێی وانییە بن لادن دەستی لە کوشتنی عەززامدا هەبووبێ.

Anonymous (2002), p.101.

67- Discussion with Ali Ahmed, Washington, D.C. April 3, 2003.

68- بڕوانە منصور المونقیدان، الخارطة الاسلامیة في العربیة السعودیة وقضیة الاجحاد، الوسط (منامة)، 28 شباط 2003.

69- Yazid Sayigh, Palestine Confounded, Survival,Vol. 44, No. 4, Winter 2002- 3, pp. 7-21.

70- سەیری وتووێژی فەسلی یەکەم بکە.

71- بڕوانە فەسڵی هەشتەم.

72- بانگەشەی لەمبابەتە لە لایەن کاربەدەستانی پاس-ەوە کراوە بە ئاماژەکردن بۆ پۆلیسی حکوومەتی مالیزیا لە وتوێژێکدا لە کوالالامپور لە ئایاری 2002. رەخنەگرێکی

میسری لە حکوومەتی موبارەك بەڵگەدێنێتەوە کە حکوومەت تەحددیی ئوسوڵی بەکارهێناوە بۆ پاساودانەوەی سیاسەتی ستەمکارانەی خۆی و بەبێ ئەم سیاسەتە نەیدەتوانی بمێنێتەوەو خۆی رابگرێ. پەکین هەوڵی داوە بەبیانووی شەڕی تیرۆریزم پشتەوانی ئەمریکا بۆ خۆی وەدەست بهێنێ و هەوڵ و تەقەڵای سەربەخۆخوازانە لەناو بەرێ لەنێو زۆرینەی پینانگدا.

73- Summary and analysis of the first Iraqi poll, The American Enterprise Online,
http://www.taemag.com/issues/articleID.17697/article-detail.asp.

هەندێك ئەو دەنگدانەیان خستە ژێر پرسیار چونکە تەنیا لە شارێکی زۆرینە شیعە (بەسرا) و هەر سێ شاری زۆرینە سوننەی (موسڵ، کەرکووك و ئەنبار) کراوە. وێرای ئەوەش تێروانینی شیعەکانی بەسرا لە شارە شیعەنشینەکانی تر جیایە. ئەوەی گرنگ و سەرنجراکێشە، بەرهەڵستیکردنی دەوڵەتی ئیسلامی لەناو شیعەکاندا زۆرترە تا لەناو خەڵکی دیکەی غەیرە شیعەدا.

74- بڕوانە:

Federation of Atomic Scientists Intelligence Recourse Program, Supreme Council for Islamic Revolution in Iraq, available at http://www.fas.org/irp/ world/parasciri.htm.

75- See Saddam's unholy allies, Newsweek, Vol. 121, No. 24; and Payman Pejman, Saudi hand makes US uneasy, Asia times online, July 15, 2003. At
http://atimes01.atimes.com/atimes/Middle-East/EG15Ak02.html.

76- د.شفیق غبرا، رئیس الجامعة الامرکیة في الکویت، اعادة بناء الحرب، والعالم العربي، سیمینار في معهد الشرق الاوسط، واشنطن، دی سي، 21 ایار 2003.

77- ئەم هەڵسەنگاندنە لەو دیمانانە هاتوە کە لەگەڵ موسڵمانی میانرۆ لە ئەندەنووسیا، کوێت ومیسر و ئەردەن لە هاوینی 2003 کراوە. وتووێژکاران لەمبارەوە هاودەنگ نەبوون، بەڵام ژمارەیەکی بەرچاویان لەگەڵ ئەم هەڵسەنگاندنەدا بوون.

78- ئەم کۆمێنتە هی د. گریگۆری گۆزی سێیەم-ە، کە پرۆفیسۆری یاریدەدەرە لە زانستی سیاسەت، زانکۆی ڤێرمۆنت.

79- See Neil MacFarquhar, Saudis Reexamine and Islamic Doctrine cited by Militants, The New York Times, May 25, 2003, at htpp://www.nytimes.com/2003/05/25/international/middleeast/25SAUD.html. And Saudi Media Trends: In the wake of Riyadh Bombings, (2), "MEMRI, Special Dispatch Series No. 514, June 1. 2003, at htpp://www.memri.org/bin/articles.cgi?Page=Archieves&Area=sd&ID=SP514303, accessed at Aug. 9, 2004

80- Alan Sipress, "Syrian Reforms gain Momentum in wake of Iraqi War", The Washington Post, May 12, 2003, p. A1.

81- Syrian Citizens urge President Assad to implement sweeping Reforms, "MEMRI, Special Dispatch Series, No. 523, June 16, 2003 at htpp://www.memri.org.

82- دیمانەی ئیان لیسەر، دانەری فەسڵی سێیەم، لەگەڵ رەجەب تەیب ئۆردوگان، ئایاری 2001.

83- جۆزیف لیو، بەرهەڵستیی مالیزی بۆ شەڕ لەگەڵ عیراقدا: شتێکی مەبدەئی بوو یان وەسیلە بوو؟ سەنگافورە، پەیمانگای دیراساتی دیفاعی و ستراتیجی، ئایاری 2003.

84- وتووێژی دانەر لەگەڵ کارناسانی ئاسایش، بانگکۆك، حوزەیرانی 2003.

85- UNDP (2002), Chapter 4, "Building Human Capabilities: Education/The statute of Education", pp. 51-54.

86- بڕوانە محەمەد خەلیل مەسعود، پێناسەی ئایینی و فێربوونی جەماوەری، لە Meuleman (2001)، ل. 238-241.

87- بڕوانە پێوانی کاریگەرییەکانی تێوەخزاندن، لە Rabasa and Haseman (2002)، ل 118-120.

جماعة انصار الاسلام، نموذج اسلامي لم نألفه سابقا في كردستان(*)

لا يتعدى عمر الحركات السياسية الاسلامية المنظمة في كردستان 20 عاما[1]، اي انها حديثة العهد قياسا الى الحركات السياسية الاخرى، القومية[2] منها والشيوعية[3] في كردستان، وكذلك قياسا للحركات الاسلامية في البلدان العربية والاسلامية. وليست لهذه الحركات ايضا ماض نضالي يذكر في التصدي للدكتاتورية والدفاع عن الحقوق القومية لشعبنا الكردي[4]. ومع هذا فالاسلام السياسي له حضوره على الساحة.

وبعد الانتفاضة الشعبية في كردستان، ساد نسبيا جو من الحريات العامة والفردية واصبحت التعددية الحزبية في العمل السياسي عموما والاسلامي ايضا واقعا سياسيا ملموسا. وبالرغم من عدم حصول القائمة الاسلامية[5] في الانتخابات البرلمانية التي جرت في 19 أيار 1992 على نسبة (7%) والتي تؤهلها للدخول في برلمان الاقليم، الا انها تلت الحزبين الرئيسين في حصولها على اصوات الناخبين متقدما على الاحزاب الاخرى اكثر قدما منها ونضالية. وهكذا دخل الاسلام السياسي بتياراته المختلفة معترك النضال والتنافس السياسي في اجواء ما بعد الانتفاضة في ظل الادارة الذاتية الكردية، الحريات النسبية المتاحة للكل، الحصار الاقتصادي المزدوج: الحصار المفروض من قبل الامم المتحدة على العراق وكذلك الحصار المفروض على كردستان من قبل الحكومة المركزية، التوتر والصراع والتقاتل الذي ساد بين الحزبين الرئيسين: البارتي والاتحاد بين 1994-1998.. واصبح للحركات الاسلامية وزن يحسب له الحساب داخليا واقليميا. ومما يجدر ذكره ايضا كانت مدينة الحلبجة والمناطق المحيطة بها والقريبة من ايران تعد منطقة نفوذ (الحركة الاسلامية في كردستان العراق).

وبعد سقوط نظام البعث في 9 نيسان 2003 واجراء الانتخابات العامة في كل من كردستان والعراق اصبح ل(الجماعة الاسلامية و الاتحاد الاسلامي

الكردستاني) (15) مقعدا من مجموع (111) مقاعد في برلمان الاقليم. كما حصلت (قائمة الاتحاد الاسلامي) في انتخابات 2005/12/15، التي نزلت لوحدها خارج قائمة التحالف الكردستاني، على 5 مقاعد في مجلس النواب العراقي، أما (الحركة الاسلامية في كردستان العراق) فيبدو انها في تراجع مستمر نتيجة الانشقاقات والخلافات الداخلية.

بالاضافة الى الواجهات السياسية التي ذكرناها، برزت خلال 15 السنة الماضية شبكات و مجاميع اسلامية اخرى تتبنى الجهاد والعنف المنظم بدلا من الدخول في العملية السياسية، لتحقيق اهدافها منها: الجهاد، الحماس، التوحيد، جند الاسلام، انصار الاسلام وغيرها..

ان ظاهرة الاسلام السياسي وتكويناته المختلفة تستحق الدراسة المتأنية والملموسة ومدى تناغم تيارات منها مع الواقع السياسي واللعبة الديمقراطية في كردستان والعراق والنظام العالمي الجديد، ودورها الآني والمستقبلي، الى جانب دراسة واقع التيارات التي ترفض الانخراط في العملية السياسية الجارية في كردستان والعراق ووتختار المواجهة المكشوفة مع الكل.

وبناء عليه نقسم الدراسة الى:

1-1: المقدمة

1-2: الاسم وخلفية التكوين

1-3: ايديولوجية جماعة انصار الاسلام في كردستان واهدافها

1-4: بنائها التنظيمي

1-5: علاقاتها

1-6: التجنيد

1-7: مصادرها المالية

1-8: المصطلحات المستخدمة

1-9: عملياتها

1-10: آفاقها

1-1: المقدمة:

لا ينكر بأن جند الاسلام و فيما بعد (جماعة انصار الاسلام في كردستان) منذ ولادتها، في 1/ ايلول/2001، كانت تشكل نموذجا فريدا لم نألفه في كردستان وعامل اللااستقرار والتوتر و العداء في المنطقة التي تسيطر عليها في (بيارة وطويلة) القريبة من ايران[6]، ويطلق عليها البعض "تورا بورا العراق" كنقطة انطلاق "لاقامة حدود الله وشريعته الغراء" في كردستان والعراق، وايواء وتعشعش العناصر الاسلامية الراديكالية من العرب والجنسيات الاخرى في صفوفها لاسيما بعد سقوط حكومة الطالبان.

أما اهتمام الواشنطن بجماعة "انصار الاسلام" فيعود الى ما قبل الحرب على العراق وسقوط نظام صدام حسين، اذ كان تسبب قلقا للولايات المتحدة الامريكية. ففي 5 من شباط 2003 أشار كولن باول وزير الخارجية الامريكي في خطاب له فى الامم المتحدة الى وجود روابط لانصار الاسلام مع القاعدة وصدام حسين[7]. وهكذا اصبحت قواعد "انصار الاسلام" الموجودة في المنطقة اعلاه، هدفا فعليا للصواريخ الامريكية في يومي 22-23 آذار 2003 ومن ثم الهجوم المشترك لقوات الاتحاد الوطني والقوات الخاصة الامريكية وبالتالي اخراجها من الساحة في 30 آذار. فبعد تدمير قواعدها لملمت جماعة "انصار الاسلام" خلال اشهر قليلة، بعد لجوء القوات المتبقية منها الى ايران، صفوفها المشتتة واعادت تنظيم نفسها تحت اسم (جيش انصار السنة) واصبح احد التنظيمات الفعالة المعادية لقوات التحالف الدولي ضمن اطار التمرد العراقي الواسع[8] وفي 22 مارس 2004 اعتبرتها واشنطن الى جانب العديد من التنظيمات الاخرى، منظمة ارهابية اجنبية، اي تشغل الجماعة موقعا متقدما في اطار حرب امريكا على الارهاب. هذا فضلا عن قيام جماعة الانصار بالعديد من العمليات المعادية والارهابية لحكومة اقليم كردستان والحزبين الرئيسين: البارتي والاتحاد. وما تزال تشكل تهديدا للعملية السياسية ولأمن واستقرار الاقليم والعراق ولاسيما في ساحة عملياتها المعروفة ب (المثلث السني). ومن هنا تأتى اهمية هذه الدراسة.

2-1: الاسم وخلفية التكوين:

يتفق العديد من الدارسين بانه هناك عوامل، داخلية وخارجية، موضوعية وذاتية عدة، مهدت او شجعت قيام الحركات الاصولية في كردستان على غرار ما هو موجود في البلدان الاخرى ومن ثم نموها وتعاظم فعالياتها منها:

* الغزو السوفيتي لافغانستان وما رافقتها من اشتداد المشاعر الاسلامية وتغذيتها من قبل العديد من الدوائر وخاصة الدول العربية في الخليج وباكستان والولايات المتحدة الامريكية[9] وتدفق المتطوعين الاسلاميين الى افغانستان لمحاربة النفوذ السوفيتي في اطار الحرب بالنيابة.

كما يقول محمد البازياني ان "منطلق الجهاد الافغاني الديني، هو مذهب اهل السنة والجماعة الذي يرتبط به معظم الكرد عقائديا، فليس هناك اي مانع نفسي يمنع الاقتراب الواقعي منه والتفاعل معه"[10] وهكذا انخرط عناصر من الكرد في صفوف "المجاهدين" لمحاربة الغزو السوفيتي والحكومة الموالية له، وتلقوا تدريبا في القواعد المقامة لهذا الغرض في منطقة البيشاور بباكستان وكذلك في افغانستان وتعرفوا واختلطوا مع العرب الافغان وقادة القاعدة والتنظيمات الاسلامية الراديكالية الاخرى، ومن ثم عودة البعض منها الى كردستان والعمل في صفوف التنظيمات الاسلامية العاملة في كردستان ولاسيما الحركة الاسلامية وتبوء المراكز القيادية في هيئاتها المختلفة وتزعم المراكز والانشقاقات.

* انتصار الثورة الايرانية في 1979، اذ أصبحت نموذجا للاقتداء ودعامة للعناصر والتنظيمات الاسلامية ولا سيما في بداياتها، وما رافق ذلك من بروز التنافس الايراني – السعودي على قيادة مسلمي العالم. ومن هنا بدأت السلفية بتنوعاتها بالنمو بين اهل السنة والجماعة. تأتي زيارات مرشد الحركة الاسلامية في كردستان العراق، عثمان بن عبدالعزيز، الى السعودية في هذا الاطار، اذ قدمت الاخيرة " مساعدات لا يستهان بها" الى الحركة في "اعوام 1991، 1992، 1993"[11].

* النزاع العراقي –الايراني الذي طال أمده لمدة ثمان سنوات. فكانت ايران تشجع وترعى تشكيل التنظيمات الاسلامية الشيعية منها والسنية لتوسيع الجبهة المعارضة للنظام. وكان "قرارطاة رمضان" ينظم العلاقات مع هذه الحركات مثل: "لةشكرى ئيسلامى كورد- عباس الشبك، حزب الله، حزب الله ى شؤرشطير، حركة المسلمين للاكراد الفيليين والرابطة الاسلامية في كردستان العراق التي تحولت فيما بعد الى الحركة الاسلامية في كردستان العراق". فكانت لكل هذه التنظيمات مكاتب في معظم المدن الحدودية المتآخمة لكردستان العراق وتتلقى المؤن والاسلحة والذخيرة من ايران، اضافة الى ايواء عوائلها في المخيمات.

* بقاء الانظمة الاستبدادية الفاسدة المعادية للديمقراطية لفترة غير قليلة في الكثير من دول العالم العربي والاسلامي ومنها العراق، وقمع القوى الديمقراطية والوطنية، وعدم تمكن هذه الانظمة من تلبية المطالب السياسية والاجتماعية والاقتصادية لشعوبها، وخلق فئات مهمشة اجتماعيا وسياسيا كحصيلة لتحديث مجتمعاتنا، وتضاؤل دور الدولة تدريجيا في الحياة الاقتصادية في ظل الانفتاح المنفلت وسياسة الاقتصاد الحر والفساد الاداري والمالي المستشري في بلداننا والثراء الفاحش للفئات البيروقراطية الطفيلية في فترة قصيرة نسبيا.

* موجة تكاثر الحركات الاسلامية السياسية المتطرفة والعنيفة والتكفيرية في السبيعينات والثمانينات في الدول العربية وخاصة في مصر من أمثال: منظمة التحرير الاسلامي وجماعة الجهاد و جماعة المسلمين المعروفة ب"التكفير والهجرة" وتأثيراتها وانعكاساتها الفكرية والسياسية "لبلورة المفاهيم الخاصة بالجهاد الاسلامي" في البلدان الاخرى منها كردستان العراق سواء أكانت عن طريق تواجد بعض "الاسلاميين المصريين وتعرفهم على الشبان الكرد في الجامعات ومحلات العمل في اربيل والسليمانية" و "القاء دروس خاصة عليهم في بيوت تم ايجارها لهذا الغرض" أو عن طريق كتب

ومنشورات هذه التنظيمات منها "كتب جماعة الجهاد وكتب الدكتور عمر عبدالرحمن وكتب وكاسيتات عبدالله عزام.." [12] اذ برزت في هذه الفترة، اي بعد نكسة ثورة ايلول، ظواهر التدين وسط الكورد وكانت تتلقى التشجيع من بعض دوائر البعث لغلق النوافذ امام تنامي الافكار القومية الكوردية او الماركسية فيما بين الشبيبة.

* استمرار النزاع العربي- الاسرائيلي وتداعياته اليومية على المجتمعات الاسلامية.

* اقامة المنطقة الآمنة من قبل الحلفاء، ومن ثم قيام الادارة الذاتية الكردية وتوفر جو من الحرية والتعبير عن الاراء، مما اتاح للعناصر الاسلامية ايضا حرية التجمع والتنظيم والعمل.

* الحصاران الاقتصاديان المفروضان على شعبنا بعد 1991، الضائقة الاقتصادية التي كانت تعيشها آنذاك الفئات ذات الدخل المحدود، ودور الرابطة الاسلامية الكردية والاغاثة الاسلامية العالمية في تقديم المساعدات للفئات المهمشة اجتماعيا بقصد التأثير عليها ومن ثم كسبها واستمرار هذا الوضع لحد تنفيذ برنامج الغذاء مقابل النفط[13].

* الاقتتال الداخلي بين الحزبين (البارتي والاتحاد) خلق فراغا او ارضية ملائمة لنمو وبروز وتعزيز النفوذ الاسلامي في كردستان وخاصة (الاتحاد الاسلامي الكردستاني) و(الحركة الاسلامية في كردستان) باجنحتها المتباينة، فالاخيرة كانت بالاساس تنظيما مسلحا ولها منطقة نفوذها في حلبجة والمنطقة المحيطة بها.

* دور كل من العراق و تركيا وايران وسوريا في تغذية الخلافات الكردية في كوردستان العراق واستثمارها بهدف زحزحة الاستقرار وقطع الطريق على الكورد في تحقيق حلمهم باقامة كيان سياسي خاص بهم.

* دور التيار السلفي الجهادي وفكرة الجهاد المعولم وحلم تنظيم القاعدة في بناء قواعد لعملياته المستقبلية في هذه المنطقة الوعرة والنائية من خلال استثمار علاقاته مع الكرد الافغان وعشعشة العرب في صفوف هذه الحركات والاجنحة

منذ 1998[14] ولاسيما ضمن قوة سوران الثانية التي كانت تابعة للحركة الاسلامية في كردستان واصبح البعض منهم اعضاء في مجلس شورى جماعة انصار الاسلام لاحقا.

* الحرب الامريكية على العراق وتداعياتها وانتشار مفاهيم المحتل والكافر والصليبين واليهود والنصارى والعملاء المرتدين وغيرها..ومما يجدر ذكره ايضا كانت هناك الحساسية اصلا الى حد الازدراء والعداء ضد الغرب الاستعماري اضافة الى بعده التأريخي في ذاكرة كل من المسلمين والغربيين. هذا اذا اضفنا الى هذا التراكم الدعاية الايديولوجية للقوى اليسارية والقومية ايضا ايام الحرب الباردة ضد الغرب وامريكا في هذه المنطقة الاستراتيجية.
* واخيرا دور الاعلام العربي وخاصة فضائيات الجزيرة و ابو ظبي وغيرها لا سيما بعد احتلال العراق من قبل التحالف الدولي حيث اججت المشاعر المعادية في الشارعين العربي والاسلامي في مواجهة المد والنفوذ الغربي والامريكي و ابراز الاسلاميين كتحدي حقيقي وأمل وملاذ اخير بوجه هذا الزحف بعد فشل المشاريع القومية العربية والماركسية في النهوض بشعوبهم.

على اية حال، كما نرى فيما بعد، تكونت جماعة "انصار الاسلام في كردستان العراق" من عدة مجاميع اسلامية سلفية متقاربة في توجهاتها الراديكالية[15]. تفرخت كلها أو معظمها من (الحركة الاسلامية في كردستان العراق) التي كانت بالاساس تجمعا اسلاميا فضفاضا[16]. وكانت للاخيرة (كما اشرنا سابقا اليها) نفوذا متميزا في مدينة حلبجة والمنطقة الواقعة بينها والسلسلة الجبلية المحاذية لايران.. كما ان عبارة كردستان الواردة مع اسم جماعة "انصار الاسلام في كردستان" لا تعني على حد قولها "بأن هذه الجماعة ذات أهداف إقليمية أو قومية، بل إن كردستان هي أرض إسلامية وشعبها المسلم جزء لا يتجزأ من الأمة الإسلامية"[17].

وكانت جماعة "انصار الاسلام" بعد تكوينها وتحديدا بعد سقوط نظام الطالبان، تطمح الى اقامة نظام مشابه في هذه المنطقة كما يشير اليه الشافعي

"مكننا واقر اعيننا باقامة حدوده وما استطعنا من شريعته الغراء برهة من الزمان" من خلال ممارسة الحسبة، والتشدد على بعض الممارسات والمظاهر العبادية: غلق المتاجر في اوقات الصلاة، تحريم الموسيقى وبيع الخمور والزام النساء بلبس الحجاب وعدم اختلاط الرجال والنساء، تربية اللحايا، وتحريم الفضائيات وغيرها، وكذلك منع الاهالي من زيارة القبور[18]. وكما قلنا هناك عناصر تدرب واقام لسنوات في بيشاور في باكستان او شارك في الجهاد الى جنب القاعدة والطالبان في افغانستان والشيشان[19]. وكانت يطلق على هذه المنطقة بعد ضرب الامريكان لنظام الطالبان ب(تورا بورا العراق) واصبح ملاذا لعرب الافغان و غيرهم من الجنسيات الذين يؤمنون ب "الجهاد المعولم". وكان عدد ميليشيا الانصار قبل الضربة يقدر فيما بين 600-800 مقاتلا ويتراوح عدد العرب بين 90-120 مقاتلا. وكان مقاتلي الانصار آنذاك يلبسون عادة السراويل الكردية ذات الحافات القصيرة ويطيلون لحاهم المشذبة تميزا لهم عن مقاتلي الاطراف الآخرى.

نرى من الضروري التطرق الى مكونات ومراحل تكوين "انصار الاسلام" ولو بصورة موجزة:

1- حركة المقاومة الاسلامية "حماس":

تكونت بالاساس في منطقة هورامان وحلبجة من مجموعة منشقة من كوادر الحركة الاسلامية عام 1997 [20]، من امثال: حسن صوفي، عمر بازياني، كامران مؤرياسى، دلَشادة سوورى كةلارى و عزيزى كةلار و ئازا.. يقال بان السبب هو توقيع الحركة الاسلامية في كردستان العراق لإتفاقية سلام في طهران مع الإتحاد الوطني الكردستاني في بداية أيار 1997 بوساطة من طهران ومن ثم مشاركتها بحقيبتين وزاريتين في حكومة اقليم كردستان (ادارة السليمانية). وكانت اغلبية عناصر هذه المنظمة من السلفيين المنحدرين من منطقة (طةرميان). وتعد الجماعة، الإتفاقية الموقعة مع الإتحاد الوطني مساومة مع الكفر[21] وتعتقد بوجوب الجهاد واستخدام العنف لتأسيس امارة اسلامية في هذه المنطقة وهذا يستدعي محاربة

حكومة الاتحاد واسقاطها[22] و قامت بسلسلة من العمليات داخل مدينة السليمانية مستهدفة صالونات تجميل النساء[23]. وبعد مقتل (حسن الصوفي) في ظروف غامضة في بداية عام 1999، اصبح (ابراهيم عبدالكريم عزيز) المنحدر من مدينة كركوك و الملقب ب(عمر بازياني) امير لها[24].

2- جماعة التوحيد الإسلامي:

كانت هذه الجماعة ايضا قليلة العدد، تعمل بشكل سري داخل الحركة الإسلامية في كردستان العراق قبل عام 2000. وكانت تتكون من عناصر وكوادر شابة منحدرة من الطبقات والفئات الاجتماعية الدنيا ومن منطقة أربيل بالذات ومتاثرة بافكار وتعاليم سيد قطب وابو قتادة الفلسطيني الاصل والمقيم في المملكة المتحدة، وغير راضية من انخراط الحركة اساسا في العملية السياسية الجارية في كردستان، والتفت حول كوادر من امثال: ابو بصير وابوبكر التوحيدى وابو جهاد (جيهاده سوور)[25]. على الرغم من ان بعض قادة الحركة الاسلامية كانوا يحاولون اقناع هذه العناصر بالعدول عن افكارها ونشاطاتها المعادية الا انها كانت تتلقى التشجيع من عناصر قيادية اخرى من داخل الحركة بالمضي قدما وقد قامت باعمال: رش التيزاب على الفتيات وتفجير محلات حلاقة النساء وبيع الخمور وحرق مكتبة "بير" وتفجيرات اخرى وعلى اثرها قامت قوات الاسايش في اربيل بحملة اعتقالات ومطاردة العناصر المشبوهة مما اثرت على العلاقة بين البارتي والحركة الاسلامية مما حدا بعناصر هذه الجماعة بالتوجه الى مناطق حلبجة وخورمال وسيروان وأن تعلن عن نفسها باسم جماعة التوحيد الاسلامي واختيار ابو بصير اميرا لها ومن ثم اتخذت من جبل قنديل قاعدة لانطلاقها وتحركها باتجاه منطقة حاج عمران القريبة من الحدود الايرانية وفي صيف عام 2000 تمكنت (قوات البيشمركه) التابعة للبارتي بتوجيه ضربة موجعة لها وذلك بقتل ابو بصير و17 آخرين من انصارها في هذه المنطقة ومن ثم بناء على وصية ابو بصير، اصبح ابوبكر التوحيدي (ابو بكر حسين سرحد) اميرا لها وبعد هذه

الضربة، عادت الجماعة واستقرت في منطقة (سورين) في قرى (هانه ئه‌حمد، شايلۆغه، داله میّزو مه‌ردان)[26]... وفي 18 شباط من عام 2001 قامت بأغتيال فرنسو حريري عضو اللجنة المركزية للحزب الديمقراطي الكردستاني داخل مدينة اربيل.

ويقال بان امير هذه الجماعة "أبو بكر هوليري"، وأحد كوادرها المدعو "أبو قتادة" قد زارا أفغانستان والتقيا بزعيم القاعدة أسامة بن لادن.

3- جبهة التوحيد الإسلامي:

تكونت في 2 تموز 2001 في قرية (عامورا و بانى شارى كؤن) التابعة ل(قصبة خورمال/ حلبجة) على اثر انضمام منظمة حماس الى جماعة التوحيد بعد سلسلة من اللقاءات جرت بينهما وأصبح أبوبكر التوحيدي أميراً للجبهة، و عمر بازياني نائباً للأمير.. ويقال بانه بناءً على طلب من الداعية الاردني عبدالمنعم مصطفى حليمة الملقب ب"ابو بصير"[27] بايعتا هاتان الجماعتان القاعدة و زعيمها أسامة بن لادن[28]. وتوجها مع مجموعة من مقاتليهما الى افغانستان بقصد المبايعة وأخذ المشورة والحصول على الدعم المالي واجراء التدريبات[29] وتكررت زيارات امراء هذه الجاميع وعناصرها البارزة الى افغانستان للقاء بقادة القاعدة.

4- قوة سوران الثانية:

تعد هذه القوة التي تشكلت عام 1994، القوة الأساسية ضمن ميليشيات الحركة الإسلامية في كردستان العراق، وكان مقاتلوها من "الشباب"[30] وبأمرة المدعو " آسو هوليري"[31] والذي اصبح فيما بعد عضوا قياديا للحركة الاسلامية لفترة معينة. وكانت هذه القوة بؤرة جذب وتجمع العناصر المتأثرة بالتجربة الافغانية والتي تؤمن بوجوب الجهاد ضد القوى العلمانية من امثال ايوب الافغاني (كامران مولود كاكل علي) وابو خبيب (وليد كركوكي) وعلي ولي[32] وغيرهم و على حد قول الملا علي عبدالعزيز مرشد الحركة الاسلامية ".. كانت لها توجيهاتها الخاصة ولم تذعن لنا"[33] وكانت القوة هذه تتبع منذ نهاية 1998

(المركز الإسلامي) او (مركز تحفيظ القرآن)[34] والاخير لعب دورا مؤثرا في تدريب وتربية عناصر الحركة على الشاكلة الافغانية وكان يصدر مجلتي: لواء الشريعة واخبار المسلمين في العالم وكان لافكار "ابو بصير اليمني وابو محمد مقدسي وابو قتادة" تأثير واضح على توجهات المركز بالاضافة الى علاقته مع وهابيي بغداد الذين كانوا يدعون باسم " حركة الموحدين"[35] وفي البداية كان هناك العرب والتركمان في صفوفها ومن ثم في تركيبة قيادتها من امثال ابو وائل، ابو عبدالرحمن الشامي و ابو طلحة وابو هند و سيف شامي و حمزة وابو عبدالله المالكي... وكان لهؤلاء تأثير واضح في ازدياد نزوع هذه القوة نحو القاعدة، اذ توجه في صيف 2000، وفد منها (آسو هەولێرى و علي ولي و ابو وائل) الى افغانستان للقاء ب(بن لادن) و (ايمن الظواهري)، لاخذ المشورة والارشادات والمساعدات لغرض تكوين تنظيم اسلامي جهادي.

5ـ جند الإسلام:

تأسست هذه الجماعة في 1 ايلول 2001، في منطقة بيارة كحركة إسلامية سلفية جهادية مسلحة، ومارست أعمالا عنيفة باسم الجهاد وخاصة ضد الاتحاد الوطني الكردستاني والاحزاب العلمانية الاخرى. ووفقا لمصادر عديدة فأن منظمة القاعدة لعبت دوراً رئيسياً في تشكيلها، بعد أن دعت القاعدة كلا من جبهة التوحيد وقوة سوران الثانية الى الوحدة تحت سقف تنظيم واحد. وبعد مفاوضات جرت باشراف جعفر حسن محمد، المعروف سابقا باسم حركي "وريا رسول هەولێرى" عندما كان عضوا في الحركة الاسلامية، والملقب ب(أبي عبدالله الشافعي) كممثل لأسامة بن لادن وحضور ثلاثة كوادر قيادية من العرب الافغان: ابو عبدالرحمن الشامي و ابو وائل وابو ياسر للاشراف على عملية التوحيد وتوزيع المناصب على العناصر القيادية في التنظيمات الثلاثة. وأصبح أبو عبداالله الشافعي أميراً للتنظيم الجديد بناءً على توصية من منظمة القاعدة وتكون مجلس الشورى من 10 اعضاء[36].

فكان برنامج جند الاسلام السياسي، مبنياً على الجهاد وإلغاء الآخر الكافر المرتد، اذ تطلق على المنطقة التي تسيطر عليها دار الاسلام و ما عداها دار الحرب ومن هنا اعلان الحرب عليها مباشرة بعد تأسيسها.

وتحولت حركة جند الاسلام بعد انضمام جماعة "الاصلاح" التي كان يتزعمها الملا كريكار الى جماعة (أنصار الإسلام في كردستان العراق) في 5 /12/ 2001 واصبح الملا كريكار امير لها[37] وابو عبدالله الشافعي نائبا له من دون حدوث اي تغيير جزئي في تكتيك وستراتيجية جند الاسلام على الرغم من محاولات الملا كريكار للتصالح ولو مؤقتا مع الاتحاد الوطني الكردستاني والتوجه نحو العمل العلني، الا أن محاولة اغتيال الدكتور برهم صالح من قبل مجموعة من حركة الانصار، حالت دون المضي قدما في تطبيع العلاقات[38].

3-1: ايديولوجية جماعة انصار الاسلام واهدافها:

ان الجماعة لا تحمل ايديولوجية واضحة المعالم ولكنها كما تبين في اعلاه انها "جماعة سلفية متشددة" تكونت من روافد مختلفة متأثرة بافكار وآراء فقهية عديدة من: آراء أحمد بن حنبل (780-855) وابن الجوزي (1350) وابن تيمية (1263-1328) ومحمد بن عبد الوهاب (1703-1791) و شيوخ الدعوة الوهابية[39] وآراء سيد قطب: "معالم في الطريق، في ظلال القرآن" ومدرسته الحركية المتمثلة في جماعة الجهاد المصرية. وكذلك كتابات: ابو محمد المقدسي (الاردني)، ابو بصير الطرطوسي، وابو قتادة الفلسطيني كما جاء في اعترافات شبكة تابعة ل"انصار السنة" التي نشرتها جريدة "كوردستانى نوێ"[40]. وهذا الخليط كما يقول البعض لا ينسجم مع الإرث الفقهي في كردستان، حيث أن معظم الأكراد هم على مذهب الإمام الشافعي[41].

وفي السياسة الشرعية تتبع جماعة انصار الاسلام:"وجوب طاعة الحاكم المسلم، وتحريم طاعة الحاكم الكافر و وجوب الخروج عليه و خلعه، وانه لايجوز التحاكم الى الاحكام الوضعية و لا العمل بها و من فعل ذلك راضياً بها فهو

كافر، و يحرم مبايعة الحكام العلمانين المرتدين و عدم الانخراط في جيوشهم او اجهزتهم التى تعينهم على كفرهم و ظلمهم، وان ديارهم ديار كفر و ردة[42]. وهذا النهج يشبه الى حد بعيد مناهج الجماعات الاسلامية العنيفة في المصر والجزائر وتنظيم القاعدة..

اذن فهمها مبني على (القيام بالواجب الديني الا وهو الجهاد) ضد اعداء الله، والكفار و عملاء امريكا.

ففي البداية كان هدف الانصار هو تطبيق شريعة الله والهجوم على "المجتمع الكافر والعلماني بكردستان العراق" وفي بيانه الاول اعلن الشافعي الجهاد ضد الاحزاب الكردية واعتبر قتل اتباعهم "واجبا اسلاميا تحتمه ضرورة تطهير الارض من الفاسدين".ولكن بعد ضرب قواعدها وسقوط النظام تغير اهدافها المرحلية او تغيرت اولوياتها حسب الامكانيات والفرص المتاحة لها، في ضرب القوات الامريكية وطرد المحتل الكافر اولا[43]، والقوات العراقية المشكلة بعد سقوط النظام... يقول الشافعي في بيانه المؤرخ في 4/ 2003/9: ان غايتنا لا تنتهي بمجرد طرد المحتل والاثخان فيه وانما اقامة دين الله وفرض شريعة الاسلام لتحكم هذه الارض الاسلامية. ولذا اصبحت ساحة عملياتها اكثر اتساعا كما يشير اليها ابو عبدالله الشافعي اذ "تمتد من اقصى شمال العراق الى اقصى الجنوب ومن اطراف الشرق الى الحدود الغربية".

وقد اعادت جماعة الانصار بمساعدة القاعدة والتنظيمات الاسلامية الاخرى، تنظيم نفسها في ايران وتسلل مرة أخرى بقايا مقاتليها الى داخل العراق.. وينشط الانصار حاليا باسم جيش انصار السنة[44]. كما نعرف ان الحركات السياسية الاسلامية جميعها لا تنفي الجهاد مطلقا كما ان انتقال من تنظيم اسلامي الى آخر فكريا واعتقاديا سهل جدا. فحسب رأي المصادر الخاصة بان انصار الاسلام قد تحول بعد الحرب على العراق واعادة التنظيم الى جيش انصار السنة الذي تأسس وفقا لبيانه الاول المؤرخ في 2003/9/20 ويقودها ابو عبدالله الشافعي باسم مستعار آخر (ابو عبدالله الحسن بن محمود).

ويبدو هذا واضحا من نبرة بيان الشافعي المؤرخ في 4 /2003/9 اي قبل الاعلان عن تأسيس جيش انصار السنة اذ يقول الشافعي "اما بالنسبة لاسم التنظيم فلم نعلن لحد الان عن اسمها لانشغالنا بالترتيب واعادة التنظيم وربط الحلقات اولا، وللمحاذير الامنية الواجب مراعاتها ثانيا.. فضلا عن كون المقصود العمل والثمرة لا الاسم والعنوان، ومع ذلك ان اعلنا عن اسم معين سنبلغكم ذلك".

4-1: بناؤها التنظيمي:

قبل الضربة الامريكية كان الهيكل التنظيمي لجماعة انصار الاسلام كالآتي:

الامير ونائباه- اللجنة العسكرية- الهيئة الشرعية- المحكمة الشرعية- الهيئة الاعلامية- الهيئة الامنية.

اما الآن فلا يعرف هل بقي الوضع التنظيمي على هذا الحال ام احدث جيش انصار السنة تغيرات في بنيته التنظيمية؟ وفقا للمعلومات التي تدلي بها العناصر المعتقلة، يبدو هناك قدرا أكبر من اللامركزية التنظيمية على مستوى المحافظات والاقضية: فمثلا يقول احد المعتقلين بانه كان مسؤولا ل"الهيئة الشرعية" لقضاء الطوز لعدة اشهر[45]. وكان الهيكل التنظيمي لمدينة كركوك كالآتي: الامير العام- نائب الامير وكان في الوقت نفسه المسؤول التنظيمي- المسؤول العسكري للمدينة- المسؤول المالي والاسلحة والتجهيزات- مسؤول الهيئة الشرعية- المسؤول الاعلامي.

- مسؤول المتابعة والعلاقات والشؤون الامنية.

ويتكون البناء التنظيمي من الخلايا والمفارز صغيرة العدد فيما بين 2-5 افراد[46]. وهناك توزيع للاعمال فيما بين هذه المفارز هناك مفارز خاصة ب"العبوات الناسفة والسيارات المفخخة" و "صنع الاحزمة الناسفة والمتفجرات" و "الاغتيالات" و"ضرب المواقع بالاسلحة المتوسطة والخفيفة وبالهاونات".

امـا تركيبــة هــذه المفــارز مــن الناحيــة الاثنيــة: هنــاك الى جانــب العــرب والتركمان، الكرد ايضا بالاضافة الى عناصر من الجنسيات العربيـة وغيرهـا مـن الدول كايران و تركيا. بالاضافة الى ذلك ليس شرطا أن تكون عناصر المفرزة مـن منطقة واحدة. عـلى سـبيل المثـال ففـي مدينـة كركـوك اذ تعمـل في هـذه المفـارز عناصر من اربيل وبهدينان والموصل وكركوك والدوز والحويجة والقـائم ومـن داخـل مدينة كركوك ذاتها[47]. وكانت لها اوكار وبيوتات داخل المدينة ويـتم تغـيير هـذه الاوكار من حين الى حين او بعد كشف او اعتقال عناصرها.

أما من حيث المستوى الدراسي هناك تفاوت واضح فيما بيـنهم فمـنهم مـن لايعرف القراءة والكتابة او لم يكمل دراسة المتوسطة في حين هناك من بين صفوفها خريجو الثانويات و المعاهد والجامعات ايضا وغالبيـة هـذه العناصـر شـابة تـتراوح اعمارها بين 20-30 عاما.

1-5: علاقاتها

1-5-1: مع القاعدة:

تبرز هنا اسئلة عدة في هذا المجال: هل ان جماعة انصار الاسلام فرع للقاعدة في كردستان ام تنظيم اسلامي جهادي مستقل ام هنـاك روابـط تنظيميـة بـين بعـض عناصر الانصار مع القاعدة، ام مجرد الاعجاب؟

ووفقـا لمنهجهـا فـان جماعـة انـصار الاسـلام "تتعـاون مـع كافـة الجماعـات الاسلامية العاملة في مجال الدعوة والجهاد في سبيل الله على اسس شرعية"[48].

ويبدو أن جذور العلاقة مع عرب الافغان وقادتهم تعـود الى مـا قبـل 1990، اي اثناء الجهاد الافغـاني ضـد الغـزو الـسوفيتي والتـدريب في معـسكرات المجاهـدين في بيشاور في باكستان ومن ثم مشاركة عناصر كرديـة في المقاومـة الافغانيـة وتواجـدها هناك ايام حكم الطالبان وفي غيرها من البلاد الذي يشارك فيها المقاتلون الاسلاميون في الجهاد المعولم ضد "الطغاة والكفار والمرتدين" على حد تعبيرهم.

ووفقا لروايـات معينـة هنـاك مـساع فردية للاتـصال ب"بـن لادن" وتنظـيم القاعدة. منها التقاء شاب كردي ملقب ب"ابو خُبيـب (اسمـة الحقيقـي هـو وليـد كركـوكي) وبرفقـة احـد مرشـدي التنظيمـات الـسياسية الاسـلامية المـسلحة في كوردسـتان العـراق ب"ابـن لادن" في 1994 في الـسودان لاخـذ رأيـه في الجهـاد والحصول منه على دعم مالي[49]. وتمكـن هـذا الـشاب بعـد 4 سـنوات مـن هـذا اللقاء، مع الاخرين من قيادة الحركة الاسلامية من بنـاء تنظـيم عـرف ب(المركـز الاسلامي) او (مركز تحفيظ القرآن). وفي الحقيقة كان هذا المركز بمثابة تنظيم داخل (الحركة الاسلامية في كردستان العراق) ومركزه الرئيس في قصبة (بيارة) وكـان لـه فروع في كل من اربيل وحلبجة ومن ثم بايعت قـوة سـوران الثانيـة التابعـة اصـلا للحركة الاسلامية هذا التنظيم واصبح آسو هەولێرى (اسعد محمد خضر) امـيرا لـه بعد اعتقال ابو خيببة من قبل سلطات البارتي[50]. وفيما بعد تكـررت الزيـارات ل"ابو عبدالله الـشافعي" و "الملا ابـو بكـر التوحيـدي" و"البازيـاني" و "اسـو هوليري" و "ايوب الافغاني" وغيرهم الى افغانستان والالتقاء بالعناصر القيادية البارزة من تنظيم القاعدة وحركة الطالبـان وغيرهـا، بالاضـافة الى مـساع افـراد اخرى للالتقاء بالدعاة والـشيوخ والحـركيين في الـدول العربيـة الاخـرى: في الاردن، الـسودان، الـيمن والـسعودية وسـوريا، لغـرض أخـذ النـصح و المـشورة والمبايعـة والتعلم واخذ المساعدات ومن ثم الرجوع الى كردستان العراق والانخراط في العمـل الجهادي المسلح كما جاء في اعترافات قيس ابراهيم فتاح[51].

وبهذا الصدد يقول مدير آسايش السليمانية "ان جميع التنظيمـات الاصـولية المتشددة... يعتبرون القاعدة مرجعهم الاعلـى.. فانـصار الاسـلام وانـصار الـسنة وجيش محمد والجهاد الاسلامي والمسميات الاخرى لتنظيمـات (جهاديـة وسـلفية) موجودة في العديد من الدول العربية تلتقي بمجملها في اهداف محددة، والاشـخاص الذين نعتقلهم يعترفـون بوجـود مثـل هـذه العلاقـات، وفي العـادة فـان العلاقـات والروابط تنظمها القيادات العليا في التنظيمات المتـشددة مـع «القاعـدة» ولـيس من المفترض ان تعلم بها القواعد الدنيا. ولدينا معلومات تشير الى تلقـي الكـثير

من هذه القيادات تدريباتها في افغانستان والاجتماع بقادة تنظيم «القاعدة» هناك قبل وقوع حربي افغانستان والعراق مثل ايوب الافغاني وعمر بازياني وابو قتادة الباديني واسو هوليري وفرهاد وفؤاد وهم من قيادات «انصار الاسلام»[52].

اضافة **الى ذلك هناك دلائل تشير الى وجود هكذا علاقة:**

* وجود عدد غير قليل من مقاتلين العرب من العراقيين والجنسيات الاخرى في صفوف قوة سوران الثانية قبل تشكيل الانصار ومنهم من كان لفترة في افغانستان، اشرنا في اعلاه الى اسماء بعضهم.
* قبل الهجوم الامريكي على افغانستان في 2001/10/7، كانت مجموعة من مقاتلي جند الاسلام تتلقى التدريب في معسكرات القاعدة، اذ شاركت الى جانب القاعدة والطالبان في القتال ووقع 4 منهم في اسر القوات الامريكية وبعد أن تم استجوابهم في قاعدة غوانتانامو تأكد وجود الرابطة بين القاعدة والانصار[53].
* لقاء الملا كريكار بابن لادن ونائبه ايمن الظاهري. وتباهيه بهذا اللقاء في اجتماع للملا داخل قرية (لامركزي) القريبة من قصبة سيروان التابعة لمدينة حلبجة "باعتبارهما من اصدق واعظم المجاهدين"[54]. وحول العلاقة مع الحركات الجهادية في العالم اجاب الملا كريكار بقوله "طبعا مدون في دستور الحركة انها تؤيد الحركات الجهادية في العالم ولو لم تسمع بها ولو لم تؤيدنا"[55]. بالاضافة الى قوله المشهور بان الاسلام بحاجة الى "سيف صلاح الدين، وعمامة سلطان محمد الفاتح ورؤيا ابن لادن".
* بعد مقتل ابو عبدالرحمن السوري في معركة جبل شنروى مع مقاتلي الاتحاد الوطني في ليلة 2-2001/10/3 قال (ابو عبدالله الشافعي): "[56]كان رحمه الله يقود لفترة طويلة مجاهدي الجزائر، ثم ارسل الى اليمن للاشراف على المجاهدين هناك ومن ثم ارسل الى كردستان للاستفادة من تجربته الطويلة في مجال الجهاد". يبرز هنا سؤال محدد: من ارسله الى هذه البلدان ومنها كردستان؟ ومن ثم هذا هو صلب فكرة "الجهاد المعولم" لتنظيم القاعدة باعتباره تنظيما عالميا.

* مقتل 4 اردنيين في المعركة التي قتل فيها ابو عبدالرحمن السوري وهم: معتصم موسى، عبدالله الدرادكة، رائد عبدالله الخلف الخريسات ومحمود خليل النسور ووفقا لجريدة الوطن السعودية في عددها الصادر في 2001/11/23: ان هؤلاء تدربوا على فنون القتال في افغانستان وشاركوا في حرب شيشان ثم في القتال الى جانب طالبان ضد الفصائل الافغانية المعارضة وغادروا الى كوردستان قبل نحو 3 اشهر (اي قبل تأسيس جند الاسلام) بناء على اوامر من قادة تنظيم القاعدة للمشاركة في القتال الى جانب الاكراد السنة تحت امرة الامير ابو عبدالله الشافعي احد قادة تنظيم القاعدة"[57].
* دور القاعدة في عملية التوحيد والذي اشرنا اليها في اعلاه.

اذن يمكننا القول بان العلاقة مع تنظيم القاعدة كانت اكثر من الاعجاب باسلوب القاعدة وقادته ولكن في الوقت نفسه لا يمكن مساواة انصار الاسلام وجيش انصار السنة فيما بعد والقاعدة وانما ارجح وجود علاقة تنظيمية بين القاعدة وبعض الكوادر القيادية الفعالة لانصار الاسلام وحاليا انصار السنة. او كما تقول المصادر الامريكية ان "انصار الاسلام تقدم الخبرات المحلية للزرقاوي"[58]. هذا اذا علمنا ان غالبية الانتحاريين هم اصلا من العرب الحاملين للجنسيات الاخرى غير العراقية ولكنهم ينفذون العمليات بالتنسيق مع جيش انصار السنة[59].

1-5-2: مع النظام الصدامي قبل السقوط:

لا يشك احد بان النظام قد اتصل بالعديد من التنظيمات السياسية العاملة في كردستان سواء أكانت على المستوى التنظيمي ام على مستوى افراد وتؤكد الوثائق التي استوليت عليها بعد سقوط النظام هذه الحقيقة. والتنظيمات الاسلامية ليست مستثنية من ذلك ويؤكد الملا علي عبدالعزيز وجود هكذا الصلة بين نظام صدام وبعض الاجنحة والعناصر الاسلامية بالاسلحة والمال[60] من اجل تقوية مواقعها ضد الاتحاد والبارتي وكذلك لاثارة القلاقل والاضطرابات في

المنطقة الامنة التي كانت تحميها قوات الحلفاء، اضافة الى التنافس مع ايران لعدم استغلال الانصار من قبل الاخيرة ضد العراق. ولايستبعد ايضا التنسيق مع القاعدة في هذا المجال. وفقا لاعترافات ضابط عراقي اعتقلته اسايش السليمانية بانه" كان حلقة الوصل بين الاستخبارات وجماعة «انصار الاسلام» وان مسؤوله المباشر في الاستخبارات كان العقيد سعدون العاني المعروف باسم «ابو وائل»(61).

اما بعد السقوط، فانخرطت عناصر كثيرة من انصار النظام السابق ولا سيما ذوو الخبرة في مجال العسكري والامني في صفوف الانصار(62)، و بان النظام في السنوات الاخيرة قد حاول الاستفادة من الاسلام واظهار نفسه بمظهر الدفاع عن الاسلام ومقدساته كآخر معقل للدفاع عن نفسه.

1-5-3: مع ايران:

هناك حقيقة واضحة للجميع بان مذهب التشيع هو المذهب الرسمي للحكومة الايرانية وان احد مآخذ جماعة انصار الاسلام الذي هو من متشددي الاسلام السني على الحركة الاسلامية في كردستان العراق هو العلاقة مع ايران والاذعان لآوامرها. اذن كيف نفسر تقديم التسهيلات المقدمة للانصار من قبل ايران سواء اكانت قبل الضربة ام بعدها؟لا يمكن تفسيره الا بالتقاء المصالح والمنافع الآنية للطرفين.

كما نعلم هناك مراكز قوى عدة في ايران و يوجد ضمن سوثاى ثاسداران "الحرس"، نيروى قدس "قوة او كتيبة قدس"، التي تشرف وتنظم العلاقة مع الحركات التحررية وقرارطاى رمضان جزء من "نيروى قدس" الذي "تم تشكيله اواخر عهد الخميني بهدف مطاردة الشخصيات والقوى المعارضة داخل البلاد وخارجها، وقد تغيرت وظائفه وحدود مسؤولياته خلال السنوات الاخيرة، بحيث اصبح اليوم مسؤولاً عن شؤون العراق وافغانستان والبلدان العربية والاسلامية في ما يتعلق بالحرب غير المباشرة مع الولايات المتحدة. فقيام عراق علماني فيدرالي متعاون مع الولايات المتحدة اخطر بكثير من النظام البعثي السابق، ذلك ان النظام الجديد سيشكل، حسب سيلماني تهديداً حقيقياً للاسلام الثوري المحمدي الخالص وولاية الفقيه"(63).

فحسب بعض التقارير الصحفية بعد الضربة كان كوادر ومسؤولوا الانصار يتجولون بسيارات بيك آب ايرانية الصنع وسيارات لاندكروز المفضلة لدى ضباط الاطلاعات. اما عن نوعية التسهيلات فهي:

* كانت ايران محطة لنقل المتطوعين من باكستان الى زاهدان ومن ثم الى كردستان ايران وبعدها العبور الى المناطق الكردية العراقية وبالعكس. لا يمكن التأكد بان كل هذه التحركات كانت بعلم واطلاع الاجهزة المختصة الايرانية، الا انه يمكننا القول انها كانت تغض النظر عنها.
* علاج جرحى الانصار اثناء قتالها مع مسلحي الاتحاد في المستشفيات الايرانية.
* السفر والتنقل في الاراضي الايرانية والى الخارج.
* استلام المؤن والتجهيزات الضرورية.
* تزويد عناصر الانصار بهويات مزورة للتجوال والسفر.
* تأمين البيوت لكوادر الانصار.

6- بعد الحرب على العراق:

عبر معظم مقاتلي الانصار الناجين مع بعض العوائل الى داخل الحدود الايرانية. ولا يعرف بصورة دقيقة عدد الناجين.

على الرغم من ان السلطات الايرانية تنفي وجود اية علاقة لها بانصار الاسلام او ايوائهم الا ان الوقائع تثبت عكس ذلك، ربما لايران هاجسها الخاص من التواجد الامريكي بالقرب من حدودها الغربية وبالتالي فمن المنطقي أن تقدم اية تسهيلات لوجستية لجماعة معادية للامريكان، كأنصار الاسلام، وتأوي اعضائها بسرية تامة في المعسكرات او البيوتات في المدن الكردية الايرانية (سنة، بؤكان، مثريوان، سقز، مياندواب، مثرطقوثر وتثرطثور..) او تغض النظر عن تحركاتها ونشاطاتها. فوفقا لبعض التقارير الصحافية اتخذ الناجون من قريتي (باراماوا) التي تبعد حوالي 20 كم غربي مدينة مريوان و الثاني في (دربند

ديزلى) محطة اولية لململة النفس وكانوا يتلقون "حصص الطعام والنقود كل شهر" طيلة بقائهم هناك[64]. قصارى القول كانت هذه الفترة: فترة اعادة التنظيم والتدريب للمجندين الجدد والتهيوء للمرحلة اللاحقة لمقاتلة الامريكان بعد رجوعهم الى العراق وبالتحديد مناطق الموصل و كركوك وبغداد اي المثلث السني..

ومما يجدر ذكره هنا بان جماعة التبليغ الباكستانية السنية ذات العلاقة بانصار الاسلام لها نفوذ ونشاط ملحوظ في زاهدان و كردستان ايران. ويبدو ان ايران يشجع نمو التيار الديني المتطرف المعادي للاحزاب الكردية العلمانية في كل من العراق وايران كما استفادت حركة الانصار من المكاتب الموجودة باسم "دفتر القرآن" في المدن الكردية الايرانية. اضافة الى ذلك تباع الكتب الدينية وخطب قادة الانصار والسنة المتطرفين المسجلة على الكاسيتات وسي دي (خطب الملا كريكار، اسامة بن لادن، الملا عمر وعلى بابير والملالي المتشددين) وكذلك اشرطة فيديو واقراص تحتوي على تسجيلات للمعارك التي خاضها الانصار في كردستان العراق في هذه المدن علانية[65]. وهناك تقارير تفيد بزيادة نفوذ انصار السنة فيما بين كرد ايران ولجوء بعض منهم الى العراق بعد تلقي فترة التدريب في زاهدان[66].

1-6: التجنيد:

ان التعرف على اساليب التجنيد ليس بامر سهل. ولكن حسب بعض المصادر تختلف اساليب التجنيد حسب البيئة وتستثمر العلاقات العائلية وروابط القرابة[67]. فان تجنيد العناصر من صفوف طلاب الجامعات والمعاهد والثانويات تختلف من اساليب التجنيد في الاوساط المهمشة اجتماعيا وسياسيا، وتوظف منح الاعانات المالية الزهيدة للمجندين على جذب المزيد من صفوف الفئات الفقيرة ايضا. ولكن كان العمل هو على العناصر المتدينة ذات الاصول الريفية غالبا والتي تتردد على المساجد ولاسيما الذين تتراوح اعمارهم بين 15- 25 سنة وتكوين علاقات روحية معهم وحثهم على التمسك ببعض التقاليد والمظاهر العبادية وعدم التدخين وتأصيلهم شرعيا ببعض الاجتهادات والتفسيرات الفقهية..

كما ان التجنيد ليس خاصا بفئة دون اخرى او بقومية دون اخرى وانما من كافة الجنسيات العربية والاسلامية ومن الجاليات الاسلامية في اوروبا و المصادر المطلعة تقول بان هناك ايضا عناصر من كرد تركيا وايران وسوريا في صفوف هذه الجماعة.

1-7: مصادرها المالية:

هناك مصادر عديدة للتمويل منها: المساعدات والاعانات المالية التي يتلقونها من اثرياء دول الخليج واسلاميي اوروبا. وكذلك اللجوء الى اختطاف الرهائن للحصول على ايراد مالي مقابل اطلاق سراحهم فيما بعد[68].

1-8: المصطلحات الدارجة:

كانت جماعة انصار الاسلام (وحاليا انصار السنة) تستخدم في بياناتها وبلاغاتها مصطلحات معينة في وصفها للجهات المستهدفة:

* القوات الصليبة الغازية (اشارة للقوات الامريكية). وكذلك استخدام مصطلح الصليبيين للدلالة على الامريكيين.
* فيلق الغدر والخيانة بدلا من فيلق البدر
* حرس الردة او الحرس الوثني بدلا من الحرس الوطني.
* الرافضة بدلا من الشيعة.
* اطلاق صفة العميل والمرتد على قادة الكرد. حزب الاتحاد الوثني (الوطني) الكردستاني العميل لليهود والنصارى. الحزب الديمقراطي الكردستاني العميل.
* قوات الشرطة المرتدة والعميلة.
* ويطلق على عناصرها المصطلحات التالية: الاسود، الانصار، المجاهدون، جنود الرحمن، اسود الحق، اسود التوحيد، مجاهدو الانصار.
* اطلاق صفة العملاء الجواسيس، اعداء الله، قوات الكفر على قوات البيشمركة.
* الكفرة والمرتدين.

* الحكومة الوثنية بدلا من الحكومة الوطنية.
*حزب الدعوة الرافضي او حزب الدعوة الشيطانية.
* وغالبا ما تختتم الهيئة العسكرية لجيش انصار السنة بياناتها بالعبارة التالية "اللهم اقتلهم بايدينا".
* وتصدر مجلة انصار السنة وكذلك مجلة حصاد المجاهدين باللغتين العربية والكردية.

1-9: عملياتها

مناطق العمليات:

ان ساحة عمليات انصار السنة حسب بيانات صادرة من الهيئة العسكرية بالدرجة الرئيسية هي مناطق المثلث السني: الموصل، كركوك، بغداد وحواليها، ديالى، طوز، بلد، سامراء، تكريت، هيت، الفلوجة، الحويجة، سليمان بك، الرمادي، اليوسفية، بابل، المقدادية، حديثة، الخالص، الصويرة، تلعفر، الشرقاط، الكيارة، الحمدانية. واحيانا تقوم بفعاليات في مناطق الحلة، الناصرية و البصرة ايضا..

كتائب وسرايا ومفارز انصار السنة:

في الموصل: كتيبة القعقاع، كتيبة ذي النورين، كتيبة خالد بن الوليد، كتيبة الشهداء، كتيبة الفاروق، كتيبة الفرقان.
الرمادي: سرية عثمان بن عفان، سرية ابو بكر الصديق، سرية شرحبيل بن حسنة.
بغداد: الكتيبة الخضراء، سرية سعد بن ابي وقاص، سرية ابو عبيدة.، سرية حمزة.
الجنوب: كتيبة ام المؤمنين عائشة.

الجهات المستهدفة هي:

القوات الامريكية والتحالف الدولي، الشرطة العراقية، الحرس الوطني، المراكز والمؤسسات الحكومية، الاحزاب الكردية، العناصر المتعاونة مع الامريكان، اطراف الشيعة (فيلق البدر، جيش المهدي، حزب الدعوة والاخرون)، وغيرها.

الاساليب القتالية وطرق تنفيذ العمليات هي:

العبوات الناسفة، الاغتيالات والتصفيات، نصب الكمائن، القصف بالصواريخ والهاونات، الهجوم بالقذائف والاسلحة المتوسطة، وفي حالات قليلة استخدام السيارات المفخخة والقنابل البشرية.

1-10: آفاقها:

استنادا الى الفتوى الصادرة من الهيئة الشرعية لجيش انصار السنة " ان الديمقراطية دعوة كفرية تعمل على تأليه المخلوق واتخاذه ربا، ولا علاقة لها بالشورى الاسلامية لا من حيث المعنى ولا من حيث المبنى". وبهذا المعنى ان جيش انصار السنة الذي هو امتداد لجماعة انصار السنة في كردستان يشكل تحديا واضحا للعملية السياسية في العراق واطرافها وللاستقرار والامن فيها، اضافة الى انها كتيار سني متشدد ينعت الشيعة بالروافض ويصف موقف الشيعة ب "موقف المرحب المناصر للعدو المحتل" والكرد ب"المرتدين وعملاء اليهود والنصارى" وعلى الرغم من اعتقال شبكات انصار السنة فانها لا تزال بامكانها تجنيد اعضاء جدد، يساعدها في ذلك تفاعل عوامل عدة ووتيرة عملياتها في التصاعد، ووفقا لبيانات انصار السنة، فان الحركة تستهدف يوميا الجهات التي ذكرناها في اعلاه، بمعدل 4-5 عملية كل يوم، ونصيب الامريكيين اكثر من 50٪.

وبغية احتواء عامل اللااستقرار هذا ينبغي:

* التمسك بالعملية السياسية الجارية في العراق وكردستان وبناء حكم القانون وتفعيل المؤسسات الدستورية والمشاركة الفعلية لكل التكوينات الرئيسية في العراق من دون اي اقصاء او تهميش وتنفيذ البرامج المتفق عليها بين الكتل السياسية.
* على القوات متعددة الجنسيات معالجة اخطائها التكتيكية التي ارتكبتها في العراق على حد قول (كونداليزا رايز) وتسليم الملف الامني تدريجيا للقوات العراقية بعد تأهيلها واعادة تنظيم صفوفها على اسس وطنية واضحة.
* البدء في الحوار مع الجهات العراقية المستعدة للحوار والمصالحة الوطنية والاعتراف بالاخر.

* اعادة النظر بسياسة اجتثاث البعث سواء أكانت من خلال اعادة البعض منهم الى صفوف الجيش والشرطة او تحويلهم الى السلك المدني او احالتهم على التقاعد.
* محاكمة مجرمي الحرب الكبار بصورة عادلة.
* مكافحة الارهاب باتجاهين: مطاردة واعتقال عناصر الشبكات الارهابية وتقديمهم الى المحاكم لكي ينالوا عقابهم والعمل ايضا على دراسة الظاهرة والقضاء على اسباب نشوئها وتطويقها.
* مكافحة نعرات الطائفية والتعصب القومي والشوفيني والديني ووضع حد للتطهير الطائفي والعرقي والقتل على الهوية.
* اتخاذ سياسة معتدلة ومتوازنة مع الجيران على أساس حسن الجوار وعدم التدخل في الشؤون الداخلية والتعاون معا في ضبط الحدود المشتركة.
* توفير الخدمات الضرورية للمواطن العراقي من دون تمييز من الكهرباء والماء والغاز والنفط واعادة بناء ما تم تخريبها من المؤسسات والبنى التحتية ورفع المستوى المعاشي للفئات ذات الدخل المحدود.
* اشراك مؤسسات المجتمع المدني في العملية السياسية ولفضح العنف والارهاب المنظم ولاسيما ضد المدنيين والمتلكات المدنية.
* مكافحة الفساد الاداري والمالي والاخلاقي المستشري بعد سقوط النظام في انحاء العراق كافة.

المصادر

(*) ئەم باسە لە کۆتایی 2006 دا نووسراوە.

1- كانت هناك نواتات اخوانية منذ الخمسينات، تتواجد عناصرها في مدن كركوك، اربيل، حلبجة وغيرها. وفي بداية الثمانينات توجه عدد من هذه العناصر من امثال الشيخ محمد نجيب البرزنجي، الشيخ لطيف البرزنجي، الملا علي بياريي، عبدالرحمن النورسي وغيرهم الى ايران، وتأسست هناك حركة (الرابطة الاسلامية الكردية) وكان لها جناح عسكري باسم (جيش القرآن). وبعد توجه الشيخ عثمان بن عبدالعزيز الى ايران في 1987، تحولت الرابطة في العام نفسه الى (الحركة الاسلامية في كردستان العراق) واصبح الشيخ عثمان عبدالعزيز مرشدا عاما لها وكان جناحها العسكري يعرف باسم (الجيش الاسلامي الكردستاني).

فبعد الانتفاضة الشعبية في آذار 1991، عادت هذه العناصر الى كردستان، ومن ثم توحدت العناصر الاخوانية التي لم تكن تؤمن بالكفاح المسلح ضد نظام صدام حسين، مع بقاياها في الداخل واعلنت عن نفسها في 6 شباط 1994 تحت اسم "الاتحاد الاسلامي الكردستاني" واصبح صلاح الدين بهاءالدين أمينا عاما له. أما حركة "النهضة الاسلامية" بقيادة الشيخ صديق عبدالعزيز على الرغم من نهجها الاخواني الا انها كانت تؤمن بالجهاد المسلح فاعلنت عن نفسها في آواخر 1992 ومن توحدت في 1999 مع "الحركة الاسلامية في كردستان العراق"، لتكونا معا "حركة الوحدة الاسلامية في كردستان العراق"، الا أن التنظيم الاخير سرعان ما دبت فيه الخلافات والانشقاقات، فتولدت عنه: الجماعة الاسلامية بقيادة الشيخ علي باثير التي اعلنت عن نفسها في 30 آذار 2001، جند الاسلام وفيما بعد انصار الاسلام، أما العناصر الباقية من الحركة فبدأت تعمل مرة اخرى تحت اسمها القديم "الحركة الاسلامية في كردستان العراق".

ومما يجدر ذكره هنا ايضا، فظهرت مجاميع اسلامية راديكالية في كردستان بعد الانتفاضة من امثال جماعة الجهاد بقيادة (بيرداود خوشناو) و غير ها من الجماعات.

2- تأسس الحزب الديمقراطي الكردستاني بزعامة البارزاني في 16 آب 1946، اذ يدير اليوم مع الاتحاد الوطني الكردستاني الذي تأسس في 1975 شؤون اقليم كردستان.

3- تأسس الحزب الشيوعي العراقي في 31 آذار 1934 وامتدت تنظيماته الى اقليم كردستان في بداية الاربعينات.

4- اندلعت ثورة ايلول 1961 بقيادة البارزاني واستمرت الى 1975 و من ثم انتكست لفترة قصيرة حيث اشتعلت مجددا في 1976 واستمرت الى انتفاضة شعبنا في آذار 1991 والتي تمخض عنها قيام البرلمان والحكومة الاقليمية في 1992.

5- نزلت الحركة الاسلامية في كردستان العراق مع التيار الاخواني الذي تحول فيما بعد الى الاتحاد الاسلامي الكردستاني في قائمة اسلامية واحدة في انتخابات برلمان اقليم كردستان في 1992/5/19.

حصلت القائمة الاسلامية على 49108 اصوات اي بنسبة 5.1٪. ومن الجدير بالذكر انها حصلت اكثر من الحزب الاشتراكي والباسوك (2.6٪)، الحزب الشيوعي العراقي (2.2٪) و حزب الشعب (1.0٪).

6- بعد تأسيسها مباشرة اقدمت جند الاسلام في ليلة 24/23/ 2001/9 على ارتكاب مجزرة (خێلَی حةمة) بحق مقاتلي الاتحاد الوطني الكردستاني، اذ قتلت (42) مقاتلا من الاتحاد وعلى اثرها نشبت مواجهة مكشوفة بين الطرفين، تكبد فيها الطرفان خسائر جسيمة في الارواح بما فيها مقتل عدد من المقاتلين العرب منهم عبدالرحمن الشامي من جند الاسلام وتمكن الاتحاد من اعادة السيطرة على مدينة حلبجة وناحية عنب.. كما قامت باغتيال شوكت حاجي مشير، العضو القيادي للاتحاد في 2003/2/9 في قرية **"طاميش تةتة"** التابعة لمدينة شهروز واثنين من مرافقيه وكذلك قامت باغتيال الصحافي الاسترالي بواسطة سيارة ملغومة في 2003/3/22 وثلاثة من مقاتلي الاتحاد وجرح عدد آخر في عملية انتحارية نفذها ابو الحور السعودي و عملية 1 شباط 2004، التي نفذتها هذه الجماعة في مقر الفرع الثاني للبارتي والمركز الثالث للاتحاد والتي راح ضحيتها اكثر من 100 شخص بمن فيهم عدد من القادة الحزبيين والحكوميين البارزين.

كذلك اقدمت جماعة الانصار في 2005/5/4 بعملية انتحارية أمام احدى مراكز تجنيد الشرطة في اربيل، واسفرت العملية عن مقتل وجرح 119 شخصا، وكان الانتحاري من اهالي ايران.

7- Ansar al-Islam Dossier, available at:
http://www.cpt-mi.org?Ansar%20al-Islam%20Final.pdf .

8- Ibid

9- للتذكير نستتشهد بقول ل (برجنسكي) مستشار الامن القومي الامريكي السابق: بانهم لا يخافون من عملية الاحياء الاسلامي بل يرحبون بها. انظر: د. احمد البغدادي، تجديد الفكر الديني، دعوة لاستخدام العقل، ط1، 1999، ص 215.

10- محمد سيد نوري البازياني، مستقبل الحركة الاسلامية في كردستان العراق، مكتب التفسير للنشر والاعلان، مطبعة وزارة التربية، اربيل، 2006 ص 103

11- المصدر نفسه، ص117

12- المصدر نفسه، ص 103

13- منها تقديم المساعدات والزكوات والصدقات على الايتام والارامل والعوائل الفقيرة وتقديم الاضاحي في عيد الفطر المبارك والاضحى و اغاثة المرضى وتقديم المعونات المالية بغية علاجهم في الخارج وكذلك بناء المساجد والجوامع في القرى والارياف وغيرها.

14- وفقا لما يقوله الملا كريكار ان بعضا من اعضاء جند الشام (جناح رائد خريسات) قد وصلوا في 1998 الى كردستان ووجدوا عند الحركة الاسلامية ولاسيما قوة سوران الثانية ملاذا آمنا لهم، باعتبار ان كردستان قريبة من افغانستان وبلاد الشام وكان أميرهم ابو عبد الرحمن الشامي وليس الزرقاوي.

جريدة هاوڵاتی، فاتح کريکار، روانگەی زەرقاوییانەو بارە قورسەکەی، ل3، ژمارە 279 لە 2006/9/21.

15- تستند الحركة السلفية في طروحاتها على السلف الصالح، اي الى الرسول (ص) و خلفائه الاربعة في سعيها من اجل تطهير الاسلام وتحديها للمد الغربي وذلك بالرجوع الى نموذج الحكم الذي كان سائدا في زمن النبي والصحابة باعتباره كان نموذجا صالحا ونقيا غير فاسد. فان هذه الحركة منتشرة في انحاء العالم الاسلامي ولكنها ليست على شاكلة واحدة: للبعض منها برامج لاسياسية ودينية خالصة والبعض الاخر انخرط في اتجاهات حديثة للاسلام وهناك من اصبح مسندا للحركات والمجاميع الراديكالية العنيفة.

16- على حد تعبير "علي بابير" امير الجماعة الاسلامية في كردستان العراق في لقاء اجراه معه رئيس تحرير مجلة (هەرێم) فؤاد صديق والمنشور في كتاب معنون: (عاصفة السياسة)، مديرية مطبعة الثقافة-اربيل، 2006، ص 252-253 و للملا علي عبدالعزيز مرشد الحركة الاسلامية في كردستان العراق رأي نفسه، المصدر نفسه، ص 316.

17- احفاد صلاح الدين، انصار الاسلام في كردستان، اعداد مجموعة من طلبة العلم من بلاد الحرمين، ط1، 1423 الهجري، الموجود على الموقع الالكتروني:

Httm://www.muslm.net/vb/showthread.php?s=fe18332be001f866cd1b008f250c51e3&threaded=12107&goto=nextnewest

18- قام بعض افراد هذه الجماعة، في احدى ليالي 17 تموز 2002، بحجة "ازالة المظاهر الشركية في المنطقة" بنبش مقابر الشيوخ النقشبندية وخاصة ضريح (الشيخ حسام الدين) في قرية (باخه كۆن قرب بەيارە) ونقل رفاتها الى المقابر العامة لمنع الاهالي من زيارة هذه الاضرحة.

للمزيد، انظر:

حەفتەنامەی میدیا، مەریوان نەقشبەندی، فایلی ئەنسارولئیسلام بەئاشکرایی، ژمارە 245، 2006/6/20، ل9.

19- فؤاد صديق، المصدر نفسه، ص 249، 269-270

20- محمود رضا، الارهاب في كردستان العراق، المتوفر على الموقع الالكتروني:

http://www.pukonline.com/News/A-News/Aug/285.htm

21- هادي محمود، التوظيف السياسي للفكر الديني، القسم الثاني، الإسلام السياسي السني في العراق: عرض تحليلي أولي للطروحات السياسية.

22- حسن ياسين، مێژووی پەیوەندییە نهێنییەکانی نێوان پشتیوانانی ئیسلام و رێکخراوی قاعیدە، چاپی یەکەم، کەرکوك، 2006، ص 32

23- محمود رضا، المصدر السابق

24- اعتقلته الشرطة العراقية في 30 مايو 2004

25- حسن ياسين، سەرچاوەی پێشوو، ل 63

26- حسن ياسين، سەرچاوەی پێشوو، ل 66

27- يحث ابو بصير في 2001/4/16 في المقال المعنون ب"نصيحتنا لاخواننا الموحدين في كوردستان" هذه الجماعات على الاتحاد والدمج.

28- محمود رضا، المصدر السابق

29- المصدر نفسه

30- فوأد صديق، المصدر السابق، ص

31-اعتقله الامريكان في الموصل في اكتوبر 2003 واسمه الحقيقي هو (اسعد محمد خضر) وهو جيولوجي ومن مواليد 1962 ومن أهالي مدينة اربيل.

32- اسمه الحقيقي هو احمد خضر عبدالله، 38 عاما، قتل في 2006/4/5 في بغداد على اثر وقوعه هو و مرافق له في كمين القوات الامريكية، وهو من اهالي مدينة اربيل ومن خريجي معهد اعداد المعلمين وكان خبيرا في المتفجرات والالكترونيات وامضى في افغانستان مدة 7 سنوات قبل رجوعه الى كردستان والانضمام الى صفوف الحركة الاسلامية..

33- فؤاد صديق، المصدر السابق، ص329

34- البازياني، المصدر السابق، ص99

35- حسن ياسين، سەرچاوەی پێشوو، ل 26

36- كان مجلس شورى الانصار يتكون من: ابو عبدالله الشافعي- أمير الجماعة، آسو هەولێري- مسؤول الهيئة العسكرية. أبو وائل- مسؤول الهيئة الشرعية، كامران مولود (أيوب الافغاني)- مسؤول الاعلام، ملا هلكورد – مسؤول التنظيم، ابو عبد الرحمن الشامي- مسؤول كتيبة الاقصى، علي ولي- عضو الهيئة العسكرية، ملا عبدالله الخليفاني- عضو الهيئة العسكرية، عمر بازياني- مسؤول الادارة، ابو بكر التوحيدي- مسؤول الامن.

37- اصدر القضاء النرويجي في تموز 2002 حكما ببراءة الملا كريكار من تهمة علاقته بالارهاب. وقد اعقب ذلك بشهر واحد صدور بيان من جماعة انصار الاسلام الكردية الاصولية اعلنت فيه براءتها من نجم الدين فاتح كريكار «الملا كريكار» وعزلته عن إمارة جماعة انصار الاسلام. فقال المسؤول الاعلامي للانصار الاسلام ان كريكار ارتكب مخالفات شرعية وصرح باقوال «كفرية علمانية» تخالف منهج الجماعة الكردية.

أما الملا كريكار يقول بانه لم تعد لي منذ 2002/5/17 اية علاقة بالانصار من الناحية العملية ومنذ 2002/9/6 بعد اعتقالي في ايران وتسليمي الى هولندة في 2003/9/13 من الناحية الشرعية. للمزيد: انظر نص المقابلة مع الملا كريكار المنشورة في جريدة (ئاوێنە)، العدد 24 في 2006/6/20، ص3.

38- جرت في 2002/4/2 محاولة اغتيال الدكتور برهم صالح، رئيس وزراء حكومة اقليم كردستان (ادارة السليمانية) آنذاك، من قبل مجموعة مكونة من (3) اشخاص: عبدالسلام ابوبكر، كامران مورياسي، قيس ابراهيم فتاح، وقتل على اثرها (5) من حراس برهم صالح.

39- في الحقيقة ان الوهابيين لا يحبذون استخدام مصطلح "الوهابية" وانما يفضلون مصطلح "الموحدون" او "اهل التوحيد". فانهم يعتبرون الجهاد المسلح واجبا الزاميا ضد الملحدين والكفرة والمشركين. ويركزون في دعوتهم ونشاطهم على مجال العبادات (عدم زيارة القبور، عدم التشفع بالأولياء، النهي عن الاستعاذة بغير الله، معاداة التيار السياسي الشيعي، ونعتهم بالرافضة والمارقين، الحجاب الاسلامي)، انظر: هادي محمود، المصدر السابق، ص 15

40- كوردستانی نوێ، دانپیانانی باندێکی تیرۆریستی لە شاری کەرکوك، بەشی شەشەم، ژمارە 3940، 2006/4/11، ل4

41- ادي محمود، المصدر السابق

42- احفاد صلاح الدين، انصار الاسلام في كردستان، اعداد مجموعة من طلبة العلم من بلاد الحرمين، ط1، 1423 الهجري، الموجود على الموقع الالكتروني:

Httm://www.muslm.net/vb/showthread.php?s=fe18332be001f866cd1b008f250c51e3&threaded=12107&goto=nextnewest

43- ان الجبهة الاسلامية العالمية التي تتزعمها القاعدة تعتقد بوجوب قتل الامريكيين وحلفائهم وانه واجب على كل مسلم حيثما كان ممكنا.

44- جريدة الزمان، عراقي يقود عمليات القاعدة في العالم- تضاؤل البدائل القيادية لابن لادن توجه انظاره الى الساحة العراقية، 2006/5/24

45- کوردستانی نوێ، دانپیانانی باندێکی تیرۆریستی لە شاری کەرکوك، بەشی شەشەم، ژمارە 3940، 2006/4/11، ل4

46- کوردستانی نوێ، دانپیانانی باندێکی تیرۆریستی لە شاری کەرکوك، بەشی شەشەم، ژمارە 3940، 2006/4/11، ل4

47- کوردستانی نوێ، دانپیانانی باندێکی تیرۆریستی لە شاری کەرکوك، بەشی شەشەم، ژمارە 3940، 2006/4/11، ل4

48- احفاد صلاح الدين، انصار الاسلام في كردستان، اعداد مجموعة من طلبة العلم من بلاد الحرمين، ط1، 1423 الهجري، الموجود على الموقع الالكتروني:

Httm://www.muslm.net/vb/showthread.php?s=fe18332be001f866cd1b008f250c51e3&threaded=12107&goto=nextnewest

49- محمود رضا، المصدر السابق

50- المصدر نفسه

51- جريدة آسو (باللغة الكردية)، قەیس ئیبراهیم ئەندامی ئەنسار ئیسلام: ئاوا پیلانی تیرۆرکردنی سەرۆکی حکومەتمان دارِشت!، ژمارە 10، 2004/6/14

52- جريدة الشرق الاوسط، شيرزاد الشيخاني، مدير أمن السليمانية: الزرقاوي قاد عمليات كردستان باسم «قدامة المهندس» والأكراد الافغان انتشروا في العراق مع العرب الأفغان، 24 نيسان 2004

53- محمود رضا، المصدر السابق

54- محمود رضا، المصدر السابق

55- نداء الاسلام/ 2002/10/8

56- محمود رضا، المصدر السابق

57- المصدر نفسه

58- جريدة القدس العربي، حركة انصار الاسلام المقاومة للاحتلال تنتشر في انحاء العراق: ضباط الجيش العراقي الجديد ممنوعون من الحديث عن الماضي، الموقع الالكتروني:

http://www.alshaab.com/2004/27-02-2004/n11.htm

59- كوردستانى نوێ، دانپیانانی باندێکی تیرۆریستی لە شاری کەرکوك، بەشی شەشەم، ژمارە 3940، 2006/4/11، ل4.

60- فؤاد صديق، المصدر السابق، ص336

61- الشرق الاوسط، ضابط سابق في استخبارات صدام معتقل في السليمانية: كنت منسقا مع «أنصار الإسلام» واستقبلت أفغانا عربا دخلوا عبر الأردن، 22 نيسان 2004.

62- كوردستانى نوێ، دانپیانانی باندێکی تیرۆریستی لە شاری کەرکوك، بەشی هەشتەم، ژمارە 3942، 2006/4/13، ل4

63- جريدة الشرق الاوسط، علي نوري زادة، إقرار إيراني بتقديم تسهيلات للزرقاوي في عملياته الإرهابية ضد العراق، قائد فيلق القدس في الحرس الثوري: نشاطات الزرقاوي تخدم المصالح العليا للجمهورية الإسلامية.

64- هاودەنگ فاروق، سەرنجی سیاسی: دیدی رۆژنامەنووسی، چاپخانەی پەروەردە، هەولێر، 2006، ل 126.

65- Iraqi Crisis Report, IWPR، حلفاء القاعدة الاكراد يجدون الملاذ في ايران، 20/ شباط/ 2005 الموجود على الموقع الالكتروني:

http://iwpr.net/ index.p1?archieve/irq/irq-74-1-arab.txt

66- جريدة الزمان، عراقي يقود عمليات القاعدة في العالم- تضاؤل البدائل القيادية لابن لادن توجه انظاره الى الساحة العراقية، 2006/5/24

67- كوردستانى نوێ، دانپیانانی باندێکی تیرۆریستی لە شاری کەرکوك، بەشی هەشتەم، ژمارە 3942، 2006/4/13، ل4

68- کوردستانی نوێ، دانپیانانی باندێکی تیرۆریستی لە شاری کەرکوك، بەشی هەشتەم، ژمارە 3942، 2006/4/13، ل4 وهەروەها ژمارەی 3975ی 2006/5/23 ل4، ژمارەی 3976ی 2006/5/24 ل4.

پەیوەندی لەگەڵ ئیسلامییەکانی کوردستان: پەیوەندی هاوکاری و ململانێ

لە سایتی نیقاش لە 20/07/2007 بڵاوکراوەتەوە

سەرەتا بزووتنەوە ئیسلامییە سیاسییەکانی کوردستان بە بەراورد لەگەڵ بزووتنەوە سیاسییەکانی دیکەدا نوێن، هەروەها رابردوویەکی ئەوتۆی خەباتیشیان دژ بە دیکتاتۆرییەتی سەدام حوسێن و بەرگریکردن لە بوونی گەلی کوردستان و مافە رەواکانی نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لەگۆڕەپانی کوردستاندا بوونیان هەیە.

لەگەڵ راپەڕینی 1991 کوردستان چووە قۆناغێکی نوێوە، تا رادەیەک کەشێکی ئازادییە گشتی و فەردییەکان هاتە کایەوە و فرە حیزبی، بە چالاکی کاری سیاسی پارتە ئیسلامییەکانیشەوە، بوو بە واقیعێکی باو. هەرچەندە لە هەڵبژاردنە پەرلەمانییەکانی 19 ئایاری 1992 دا لیستی ئیسلامی رێژەی 7% ی پێویستی بۆ چوونە ناو ثەرلەمان وەدەست نەهێنا، بەڵام پلەی سێیەمی دوای هەردوو حیزبە سەرەکییەکە: پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان وەدەستهێنا و پێش هەنێک پارتی دیکە کەوتەوە کە خودان مێژوو و خەباتێکی کۆنتر بوون. بەمەش ئیسلامی سیاسی لە سایەی ئەو ئیدارە ئۆتۆنۆمەی کوردییەوە چووە ناو گۆڕەپانی کێبەرکێی حیزبییەوە و کێشی بزووتنەوە ئیسلامییەکان رووی لە زیادی کرد، چونکە ئەودەم ئازادییەکی رێژەیی بۆ هەموان هەبوو و ئابلۆقەی ئابووریش دوو سەرەبوو: ئابلۆقەی سەپێنراو لەلایەن نەتەوە یەکگرتووەکان بەسەر عێراقدا و ئابلۆقەی سەپێنراو لەلایەن حکومەتی سەددام حوسێنەوە بەسەر کوردستاندا، ئەمە سەرەڕای ئەو ململانێیەی لە نێوان هەردو پارتی سەرەکی، پارتی و یەکێتیی لە نێوان ساڵانی 1994-1998 دا هەبوو.

دوای رووخانی رژێمی بەعس لە 9ی نیسانی 2003 و ئەنجامدانی هەڵبژاردنە سەرتاسەرییەکان لە 15ی کانوونی یەکەمی 2005 لە کوردستان و عێراقدا، "کۆمەڵی ئیسلامی" و "یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان" 15 کورسییان لە کۆی 111 کورسی پەرلەمانی هەرێم پێبڕان، ئەمە بێجگە لە بەشدارییان لە کابینەی پێنجەمی حکومەتی

هەرێم بە سێ وەزیر. هەروەها "لیستی یەکگرتووی ئیسلامی" ئیخوانی" کە بە لیستێکی سەربەخۆ لە لیستی هاوپەیمانی کوردستانی بەشداری لە هەڵبژاردنەکاندا کرد، 5 کورسی لە ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق وەدەستهێنا. هەرچی "بزووتنەوەی ئیسلامی لە کوردستانی عێراق"یشە ئەوا دیارە لە پاشەکشێی بەردەوامدایە لە دەرەنجامی ئەو لەتبوون و جیاوازییە ناوخۆییانەی تێیکەوتووە و هیچ کورسییەکی وەدەست نەهێنا.

بێجگە لەو رێکخراوە سیاسییانەی ناومان هێنان، تا ئێستا چەندین گرووپ و دەستەی ئیسلامی دیکەش سەریان هەڵداوە و بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان بانگەشەی جیهاد و توندوتیژیی رێکخراوییان لە جیاتی چوونە ناو پرۆسەی سیاسی کردووە، لەوانەش: جیهاد، حەماس، تەوحید، جوندولئیسلام، ئەنسارولئیسلام، ئەنساوسوننە و کەتیبەکانی کوردستانی رێکخراوی قاعیدە و هی دیکەش. هەتا ئێستاش هەندێک لەو رێکخراوە توندڕەوانە ئامادەبوونێکیان هەیە کە هەڕەشە لە پرۆسەی سیاسی و ئاسایش و سەقامگیریی هەرێم و عێراق دەکەن بە تایبەت لەو ناوچەیەی بە "سێکوچکەی سوننی" ناودەرێت لە سەر سنووری کوردستان و هەروەها لەو ناوچانەی نزیکی هەردوو دیوی سنووری ئێران.

تێڕوانینی ئاشکرای بزووتنەوە ئیسلامییە سیاسییەکانی کوردستان سەبارەت بە مەسەلەی نەتەوایەتی کوردی بە گشتی نەچەسپاو و جیاوازە، بەڵام دوای رووخانی رژێم عەقڵانیتر بووە و لە رێبازی گشتییدا بەرامبەر کێشەکانی فیدرالی و جێبەجێکردنی مادده 140ی تایبەت بە کەرکووک و ناوچەکانی دیکەی کێشە لەسەر لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستاندا یەکدەگرێتەوە. بەڵام ئەمە مانای وا نییە کە هەندێکیان بە هیچ شێوەیەک لەو رێبازە هاوبەشە دەرناچن، هەروەک لە بەشداری یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان لە کۆنگرەی قاهیرەدا بینیمان کە چەند کەسایەتییەکی نەیار بە ئامانجەکانی کورد و لەوانەیش کۆنە پیاوانی رژێمی پێشوو تێیدا بەشداربوون. (لە کۆتاییدا یەکگرتوو لەم هەڵوێستەی پەشیمان بووە و بەمەش کارێکی زۆر باشی کرد) هەروەک هەڵوێستی بزووتنەوە ئیسلامییەکان بەرامبەر تێرۆری جیهادی و تەکفیرییەکان، سەرەڕای ئیدانەکردنی ئەو

کاره توندوتیژیانەی ڕێکخراوە ئیسلامییە توندڕەوەکان ئەنای بۆ دەبەن، بەم شێوە ڕوون و پێویستە نییە. تێوەخزانی هەندێک لە ئەندامانی ئەو گرووپانە بۆ ناو ریزەکانی (کۆمەڵی ئیسلامی، بزووتنەوەی ئیسلامی و هەندێک بزووتنەوەی دیکە) گرفت لە نێوان ئەم بزووتنەوانە و لایەنە ئەمنییە ئەیوەندارەکان بە تێرۆر لە هەرێمدا دەنێتەوە و ئەمەش دەبێتە مایەی درووستبوونی کەشێکی هەمیشە بە گومان و بێمتمانە لە نێوان ئەم دوو لایەنەدا.

هەروەها شایانی باسە کە هەندێک لەم بزووتنەوانە و بە حوکمی سرووشتە ئیسلامییەکەیان ئیمتیدادی هەرێمی و نێودەوڵەتییان هەن کە هەندێک جاران کار دەکاتە سەر بۆچوونی سیاسی و ڕەفتاریان.

پەیوەندی نێوان پارتە ئیسلامییەکان لەگەڵ پارتە سیاسییەکانی دیەکدا دەکرێ بە پەیوەندییەکی گەرم کە لەسەر بنەمای پێکگەیشتن لەسەر هێڵە گشتییەکانی لە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو مەترسییانەی دێنەڕێی گەل بنیاتنراوە وەسف بکرێت، بەڵام هەندێک جاریش هەوڵدەدەن تارادەیەک خۆیان لە هەردوو پارتە سەرەکییەکە بە دوور بگرن.

سەرەڕای هەموو ئەمەش دەبێ دان بەوەدا بنێین کە بزووتنەوە ئیسلامییە سیاسییە ئاشکراکان لە ڕووی کێشی ڕێکخراوەیی و کاریگەریی سیاسی و ئایدیۆلۆژییەوە بەشدارییان لەو چالاکییانەی لێرە و لەوێ ئەنجام دەدرێن لە دوای هەردوو پارتە سەرەکییەکەوە دێن و سەرەڕای بەشداربوونیان لە حکومەتدا هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدان لە کاتە قەیراناوییەکاندا خۆیان وەک موعارەزە نیشان بدەن.

ئەرکی سەرشانی هەردوو پارتە سەرەکییەکە و ئەو ڕێبازە هاوبەشەیش پە یرەوی دەکەن دەستگرتنە بە پرۆسەی سیاسی لە کوردستان، چەسپاندنی دەسەڵاتی یاسا، بنیاتنانی کاری سیاسی دەزگایی و بەشدارپێکردنی هەموان بە ئیسلامییەکانیشەوە و بەبێ وەلانان و خستنە پەراوێزی هیچ لایەنێک لە بڕیاری سیاسییدا، کارکردن بۆ لێکۆڵینەوە لە تێرۆر و گەمارۆدان و نەهێشتنی و جیاوایکردن لەنێوان ئەو بزاڤە ئیسلامییانەی بەشداری لە گەمەی دیموکراتی دەکەن و لە چوارچێوەیدا دەجوڵێنەوە و ئەو بزاڤە ئیسلامییانەی توندڕەون و دژ بە حکومەتی هەرێمن. ئەمە بێجگە لە هەوڵی حکومەتی هەرێم بۆ دەستەبەرکردنی خزمەتگوزاییە پێویستەکانی هاوڵاتیان و

بەرزکردنەوەی ئاستی گوزەرانی ئەو توێژانەی خودان دەرامەتێکی کەمن و دۆزینەوەی میکانیزمگەلێکی کارا بۆ بنبڕکردنی گەندەڵی ئیداری و دارایی.

دوارۆژی بزاڤە ئیسلامییەکان بەندە یەکەم بە تەبایی هەردوو پارتە سەرەکییەکە و ئەو هاوپەیمانییە ستراتیژییەیان لەسەر ئەم ئامانجانە و ئینجا ئەنجامدانی ئەو ئەرکانەی لەسەرەوە ئاماژەم پێکردن، ئەگەر ئەمە جێبەجێ نەکرێت ئەوا دەرفەت بۆ ئەم بزووتنەوانە دەڕەخسێت کە دەسەڵاتییان بەرفرەوانتر بکەن.